

Дніпровський національний
університет імені Олесея Гончара

ГО «Центр соціально-політичних
досліджень»

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

Том 20 № 2(142)
2017

Заснований у 1998 році. Виходить щомісяця.
Індекс журналу в каталозі передплатних видань України - 41703
Свідоцтво про реєстрацію КВ № 19758 - 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 № 1328 журналу надано статус фахового видання з історичних, філософських, політичних та соціологічних наук.

ISSN 2077-1800 (Print); ISSN 2413-8738 (Online)

Журнал зареєстровано та проіндексовано у таких міжнародних наукометричних каталогах та базах даних:
IndexCopernicus (Impact Factor ICV 2015 - 59.46); Google Scholar; National Library of Ukraine Vernadsky; Universal Impact Factor; Vsenauki.ru;
BASE - Bielefeld Academic Search Engine; General Impact Factor; SIS Scientific Group

ЗАСНОВНИКИ

ВНЗ «Дніпровський національний університет ім. Олесея Гончара»
ГО «Центр соціально-політичних досліджень»

ВИДАВЕЦЬ

Видавництво «Грані»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2131 від 23.05.2005

РЕДАКЦІЯ

Головний редактор: Квітка С.А.
Заступники головного редактора: Гусаревич Н.В., Колесников К.М. Кривошеїн В.В., Шевцов С.В., Шляхов О.Б.
Видавничий редактор: Яценко Н.Ю.
Комп'ютерне макетування: Анастасова А.О.
Коректор української та російської мов: Туранська А.М.
Коректор англійської мови: Комлева Ю.В.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Іваненко В.В.	д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук (Україна)	Побочий І.А.	д.п.н., проф. (Україна)
Аяган Б.Г.	д.і.н., проф. (Казахстан)	Пронякін В.І.	д.філос.н., проф. (Україна)
Венгер Н.В.	д.і.н., проф. (Україна)	Робертс Кен	д.соціол.н., проф. (Великобританія)
Висоцький О.Ю.	д.п.н., проф. (Україна)	Світленко С.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Вятр Єжі	д.п.н., проф. (Польща)	Святець Ю.А.	д.і.н., проф. (Україна)
Гнатенко П.І.	д.філос.н., проф., член-кор. Національної академії пед. наук України (Україна)	Сергєєв В.С.	д.п.н., проф. (Україна)
Горосяненко В.Г.	д.і.н., проф. (Україна)	Сидиков Е.Б.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Жук С.І.	д.і.н., проф. (США)	Суїменко Є.І.	д.філос.н., проф. (Україна)
Катасв С.Л.	д.соціол.н., проф. (Україна)	Схюрман Паул	д.філос.н. (Нідерланди)
Квітка С.А.	к.філос.н., доц. (Україна)	Третяк О.А.	д.п.н., проф. (Україна)
Кирилюк Ф.М.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)	Токовенко О.С.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Корх О.М.	д.філос.н., проф. (Україна)	Тулиця О.Л.	д.п.н., проф. (Україна)
Кривошеїн В.В.	д.п.н., проф. (Україна)	Удод О.А.	д.і.н., проф. (Україна)
Лісєнко О.В.	д.соціол.н., проф. (Україна)	Хейнемаа Сара	д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Лобанова А.С.	д.соціол.н., проф. (Україна)	Хижняк Л.М.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Лобода Ю.О.	к.філос.н., доц. (США)	Хміль В.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Нікілев О.Ф.	д.і.н., проф. (Україна)	Шабанова Ю.О.	д.філос.н., проф. (Україна)
Окороков В.Б.	д.філос.н., проф. (Україна)	Шевцов С.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Осетрова О.О.	д.філос.н., проф. (Україна)	Шляхов О.Б.	д.і.н., проф. (Україна)
		Щудло С.А.	д.соціол.н., проф. (Україна)
		Юрченко С.В.	д.п.н., проф. (Україна)

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: Україна, 49000, Дніпро, вул. Святослава Хороброго (вул. Чкалова), 25, оф. 21
+38(056)744-42-39, grandidp@gmail.com, www.grani.org.ua

Друкується за рішенням Вченої ради Дніпровського національного університету імені Олесея Гончара (протокол № 10 від 23.02.17).

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, підприємств, організацій, установ та ін. інформації несуть автори статей. Висловлені у цих статтях думки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань. Передруки і переклади дозволяються лише за згодою автора та редакції.

Віддруковано у ФОП Тремпольцев, Україна, 49066, Дніпро, вул. Мирна, 21

Oles Honchar Dnipro national university

NGO «Center of socio-political research»

GRANI

SCIENTIFIC-THEORETICAL ALMANAC

Vol. 20 № 2(142)
2017

Founded in 1998. Academic monthly journal.
Subscription index in Ukraine - 41703
Registration license: KB № 19758 - 9558 IIP; issued 19.03.13

By Decree № 1328 of 21 December 2015 issued by the Ministry of Education and Science of Ukraine the status of specialized publication on historical, philosophical, political and sociological sciences was given.

ISSN 2077-1800 (Print); ISSN 2413-8738 (Online)

The journal is registered and indexed in the following international catalogues and databases:
IndexCopernicus (Impact Factor ICV 2015 - 59.46); Google Scholar; Vernadsky National Library of Ukraine; Universal Impact Factor; Vsenauki.ru; BASE - Bielefeld Academic Search Engine; General Impact Factor; SIS Scientific Group

FOUNDER AND PUBLISHED

Oles Honchar Dnipro national university
NGO «Centre of sociopolitical research»

PUBLISHED

Publishing house «Grani»
Publishing license: ДК № 2131 dated 23.05.2005

EDITORIAL

Editor in Chief: Kvitka S.A.
Deputy Editor in Chief: Husarevych N.V., Kolesnikov K.M., Krivoshein V.V., Shevtsov S.V., Shlyakhov O.B.
Managing Editor: Yatsenko N.Yu.
Computer modeling: Anastasova A.O.
Proof of Ukrainian and Russian languages: Turans'ka A.M.
Proof of English: Komleva Y.V.

EDITORIAL BOARD

Ivanenko V.V.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of historical sciences (Ukraine)	Pobochyj I.A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Ayahan B.H.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)	Pronyakin V.I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Wenger N.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Roberts Ken	Full Prof. Dr. (United Kingdom)
Vysotsky O.Yu.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Svitlenko S.I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Vyatr Ezhi	Full Prof. Dr. (Poland)	Svyatets' Yu.A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Gnatenko P.I.	Full Prof. Dr., member of the National academy of pedagogical sciences of Ukraine (Ukraine)	Syergyeyev V.S.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Gorodyanenko V.G.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Sydykov E.B.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Zhuk S.I.	Full Prof. Dr. (USA)	Suimenko E.I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kataev S.L.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Schuurman Paul	Full Prof. Dr. (Netherlands)
Kvitka S.A.	Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)	Tretyak O.A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kyrylyuk F.M.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science (Ukraine)	Tokovenko O.S.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science (Ukraine)
Korh A.M.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Tupytsya O.L.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kryvoshein V.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Udod O.A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Liseyenko O.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Heinamaa Sara	Full Prof. Dr. (Finland)
Lobanova A.S.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Khyzhnyak L.M.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Loboda Y.O.	Assoc. Prof. Dr. (USA)	Hmil' V.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Okorokov V.B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Shabanova Yu.O.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Nikilev A.F.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Shevtsov S.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Osetrova O.O.	Full Prof. Dr. (Ukraine)	Shlyakhov O.B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
		Shchudlo S.A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
		Yurchenko S.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)

EDITORIAL OFFICE

25, Svyatoslava Khorobroho (Chkalov) St., office 21, Dnipro, Ukraine, 49000
+38(056)744-42-39, granidp@gmail.com, www.grani.org.ua

Published by the decision of the Academic council of Oles Honchar Dnipro national university (protocol № 10 dated 23.02.17).

Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations etc. to be bared by the authors.
The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in published articles.
Reprints and translations are allowed on the written consent with the editorial office and the author.

Printing facilities: Sole proprietor Trempoltsev, 21, Mirna St., Dnipro, Ukraine, 49066

ЗМІСТ

ПОЛІТОЛОГІЯ

Морарь М.В. Політичне лідерство в сучасній Україні: проблеми становлення та розвитку	5
Трофимов Е.А. Механизмы консервации российского моноцентризма: историко-политологический очерк	10
Федоренко В.В. Консолідація місцевих громад: політичні чинники	20
Буря К.М. Політико-правовий підхід у дослідженні колізій в сучасних локальних демократіях	26
Фогел Х.Є. Періодизація імміграційної політики Європейського Союзу: від витоків до сучасності	32

СОЦІОЛОГІЯ

Мещан І.В. Соціальне партнерство в наданні соціальних послуг населенню: світовий досвід і перспективи для України	43
Святненко І.О. Гендерна культура ортодоксального та модерністського юдаїзму	49
Пархоменко О.І. Гендерно-дискримінаційні акценти сімейного законодавства України: соціально-моральний аспект	55

ІСТОРІЯ

Мельничук І. А., Мельничук А. О. Медицина давньоруських монастирів з точки зору сучасної лікувальної практики	61
Куцаєва Т.О. Науковий спадок академіка Вуан Федора Шміта – джерела для вивчення музейної соціології в Україні (1990-2000-і рр.)	66
Шульга В.П. Теоретичні та методологічні аспекти виведення першої м'ясної породи в УРСР	72
Чепурда Г.М. Історичний аналіз впливу соціалістичних експериментів на природне навколишнє середовище України (1948 – 1965 рр.)	78

ФІЛОСОФІЯ

Грабовська І.М. Громадянське суспільство як один із вирішальних факторів консолідації українства постколоніального періоду	87
Каранфилова Е.В. Амбивалентные характеристики гениальности в философском осмыслении	92
Слюсар В. М. «Божественне» насилля як складова соціального насилля	97
Несправа М. В. Релігійні конфлікти в Європі перших десятиліть ХХІ ст.: цивілізаційний аспект	103

CONTENTS

POLITICAL SCIENCE

Morar N.V. Political leadership in modern Ukraine: problems of formation and development	5
Trofimov E.A. Mechanisms of the Russian monocentrism conservation: historical and politological essay	10
Fedorenko V.V. Local communities' consolidation process: political factors	20
Burya K.M. Political and legal approach to contemporary local democracies collisions' studies	26
Fogel K.Y. Periodization of the european union's immigration policy: from the beginning to modern times	32

SOCIOLOGY

Meschan I.V. Social partnership in the provision of social services to the population: international experience and perspectives for Ukraine	43
Svyatnenko I.O. Gender culture of the Orthodox and Modernist Judaism	49
Parchomenko O.I. Gender-discriminative accents of the Ukrainian family legislation: social and moral aspect	55

HISTORY

Melnychuk I.A., Melnychuk A.A. Medicine of Old Russian monasteries from the perspective of a modern medical practice	61
Kutsaeva T.O. Scientific heritage of the academician of AUAS Fedor Schmitt: sources for studying the museum sociology in Ukraine (1990s-2000s)	66
Shulha V.P. Theoretical and methodological aspects of the creation of the first beef breed in the USSR	72
Chepurda G.M. Historical analysis of the influence of socialist experiments on the environment (1948 – 1965)	78

PHILOSOPHY

Grabovska I.M. Civil Society as one of the decisive factors of the Ukrainians' consolidation in the Postcolonial period	87
Karanfilova O.V. Ambivalent features of the genius in philosophical conceptualization	92
Slyusar V.M. «Divine violence as a form of social violence	97
Nesprava M.V. Civilization aspect of religious conflicts in the first decades of 21st century Europe	103

УДК 329:323(477)

doi: 10.15421/171718

Політичне лідерство в сучасній Україні: проблеми становлення та розвитку

М.В. Морарь

morar.nikolay@mail.ru

*Таврійський державний агротехнологічний університет,
72312, Мелітополь, пр. Богдана Хмельницького, 18*

Досліджуються особливості формування політичного лідерства в Україні в умовах державної незалежності та актуалізується необхідність створення цілісної системи підготовки політичних лідерів. Підкреслюється, що політична практика цього періоду не висунула жодного загальнонаціонального лідера, який був би здатним об'єднати всі верстви українського суспільства в боротьбі за дійсну демократію, соціальну справедливість та всенародний добробут. Для сучасної політичної ситуації в Україні характерні такі явища, як криза державності, втрата політичного управління, криза національної ідентичності. В цьому контексті підкреслюється, що сьогоднішня реальність змушує переосмислити питання про роль особи, її внесок у політичний процес перехідного періоду розвитку суспільства.

Робиться висновок, що в Україні відсутня система підготовки політичних лідерів як у загальнонаціональному масштабі, так і на регіональному рівні. Політичні партії, громадські організації теж не готують цілеспрямовано політичних лідерів, використовуючи системи стихійного відбору, що вкрай неефективно.

В цьому плані особливої актуальності набуває комплекс проблем, пов'язаних з системою формування та підготовки політичних лідерів як у загальнонаціональному масштабі, так і на регіональному рівні.

Ключові слова: політичний лідер; влада; політичний процес; політична система; політична еліта

Political leadership in modern Ukraine: problems of formation and development

N.V. Morar

morar.nikolay@mail.ru

*Tavria State Agro-technological University,
18, Bohdan Khmelnytsky St., Melitopol, 72312, Ukraine*

Features of the formation of political leadership in Ukraine in terms of state independence have been examined and the necessity for a coherent system of political leaders training has been actualized. It has been emphasized that the political practice of this period does not suggest any national leader who would be able to unite all segments of the Ukrainian society in the struggle for real democracy, social justice and national welfare. Current political situation in Ukraine is characterized by such phenomena as: the crisis of the statehood, the loss of the political control, the crisis of national identity. In this context, it has been emphasized that today's reality forces us to rethink the question of the role of the leader, his/her contribution to the political process of the transitional period of society's development. It has been concluded that in Ukraine there is no system of training of political leaders not at national, nor at regional level. Political parties, public organizations also do not prepare political leaders purposefully. They use a system of natural selection, which is extremely inefficient.

In this regard, the complex problem associated with the system of the formation and training of political leaders both on national and regional levels is especially important.

Keywords: political leader; power; political process; political system; political elite

Политическое лидерство в современной Украине: проблемы становления и развития

М.В. Морарь

morar.nikolay@mail.ru

*Таврический государственный агротехнологический университет,
72312, Мелитополь, пр. Богдана Хмельницкого, 18*

Исследуются особенности формирования политического лидерства в Украине в условиях государственной независимости и актуализируется необходимость создания целостной системы подготовки политических лидеров. Подчеркивается, что политическая практика этого периода не выдвинула ни одного общенационального лидера, который был бы способен объединить все слои украинского общества в борьбе за действительную демократию, социальную справедливость и всенародное благосостояние. Для современной политической ситуации в Украине характерны та-

Цитування даної статті: Морарь М.В. Політичне лідерство в сучасній Україні: проблеми становлення та розвитку / М.В. Морарь // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 2(142). – С. 5-9.

Citation of this article: Morar, N.V., 2017. Politychne liderstvo v suchasnyy Ukrayini: problemy stanovlennya ta rozvytku [Political leadership in modern Ukraine: problems of formation and development]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 2(142), 5-9. doi:10.15421/171718 (in Ukrainian).

Peer-reviewed; approved and placed: 10.12.2016

кие явления, как кризис государственности, потеря политического управления, кризис национальной идентичности. В этом контексте подчеркивается, что сегодняшняя реальность заставляет переосмыслить вопрос о роли лидера, его вклад в политический процесс переходного периода развития общества.

Делается вывод о том, что в Украине отсутствует система подготовки политических лидеров как в общенациональном масштабе, так и на региональном уровне. Политические партии, общественные организации тоже не готовят целеустремленных политических лидеров, используя систему стихийного отбора, которая крайне неэффективна.

В этом плане особую актуальность приобретает комплекс проблем, связанных с системой формирования и подготовки политических лидеров как в общенациональном масштабе, так и на региональном уровне.

Ключевые слова: политический лидер; власть; политический процесс; политическая система; политическая элита

Постановка проблеми. За роки незалежності в Україні створені владні інститути, які, відповідно до Конституції держави та інших законодавчих актів, здійснюють управління суспільством, складають певний адміністративно – управлінський процес. Але політична практика цього періоду не висунула жодного загальнонаціонального лідера, який був би здатним об'єднати всі верстви українського суспільства в боротьбі за дійсну демократію, соціальну справедливість та всенародний добробут.

Перші два десятиліття української державної незалежності пов'язані з глибокою соціально-економічною кризою в суспільстві, а також гострою внутрішньополітичною кризою в країні, яка, фактично, розколола український народ. Стан життя більшості населення країни неухильно погіршувався. В цьому контексті варто, на наш погляд, підкреслити, що багатовікова історія людської цивілізації свідчить, що за більшістю соціальних потрясінь, великих перемін у суспільстві стоять визначні особливості та їх політичне елітне оточення. Політичний регрес і занепад могутніх держав також зумовлені діями і постанями політичних лідерів.

Відзначимо, що інститут українського президентства часів державної незалежності налічує чотирьох політиків, які вже залишилися в історії – Л. Кравчук, Л. Кучма, В. Ющенко і В. Янукович – людей, різних за рівнем організаційних та інтелектуальних здібностей, здатністю управляти державою на рівні сучасних вимог. Кожний президентський режим, на думку політологів, має окремі здобутки, певні досягнення, а більше – прорахунки і негаразди.

25 травня 2014 року був обраний Президентом України П. Порошенко. Для нього невідкладним є завдання подальшого зміцнення незалежної держави, збереження стабільності і міжнародної згоди.

Наголосимо, що для сучасної політичної ситуації в Україні характерні такі явища, як криза державності, втрата політичного управління, криза національної ідентичності. Політичні процеси, які відбуваються, свідчать про те, що влада не може знайти виходу з кризи. Тому сьогоднішня реальність, як справедливо відзначає А. Пахарев, змушує переосмислити питання про роль особи, її внесок у політичний процес переходного періоду розвитку суспільства [4 с. 161]. Крім того, зважаючи на вищесказане, особливої актуальності набуває комплекс проблем, пов'язаних з системою формування та підготовки політичних лідерів як у загальнонаціональному масштабі, так і на регіональному рівні. Політичні лідери – це люди, які мають бути професійно, інтелектуально, морально-психологічно та організаційно підготовлені до владної

діяльності, спроможні справляти легітимний вплив на все суспільство або його частину. В цьому плані відзначимо, що на українській політичній арені за роки незалежності так і не з'явилася особистості, які були б цілком здатні вирішувати сучасні завдання не тільки розбудови державності, а й формування та функціонування інститутів громадянського суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій. У вітчизняній політичній літературі чимало досліджень присвячено проблемі становлення та формування сучасних українських політичних еліт і лідерства. Вагомий внесок у розробку теорії лідерства зробили сучасні вчені: В. Бебик, Д. Видрін, В. Горбатенко, М. Головатий, В. Литвин, М. Михайльченко, А. Пахарев, Ф. Рудич, О. Траверсе та інші.

Аналіз історіографії дозволив зробити висновок, що рано говорити про розроблення цілісної концепції або системи підготовки політичних лідерів як у загальнонаціональному масштабі, так і на регіональному рівні. Проблема політичного лідерства, тенденції його становлення мають безумовний науково – теоретичний інтерес та велике значення для практичної політичної діяльності.

Мета дослідження – розкрити особливості формування політичного лідерства в Україні та актуалізувати необхідність формування цілісної системи підготовки політичних лідерів.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що термін «лідер», згідно з Оксфордським словником англійської мови (1933 р.), виник у XIII ст. й дослівно означає: провідник, керівник. Поняття «політичний лідер» з'явилося на початку XIX ст., в умовах інтенсивного розвитку капіталізму. Великі зміни XIX ст. гостро поставили на порядок денний проблему наукового обґрунтування подій політичних суб'єктів, активними рушіями якого стали політичні лідери.

В українській політичній мові терміни «лідер» та «лідерство» з'явилися лише у другій половині 80-х років XX ст. і зберегли майже оригінальну вимову англійського «leader». За радянських часів цієї проблеми не було, оскільки були відсутні реальні соціальні умови для прояву цього феномена. Навіть енциклопедії та словники до 1991 р. давали лише одне визначення: лідер – керівник політичної партії. Наукове формулювання поняття та сутність політичного лідерства взагалі пройшло тривалий еволюційний етап і не припинялося й сьогодні. Це пов'язано з тим, що проблема лідерства має, скажімо, статус вічного питання, над яким замислювалося не одне покоління. Крім того, починаючи з давніх часів, вона розглядалася не тільки як політична, але й як глибоко філо-

софська. Завжди актуальним було питання про те, як знайти захисника, рятівника, месію. Пошук свого «Моісея» є закономірним етапом на шляху цивілізаційного розвитку кожного народу. Політична історія українського народу також тісно пов'язана з проблемою лідера: вожака, князя, царя, гетьмана, вождя.

У контексті досліджуваної проблеми слід підкреслити, що у сучасній науці склалося безліч підходів до визначення поняття та сутності політичного лідерства. Особливо це стосується формувань, які наводять вчені. У політологічній літературі дослідники виділяють майже понад 100 визначень політичного лідера. В основу того чи іншого підходу кожен із дослідників, як правило, вносить певний критерій, що зрештою вирішальним чином позначається на сутності лідерства. Це дає змогу розглядати їх під різними кутами зору, але разом із тим немає загальноприйнятого визначення.

На думку політолога П. Шляхтуна, політичний лідер може бути визначений як авторитетна особа, яка здійснює переважний вплив на інших людей з метою інтеграції їхньої діяльності для досягнення спільних політичних та інших цілей [10, с. 362]. На думку В. Токовенко, політичний лідер це суб'єкт, котрий здатний справляти цілеспрямований вплив на політичну свідомість та політичну поведінку певних соціальних груп [9, с. 189-190].

Українські дослідники С. Гелей та С. Рутар вважають, що політичний лідер – це особа, яка займає перші позиції у політичних структурах державної влади, органах місцевого самоврядування, політичних партіях, групах тиску тощо [1, с. 228].

Таким чином, як бачимо серед дослідників особливих розбіжностей немає. Різняться погляди авторів, як зазначає один з провідних дослідників проблематики політичного лідерства А. Пахарев, стосовно оцінок ефективності лідерства у сфері взаємодій та взаємовпливів між лідером та його послідовниками [5, с. 7].

Політичний лідер – це авторитетний член організації, групи суспільства загалом, особистий вплив якого дає йому змогу відігравати провідну чи суттєву роль у політичних процесах та ситуаціях. Політичне лідерство – це суспільно-політичний процес, за якого одна, а іноді й кілька осіб беруть на себе й виконують роль керівника, провідника певної соціальної групи, громадянсько-політичної організації чи руху, держави або суспільства в цілому [6, с. 8]. Сутність лідерства, зазначає Ф. Рудич, це стратегічне бачення, здатність запропонувати нації перспективний науково-обґрунтований курс розвитку, спрямований на забезпечення національних інтересів і добробуту народу [8, с. 12]. Ми вважаємо таке визначення вдалим, адже воно є системним і підкреслює комплексний характер категорії лідерства.

Ми розуміємо політичного лідера як особу, що здатна консолідувати громадян навколо спільної мети, застосовуючи виключно легітимні засоби впливу на політичну свідомість та поведінку певних соціальних груп, спираючись на свій професійний і особистий авторитет. Політичне лідерство – це суспільно-політичний процес, коли одна особа або група

авторитетних осіб представляють інтереси і сподівання широких народних мас та пропонують шляхи їх реалізації. Для кожного етапу суспільного розвитку властиві свої особливості й методи формування політичного лідерства. Аналітичний погляд на становлення політичного лідерства в Україні часів державної незалежності надає можливість визначити основні його особливості.

Становлення лідерів суверенної України не було процесом розриву з традиціями не тільки народного життя, а й з усіма традиціями попереднього режиму. Національними лідерами ставали представники партійно-радянської номенклатури і національно – патріотичної інтелігенції. Було чимало висуванців демократичної хвилі, захопленої ейфорією гасел незалежності та самостійності. Нові політичні лідери (В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, І. Юхновський) здавалося, що займуть найвищі державні посади, тобто стануть президентами, головами урядів. Це було б природно, бо ідейно-політична перевага була на боці націонал-демократичних і націонал-радикальних сил. Але таке становище тривало недовго. Наприклад, про це свідчать перші президентські вибори. «Партійна опозиція» отримувала разом 34,24% голосів виборців, що взяли участь у голосуванні. В. Чорновіл посів друге місце у виборчих перегонках – отримав 23,3%; голосів [7 с. 14]. Щоправда результати виборів були парадоксальними, оскільки на фоні негативного ставлення до монополії КІРС-КПУ Президентом було обрано колишнього компартійного функціонера Л. Кравчука, оскільки, незважаючи на кризу комуністичної ідеї, реальна влада і важелі управління державою продовжували залишатись у руках комуністичної еліти.

Відзначимо, що свою перевиборчу президентську кампанію Л. Кравчук визначив як п'ять «Д» (Державність, Демократія, Достаток, Духовність, Довіра), але його вкрай нетривалий президентський термін, а також гостра внутрішньополітична та соціально-економічна криза призвели фактично до краху цієї програми, крім першої позиції. Слід також додати, що він не зміг згуртувати навколо себе групу високопрофесійних політичних аналітиків і фахівців управління. І в цьому також виявилися неефективні організаційні та стратегічні якості першого українського президентства [2, с. 143].

Президентські вибори в Україні часів державної незалежності свідчать, що на посаду загальнонаціонального лідера обиралися особи середнього рівня управлінського професіоналізму. Часто ці обиралися, як справедливо відзначають політологи, були не висловленням народної любові або авторитету, а скоріше небажанням бачити на цій посаді основного конкурента. Так було на президентських виборах 1991, 1994, 1999 і 2010 років. Підкреслимо, що більшість лідерів загальнонаціонального рівня прийшли з регіонів, де вони опанували досвід регіональних керівників або сформувалися як політики в регіональних умовах: Л. Кучма, О. Мороз, П. Симоненко, Ю. Тимошенко та інші. Сучасність показує, що основними типами лідерів, які вже сформувалися або формуються в процесі розвитку політичної системи, є представни-

ки бізнесу, адміністративно-управлінського апарату та впливових політичних партій і рухів. Наголосимо, щоб стати реальним, а не віртуальним політичним лідером недостатньо грошей.

Побачити перспективу суспільства, оцінити тенденції сьогодні, здобути досвід з минулого – це необхідна риса політичного лідера, якщо він прагне залишитися на рівні завдань, які стоять перед країною.

Інститут лідерства в Україні має багато сторін, характеристик як у процесі становлення, так і функціонування. Визначимо деякі з них.

У країні відсутня система підготовки політичних лідерів як у загальнонаціональному масштабі, так і на регіональному рівні. Політичні партії, громадські організації теж не готують цілеспрямовано політичних лідерів, використовуючи системи стихійного відбору, що вкрай неефективно. Тому формування цілісної системи підготовки політичних лідерів – важливе суспільне завдання. Освоєння ними світового досвіду політичного менеджменту, вміння поєднувати світовий досвід управління з національними традиціями створює умови для становлення відповідальних і кваліфікованих лідерів.

Система освіти практично в усіх регіонах світу є потужним каналом просування до вершин політичної ієрархії. У Франції та Великій Британії, наприклад, можна говорити про практичний збіг системи освіти та елітного рекрутування. Гранд еколь (вищі школи) – це тип привілейованих навчальних закладів, які готують кадри вищої кваліфікації у Франції, багато з яких посідають вищі державні та адміністративні посади. Еліти у Франції, таким чином, управляють за допомогою компетенції та знань. Подібні механізми діють у США (Гарвард, Принстон), у Великій Британії (Оксфорд, Кембрідж), в Японії діють проекти («Кордон всередині»), спрямовані на індивідуальний розвиток обдарованих дітей тощо. На підтвердження цього учені стверджують, що для управління країною повинні бути добре підготовленими 2% населення. Якщо за спеціальними програмами навчати 10 відсотків відмінників, такий розвиток є можливим [7, с. 29].

В Україні одним із заходів, що сприяв творенню нової еліти, була фундація елітних навчальних закладів. Прикладом такого закладу може бути Український гуманітарний ліцей Національного університету імені Тараса Шевченка, утворений восени 1991 року, що був орієнтований на відбір талановитих юнаків та дівчат із гуманітарними, аналітичними і лідерськими здібностями. Характерною рисою навчального процесу була своєрідна ідеологія, за якою ліцеїсти мали усвідомити себе молододо національною елітою, що повинна розбудовувати демократичну Українську державу.

Високий рівень підготовки дозволили більшості випускників ліцею успішно здобути вищу освіту в престижних українських та іноземних університетах. Сьогодні вже можна бачити результати: випускники ліцею беруть участь у політичній боротьбі, займають високе становище в українській владі.

Нині в Україні створено загальнонаціональну систему підготовки державних службовців і посадових осіб з урахуванням сучасного внутрішньополітичного стану в країні, вітчизняного і кращого сві-

тового досвіду та практики, що складалася за роки незалежності. В організаційну структуру цієї системи входять:

1) Національна Академія державного управління при Президентові України (НАДУ) – головний вищий навчальний заклад у системі підготовки державних службовців і посадових осіб, її Дніпропетровський, Львівський, Одеський та Харківський регіональні інститути державного управління.

2) 10 вищих навчальних закладів університетського рівня, що готують магістрів державної служби для обіймання посад державних службовців, а також Академія муніципального управління (м. Київ).

3) 23 центри перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади та місцевого самоврядування.

4) 61 галузевий навчальний заклад з перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів [7, с. 102].

Таким чином, державна система, що функціонує в Україні, загалом забезпечує досить високий рівень професійності підготовки осіб, які здатні найбільш ефективно вирішити завдання трансформаційного суспільства. Така система підготовки еліти формує і такі особисті якості, як професіоналізм, патріотизм, інноваційна поведінка.

В цьому контексті автор пропонує низку механізмів та форм підготовки партійних лідерів: відкриття спеціалізованих шкіл та спеціальностей на факультетах вищих навчальних закладів для підготовки кадрів; висунення кадрів «знизу» – шляхом виборів через громадські організації та рухи; введення у практику партійного життя конкурентних механізмів (відкритий конкурс) при обійманні керівних посад; висунення кандидатів і складання відкритих партійних списків на вибори у представницькі органи влади тощо.

Функціонуючи в Україні, лідери різко демонструють свої ідеологічні позиції, діють ситуативно. Це говорить не тільки про особистісну низьку кваліфікацію в сферах духовного життя, політичного менеджменту, а й про відсутність професійних команд у лідерів, які б не тільки забезпечували поточну роботу лідерів, а й розробляли стратегію їхніх дій.

Підбір кадрів та формування партійної еліти (команду) дуже непросте завдання. Як говорив Вінстон Черчілль, це не те саме що будувати хату – знизу догори, а потім, коли все завершено, – поставити димар. Тут треба починати з головних осіб, тобто «згори». Головних не в розумінні тих, хто обіймає високі пости, а знайти людей, які найбільш підходять для цієї роботи. Другим важливим моментом, ще перед тим як знайти виконавців, є вироблення свого чіткого плану, мати його «в голові», щоб потім люди слугували втіленню плану лідера, а не діяли на власний розсуд. Це не означає, що він намагався оточити себе тими, що завжди говорять «так» [3, с. 124].

На думку сучасників англійського прем'єра та істориків, В. Черчілль не здійснив би багатьох своїх задумів, якби не наближав до себе людей широкої натури, талановитих, професіоналів. Він не заперечував проти того, щоб призначити на посаду представника опозиції чи того, кого раніше піддавали критиці. Головне, В. Черчілль знаходив їм застосування, бо знав,

що це люди сильного характеру, мають незалежну думку. Не можна мати команду, в якій геть усі погоджуються з лідерами. Це веде в нікуди. Справжній ведучий завжди творчий, і йому необхідна така ж команда, в якій має місце дискусія та присутній конфлікт. Звичайно, в цьому потрібен баланс.

Отже, більшість фахівців з питань лідерства вважають, що головний принцип підбору кадрів – це професіоналізм, набір різноманітних умінь, досвідченість. І друге – це особисті якості та цінності, які сповідує людина, її характер.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що за роки незалежності політичне лідерство в Україні як інститут зазнало певної еволюції. Цей феномен розкривається через особисті риси політики, рівень його

команди, тип політичного режиму і характер політичної ситуації. Теоретико – методологічні розробки проблем формування цілісної системи підготовки політичних лідерів є найактуальнішим і важливе суспільне завдання. В Україні відсутня система підготовки політичних лідерів як у загальнонаціональному масштабі, так і на регіональному рівні.

Політичні партії, громадські організації теж не готують цілеспрямовано політичних лідерів, використовуючи системи стихійного відбору, що вкрай неефективно.

В цьому плані особливої актуальності набуває комплекс проблем, пов'язаних з системою формування та підготовки політичних лідерів як у загальнонаціональному масштабі, так і на регіональному рівні.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Гелей С. Д. Політологія: Навч. Посіб / С.Д. Гелей, С.М. Рутар ; 7-ме вид., перероб. і доп. - К. :Знання, 2008. - 415 с.
2. Кармазіна М. Президентство: український варіант / М. Кармазіна. - К. : Ін-т політ. і екононац. дослід. ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2007. - 365 с.
3. Микитенко С. Енігма лідера, або Що може обіцяти політична кар'єра порядній людині, окрім втрати порядності / С. Микитенко. - К. : «Молодь», 2001. - 416 с.
4. Пахарев А.Д. Політичні інститути і процеси в сучасній Україні : навчальний посібник / А.Д. Пахарев ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф. Кураса НАН України. - Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2011. - 183 с.
5. Пахарев А.Д. Політичне лідерство: історико-політологічний контекст і сучасне становище: автореф. дис...д-ра політ. наук: 23.00.02 / Пахарев А. Д. - К. 2003. - 32 с.
6. Політика в особах. Політичне лідерство на пост соціалістичному просторі: національний і регіональний контексти / За заг. ред. Ф.М. Рудича. - К. : Парламентське видавництво, 2008. - 352 с.
7. Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденційності розвитку / За заг. ред. Ф.М. Рудича. - К. : Парламентське вид-во, 2010. - 336 с.
8. Політичні партії - провідний чинник розвитку політичної системи в Україні. Матеріали засідання «круглого столу» 28 січня 2004. - К. : ПЦ «Фоліант», 2004. - 65 с.
9. Рудич Ф.М. Політичний режим в Україні: спроба політологічного аналізу / Ф.М. Рудич // Політичний менеджмент. - № 2(47). - 2011. - С. 13-43.
10. Токовенко В.В. Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізація взаємодії: монографія / В.В. Токовенко. - К. : Вид-во УАДУ, 2001. - 256 с.
11. Шляхтун П.П. Політологія: історія та теорія: підручник / П.П. Шляхтун - К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. с. 451.

REFERENCES:

1. Heley, S. D., Rutar, S.M., 2008. Politolohiya [Politology]. 415. Znannya, Kyiv (in Ukrainian)
2. Karmazina, M., 2007. Prezydentstvo: ukrayins'kyu variant [Presidency: Ukrainian variant]. 365. In-t polit. i ekononats. doslid. im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny, Kyiv (in Ukrainian)
3. Mykytenko, S., 2001. Enihma lidera, abo Sheho mozhzhe obitsyaty politychna kar'jera poryadnyy lyudyny, okrim vtraty poryadnosti [Enigma leader, or that may promise a political career decent person, other than the loss of integrity]. 416. «Molod'», Kyiv (in Ukrainian)
4. Pakharyev, A.D., 2011. Politychni instytuty i protsesy v suchasnyy Ukrayini [Political institutions and processes in modern Ukraine]. NAN Ukrayiny, In-t polit. i etnonats. doslidzh. im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny. 183. IPIEND im. I.F. Kurasa, Kyiv (in Ukrainian)
5. Pakharyev, A.D., 2003. Politychne liderstvo: istoryko-politolohichnyy kontekst i suchasne stanovyshche [Political leadership: Historical and Political Context and current situation]. 32. Kyiv (in Ukrainian)
6. Rudycha, F.M., 2008. Polityka v osobakh. Politychne liderstvo na post sotsialistychnomu prostori: natsional'nyy i rehional'nyy konteksty [Politics in the people. The political leadership in the post socialist space: national and regional contexts]. 353. Parlament's'ke vydavnytstvo, Kyiv (in Ukrainian)
7. Rudycha, F.M., 2010. Politychnyy klas u suchasnyy Ukrayini: spetsyfika formuvannya, tendentsiynosti rozvytku [The political class in modern Ukraine: specific formation of bias]. 336. Parlament's'ke vyd-vo, Kyiv (in Ukrainian)
8. Politychni partiyi - providnyy chynnyk rozvytku politychnoyi systemy v Ukrayini. Materialy zasidannya «kruhloho stolu» 28 sichnya 2004 [Political parties - the leading factor in the development of the political system in Ukraine. Materials meeting «round table» January 28, 2004]. 2004. 65. PTs «Foliant», Kyiv (in Ukrainian)
9. Rudych, F.M., 2011. Politychnyy rezhym v Ukrayini: sproba politolohichnoho analizu [The political regime in Ukraine: an attempt of political analysis]. Politychnyy menedzhment 2(47), 13-43 (in Ukrainian)
10. Tokovenko, V.V., 2001. Politychne kerivnytstvo i derzhavne upravlinnya: problemy vzayemovidnosyn ta optymizatsiya vzayemodiyi [The political leadership and public administration, relationship problems and optimize interactions]. 256. Vyd-vo UADU, Kyiv (in Ukrainian)
11. Shlyakhtun, P.P., 2010. Politolohiya: istorya ta teoriya [Politics: History and Theory]. 451. Vydavnyche - polihrafichnyy tsentr «Kyyivs'kyu universytet», Kyiv (in Ukrainian)

УДК 321

doi: 10.15421/171719

Механизмы консервации российского моноцентризма: историко-политологический очерк

Е.А. Трофимов

trewal15@yandex.ru

*Амурская региональная Академия наук и образования,
675000, Россия, Амурская область, Благовещенск, ул. Горького, 95*

В статье рассматриваются исторически сложившиеся методы консервации российского моноцентризма. Отмечается, что Российское «государство» приобретает моноцентрический персонифицированный характер в период крещения Руси и татаро-монгольского ига, который сохраняется на протяжении веков. Выявлены основные механизмы консервации российского моноцентризма: а) сакрализация суверена (как персоны, так и его властного статуса), б) консервация доклассовой структуры общества, в) фрагментация элитных групп и создание альтернативных им в функциональном плане политических акторов и чрезвычайных органов, г) функциональная перегрузка и дублирование полномочий государственных «учреждений», клиентелизм, д) использования популизма, репрессий и цензуры, с формированием Государственной Думы – избирательные технологии. Во все времена существовали закрытые (гильдийные) механизмы формирования института персонифицированного лидера.

Цель исследования заключается в выявлении основных механизмов консервации персоналистского моноцентрического характера российской политики.

Гипотеза исследования: с течением веков у Российского «государства» сформировался комплекс механизмов, обеспечивающих «хороший» эквilibrium (равновесие) в рамках архаичной политической системы.

Методы исследования: диалектический, исторический, логический.

Ключевые слова: механизмы консервации моноцентризма; самодержавная система; политическая стагнация; архаизация

Mechanisms of the Russian monocentrism conservation: historical and politological essay

E.A. Trofimov

trewal15@yandex.ru

*Amur regional academy of science and education,
95, Gorky St., Blagoveshchensk, Amur Region, 675000, Russia*

An analysis of the historical past is one of the ways of understanding of the present and the future. Evaluation of the past allows revealing that the Russian «state» was historically evolved as a personified one. Grand dukes, monarchs, general secretaries de facto were sole rulers, who subordinated the functioning of the political system to their interests.

It has been found in the study that the basis for preserving the subjectivity of the autocrats and the non-institutionalization of other political actors in both tsarist and soviet Russia was a system of historically established mechanisms that ensured a «good equilibrium (balance) within the framework of archaic politics.

It has been noted in the article that the main mechanisms for monocentrism's maintaining are of a patrimonial nature, which is closely connected with primordial values.

The main directions of the preservation of the state monocentrism have been singled out: a) the strengthening of the power potential of the autocrat (the sacralization of the status and personality of the autocrat, identifying him/her with the Divine Viceroy or the representative of the whole population; provision to the sovereign ample opportunities to select elites and non-institutionalization of «state bodies», clientelism, etc.); b) the weakening of elites (the formation of a conflict inter-elite space, the reproduction of the conflict between the elites («boyars» and «party nomenclature»), represented in «institutions» and the population, c) Sustaining the society at the pre-class level, while preserving its primitive organization - the sovereign and «the others» (employees and officials); d) the use of repressive practices, censorship, which are aimed at the creation of a sense of fear among the population with its orientation toward serving the sovereign state as a guarantor of the integrity and stability of the system. These mechanisms are intertwined and complement to each other, contributing to the preservation of politics in its initially formed form.

The conducted research broadens the nature the «Russian power» concept, deprives it of the mythological core, and allows developing (borrowing from the general civilization paradigm) alternative mechanisms of Russian political management that orient the «state» to serving individuals and peaceful coexistence with various actors of the world political system.

Keywords: mechanisms of monocentrism conservation; autocratic system; political stagnation; archaization

Цитування даної статті: Трофимов Е.А. Механизмы консервации российского моноцентризма: историко-политологический очерк / Е.А. Трофимов // Научно-теоретический альманах «Грани». – 2017. – Т. 20. – № 2(142). – С. 10-19.

Citation of this article: Trofimov, E.A., 2017. *Mekhanizmy konservatsii rossiyskogo monotsentrizma: istoriko-politologicheskii ocherk* [Mechanisms of the Russian monocentrism conservation: historical and politological essay]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 2(142), 10-19. doi:10.15421/171719 (in Russian).

Peer-reviewed; approved and placed: 15.12.2016

Механізми консервації російського моноцентризму: історико-політологічний нарис

Є.О. Трофімов

trewal15@yandex.ru.

*Амурська регіональна Академія наук і освіти,
675000, Росія, Амурська область, Благовещенськ, вул. Горького, 95*

У статті розглядаються історично сформовані методи консервації російського моноцентризму. Відзначається, що Російська «держава» набуває моноцентричний персоналізований характер у період хрещення Русі і татаро-монгольського ярма, який зберігається протягом століть. Виявлено основні механізми консервації російського моноцентризму: а) сакралізація суверена (як особи, так і його владного статусу), б) консервація докласової структури суспільства, в) фрагментація елітних груп і створення альтернативних їм у функціональному плані політичних акторів та надзвичайних органів, г) функціональне перевантаження і дублювання повноважень государевих «установ», клієнтелізм, д) використання популізму, репресій і цензури з формуванням Державної Думи – виборчі технології. В усі часи існували закриті (гільдійські) механізми формування інституту персоналізованого лідера.

Мета дослідження полягає у виявленні основних механізмів консервації персоналістського моноцентричного характеру російської політики.

Гіпотеза дослідження: з плином століть у Російського «держави» сформувався комплекс механізмів, що забезпечують «хороший» екілібріум (рівновага) у рамках архаїчної політичної системи.

Методи дослідження: діалектичний, історичний, логічний.

Ключові слова: механізми консервації моноцентризму; самодержавна система; політична стагнація; архаїзація

Постановка проблеми. Исследование государства имеет важное значение для понимания основных параметров политической системы и политического процесса. В соответствии с основным законом мироздания любая система стремится к гомеостазу, обеспечению баланса между составляющими ее элементами, взаимовлиянию и взаимоопределению, а, следовательно, характеристики государства, как органа, обладающего легитимным насилием, в значительной степени определяют характеристики общества и составляющих его политических акторов; в то же время и само *stato* испытывает давление со стороны индивидуумов и их союзов, трансформируется под их влиянием. Следует заметить, что государства в меньшей степени склонны к трансформации, так как обличены «особыми полномочиями». Наличие у государства права на легитимное насилие закономерно ведет к тому, что они становятся ингибиторами развития общества, препятствием на пути его развития, витализируя различные виды негативной политической нестабильности. В этой связи актуальным становится изучение механизмов, используемых государствами в процессе консервации сложившейся системы. В данной статье рассматриваются механизмы консервации российской моноцентрической государственной конструкции.

Анализ исследований и публикаций. Концептуальные аспекты данной проблемы в известной мере освещены в работах российских и зарубежных исследователей, в первую очередь, политологических, социологических и философских исследованиях А.С. Ахизера, В.В. Ильина, С.Г. Кордонского, И.М. Клямкина, А.Н. Олейника, Р. Пайпса, Ю.С. Пивоварова, Н.С. Розова, И.Г. Яковенко и других ученых. Ежегодно публикуются статьи, затрагивающие отдельные аспекты данной проблемы, применительно к российской политической практике – сакрализация персоны и статуса суверена; клиентелизм в воспроизводстве «государственных» органов и бюрократического аппарата; место популистских практик в

сохранении равновесия в базовой системе «индивидуум-гражданское общество – государство»; насилие и его роль в сохранении российской политической системы; трансформация избирательной системы и избирательные технологии и т. д. Вместе с тем, о наличии комплексного исследования по данной проблеме автору неизвестно.

Цель исследования. Выявить основные механизмы консервации российского моноцентризма для дальнейшей разработки стратегии вывода России из авторитарной «колеи» и складывания мозаичной структуры Российского государства, основанной на идее разделения властей и режиме сдержек и противовесов. Вывод России из авторитарной «колеи» способствует складыванию добрососедских отношений России с демократическими странами, в частности с Украиной.

Изложение основного материала. *Historia non facit saltus.* Обратившись к историческому прошлому страны, можно обнаружить, что на протяжении веков Российское «государство» представляло собой великих князей, монархов, генеральных секретарей, которые *de facto* являлись единоличными верховными правителями. Высшая властная позиция, – отмечает проф. Н. С. Розов, в России всегда персонализирована. При этом официальный пост, занимаемый этой персоной, необязательно является формально и легально высшим, но обычно все знают кто «Главный», а когда не знают, это приводит к общей тревожности и неустойчивости политического порядка [34, с. 205]. В отдельные периоды политической истории властный потенциал самодержцев ограничивался властным потенциалом придворных групп, но практически никогда не уступал ему. Слабость суверена, ограниченного волонтаризмом и лишеной обратной связи с социумом приводила к свержению самодержца, в лучшем случае путем «государственного переворота», в худшем – революции. Мадам де Сталь назвала эту систему «абсолютной властью ограниченной удавкой».

Система с «удавкой», в которой центральное место занимает носитель власти-собственности и, одновременно, власти-жизни, в значительной степени была генерирована внешним фактором, превратившим страну в военный лагерь [31, с. 16], а также процессом христианизации Руси. Междоусобные феодальные войны, татаро-монгольское иго и последовавшая за ним централизация Руси располагали к принятию варианта государственного устройства, в котором центральное место занимает лицо, отвечающее за поражения и просчеты, озаренное Богом и обладающее «властью» над всеми, становящимися по отношению к нему холопами или рабами, то есть государем¹. Если структура европейских государств к концу XII-XIII века начинает обогащаться различными формами представительного правления [24, с. 19-20], то структура Российского государства в этот период стремительно деградирует: имевшиеся виды представительного правления, если не отмирают, то становятся декоративными [26]; формируемые же сувереном «учреждения» в условиях анабиоза «гражданского общества», подданства и сервильности населения оказываются инструментами сохранения его самодержавного правления.

Суверен – лицо, приближенное к Богу. Консервация суверен-государством доминирующего места в политике достигалась классическими для традиционного общества способами. В первую очередь речь идет о сакрализации суверена, отождествлении его с помазанником Божьим, Отечеством, выразителем интересов населения.

Начатый княгиней Ольгой проект по христианизации Руси в течение одного-двух веков лишил вольнолюбивый народ выбора богов и построил население в новые политические иерархии, в которых служение богам было заменено служением его «наместнику».

Сакрализация самодержца являлась важнейшим элементом укрепления моноцентризма, заставляя монархов как идти на подлог [32, с. 38], так и формировать новые идейно-политические доктрины и принципы сосуществования персоны-государства и церкви.

Сакральный статус самодержца, получающего «власть от Бога», позволял рассматривать его персона в качестве гаранта стабильности и безопасности социума, в известной мере сдерживая развитие олигархических тенденций, в том числе и претензий со стороны церковных иерархов. В отдельные времена последние устранились с политического поля, но это случалось тогда, когда религиозные служители выходили за границы дозволенного, проявляли излишнюю самостоятельность, противопоставляли себя самодержцу или ставили себя на один уровень с сувереном (например, Никон, сравнивавший себя с Солнцем, а царя – с Луной). Репрессии к церкви, не выходили за рамки общего механизма управления социумом, не превращали церковь в изгоя, а ставили ее в положение «равнозависимого». В большинстве же случаев фактор сакрализации позволял церкви сохранять приближенное положение к тирану, а озарение самодержца «божьей благодатью» со стороны церкви вознаграждалось политическими предпочтениями,

определяющими ее экономическое положение среди других политических акторов.

Сакрализирующий фактор имел место и в советский период. Но в СССР речь шла не о реализации идеи-принципа «симфонии властей», которая проявила себя на закате системы, а о замене православной религии марксистско-ленинскими догмами, превращении «государственных» служителей в служителей «религиозных», замене христианских икон коммунистической атрибутикой – портретами и бюстами генеральных секретарей (ЦК РКП(б), ЦК КПСС), олицетворявшими собой рабочий класс и крестьянство; партийным уставом и партбилетом, которые носили, как и христианские иконки и нательные кресты, рядом с сердцем [15, с. 351].

Фрагментация элит и неофициальные структуры. Сохранить доминирующее место в «государственной системе» и подавить появление альтернативных центров позволяла самодержцам фрагментация элитных групп, создание альтернативных им в функциональном плане политических акторов. Так, ослабление Боярской думы в середине XVI века было осуществлено с помощью выделения в ее составе «ближней думы», состоящей из узкого состава верных царю людей, с которыми монарх решал важнейшие тайные, экстренные и придворные дела; ослабление Сената, осуществленное, опасавшейся олигархических тенденций Екатериной II, было произведено путем его разделения на шесть департаментов, четыре из которых находились в Петербурге, а два – в Москве (вместо сенатской конторы); ослабление советской номенклатуры, достигалось перманентной актуализацией вопроса о недопустимости слияния партийных и административных органов при перераспределении между ними функций по конъюнктурным соображениям. Зачастую официальные органы игнорировались самодержцами, а их функционально подменяли неофициальные структуры, состоящие из ближайшего окружения верховного правителя. Так, в первые месяцы правления Анны Ивановны действовал неофициальный секретариат; при Александре I – Негласный (неофициальный) комитет; с конца 1857 года до ноября 1861 года неофициально действовал Совет министров.

Баланс «моноцентрическое государство – доклассовое общество». Ослабление «центров» потенциального противодействия самодержцам осуществлялось не только созданием конкурирующих политических структур, но и организацией общества, в которой выделялись не противостоящие друг другу классы, а рабы государевы и рабы помещичьи. «... вместо всех пышных разделений свободного народа русского на свободнейшие классы дворянства, купечества и проч. я нахожу в России два состояния: рабы государевы и рабы помещичьи, – писал М. М. Сперанский. <...> То, что довершает в России умерщвлять всякую силу в народе, есть то отношение, в коем сии два рода рабов поставлены между собой. Пользы дворянства состоят в том, чтоб крестьяне были в неограниченной их власти; пользы крестьян состоят в том, чтобы крестьянство было в такой же зависимости от престола. Крестьяне <...> взирают на престол как на

единое противодействие власть помещиков умерить могуще... Таким образом, Россия, разделенная в видах разных состояний, истощает силы свои взаимно борьбой их и оставляет на стороне правительства всю неограниченность действия» [38, с. 17]. Сословная система воспроизводилась и в СССР, и в постсоветской России, позволяя поддерживать общество на доклассовом уровне, его активно селектируя. Например, акад. Ю.С. Пивоваров, разделяя позицию американского исследователя Ш. Фицпатрик, цитирует последнего: «Главное свое значение в советском обществе классы имели для государственной системы классификации, определяющей права и обязанности различных групп граждан. Вот еще один парадокс: всячески подчеркивая идею классовой принадлежности, новый строй умудрился de facto вернуться к прежней, столь презираемой сословной системе, при которой твои права и привилегии зависят от того, кем ты официально считаешься – дворянином, купцом, представителем духovenства или крестьянином. В советских условиях «класс» (социальное положение) является атрибутом, определяющим отношение человека к государству...» (Цит. по: [27, с. 66-67]). Схожей позиции придерживается и проф. С. Г. Кордонский [13].

Чрезвычайные органы и функциональная перегруженность. Кроме параллельных дублирующих структур, широко использовалось создание «чрезвычайных органов». Роль «чрезвычайных органов», которыми, в частности, стали земские соборы, всегда была высока. Их политическую онтологию в моноцентризме раскрывает Ю.С. Пивоваров, размышляя о «правильных» и «неправильных» способах управления [28, с. 23, 24].

Во все времена «государственные учреждения» были перегружены функционально, что закономерно вело к снижению эффективности их деятельности, сбоям, накладкам, недоработкам, репродукции внутриэлитных конфликтов. Перегруженность «учреждений» требовала вмешательства самодержцев, позволяя им: а) укреплять личный авторитет среди населения, подвергая критике политическую и административную бюрократию; б) находясь над схваткой в бюрократических «войнах», усиливать арбитражный потенциал; в) осуществлять селекцию бюрократии, поддерживая наиболее лояльные группы.

Клиентелизм. Институциональное дробление, создание параллельных совещательных и иных «учреждений» при верховном правителе, функциональное дублирование, «двусмысленные послания» способствовали выстраиванию системы неформальных отношений, укрепляя формализм институционально-функциональной структуры *stato* и порождая различные формы клиентелизма.

Клиентелизм занимает особое место в сохранении моноцентрического государства. Клиентелистский характер отношений в политических системах макро-, мезо- и микроуровня политики является прямым следствием функционирования персонифицированного государства, а его поддержание – инструментом сохранения последнего. Дистанция между верховным правителем и подданными традиционно была велика и приводила к почитанию самодержца

и других акторов, находящихся на верхних этажах властной пирамиды, предоставляя, например, ближайшему окружению суверена в виде «обратного продукта» социальные гарантии, административную ренту и политическую защиту.

Впервые элементы клиентелизма выражено проявили себя в период возникновения институтов путных бояр и наместничества, позволив наиболее «гибким» князьям и боярам войти в княжеский двор и получить содержание от самодержца. С развитием системы социально-политических и экономических отношений клиентелизм проявился в фаворитизме. Фавориты играли важную роль в процессе принятия государственных решений, являлись «советниками» монархов по широкому кругу вопросов и имели права ограниченные исключительно *Regis voluntas*.

В ранний советский период назначения на должности также осуществлялись с учетом личных связей – во времена Гражданской войны в центре и региональных администрациях руководящие посты занимали руководители большевистской «дружины», лично знавшие И. В. Сталина [10]; в поздний период – родственники, друзья, знакомые, земляки.

В начале нового тысячелетия Московским общественным научным фондом была издана монография проф. М. Н. Афанасьева [1], посвященная отношениям господства и покровительства в России, рассматриваемым как отношения «патронов» и «клиентов». В исследовании отмечается, что клиентарные связи (отношения личной преданности и покровительства) являются важнейшей составляющей административного процесса в России, которые: «1) пронизывают практически весь аппарат, 2) оказывают решающее влияние на карьеру чиновника, 3) определяют путь разрешения конфликтов, 4) воспринимаются большинством управленцев как нормальные, естественные условия аппаратной деятельности» [ibid, с. 235].

Стабилизирующая функция клиентелизма обманчива. Приближая к себе «лояльных», верховный властитель создает, как минимум, две проблемы: первая – информационную среду, не позволяющую объективно оценить «внекорпоративную» обстановку и выработать адекватные ситуации решения; вторая – условия для увеличения критической массы недозванных в ближайшем окружении. Последняя проблема хорошо изучена социальными психологами и социологами (См., например: [41, с. 140]).

Награда за служение. Сохранению моноцентрического государства также способствовали материальные и нематериальные стимулы – награждения, премирования, титулы и т. п. поощрения за службу, некоторые из них гарантировали получателям политические преференции. Опуская рассмотрение наместничества, заметим, что, начиная с XVIII века, важную роль в сохранении самодержавия получила практика награждения гражданских чиновников и командного состава армии и флота орденами и медалями. При этом награждения зависели от авторитарного решения и связывались не только с особыми заслугами по службе, но и проявлением личной преданности [4, с. 75]. В учреждении первого ордена Российской империи

устанавливалось: «в воздаяние и награждение одним за верность, храбрость и разные нам и отечеству оказанные заслуги» [39].

Награждали себя как монархи, так и генеральные секретари ЦК КПСС. Практически все генеральные секретари были удостоены ордена В.И. Ленина и медали Героя Советского Союза. Особенно отличился в этом плане Л. И. Брежнев. Следует полагать, что слабость Генерального секретаря ЦК КПСС к наградам была обусловлена не только его личными качествами, но и общей ситуацией в стране, стремлением убедить население в развитии советской системы периода «застоя», ее эволюционной трансформации и скором наступлении коммунистического рая.

Популизм и апелляция к населению. Механизмом сохранения монопольного правления верховных правителей является также популизм, в чрезвычайных случаях – апелляция к населению. Использование политического популизма как инструмента сохранения государственного моноцентризма в значительной мере определяется прагматическим положением самодержцев, наследственной или гильдийной системой приобретения «государственной власти», которые в условиях обществ цивилизационного процесса демократизации политик закономерно ведут к снижению степени их легитимности. Если в странах Европы процесс демократизации стимулировал развитие форм прямой и представительной демократии, то в персонализированной России ограничивался укреплением в сознании населения исторически сложившейся установки «царь хороший, а бояре плохие», помогая подданным виртуально совместить образы «светлого будущего» с конкретной персоной самодержца.

Популистский дискурс широко использовали Иван IV Грозный в период организации опричнины; Екатерина II, рекомендовавшая «отвращать злоупотребления рабства» и наказывать тех, «кто с рабами поступал свирепо» и, одновременно, предоставлявшая право помещикам ссылать крепостных за их «предерзостные поступки» на каторгу [3, с. 16]; и, Павел I в борьбе с дворянами и выстраивании союза с «чернью»: подписывая, в общем-то, либеральные акты (Манифест 5 апреля 1797 года, указы о земельных наделах казенных крестьян, отменяя рекрутский набор и т. д.), царь одновременно увеличивал число крепостных, раздавая казенные земли с населявшими их крестьянами в частную собственность [33, с. 281]. К популистскому дискурсу можно отнести создание в период общего кризиса феодально-крепостнического строя четвертого (благотворительного) отделения Собственной его императорского величества канцелярии, которое было призвано поддержать в народных массах царистские настроения, веру в справедливое, щедрого и милостивого царя; пропагандистские поездки царя Николая II в 1909 – 1911 годах, рассчитанные на его «общение с народом», а также ряд официальных юбилейных кампаний: пятидесятилетия падения крепостного права в 1911 году, столетия изгнания Наполеона из России в 1912 году и трехсотлетия дома Романовых в России в 1913 году.

К популистскому политическому дискурсу испытывали склонность и «строители коммунизма», за-

являвшие о скором построении «светлого будущего». Особенно ярко проявился популизм в период роста кризисных явлений в СССР, что в значительной мере подорвало отношение «обслуживающего сословия» к КПСС и ускорило крах советской системы.

В условиях «государственного» кризиса и обострения отношений с аристократическим большинством самодержцы апеллировали непосредственно к народу. Идея тесной связи народа и монарха отражена И. Л. Солоневичем в работе «Народная монархия» [37], а ее квинтэссенция заключается в том, что политической организацией народа является самодержавие, опирающееся на народное самоуправление. Апелляция к народу закрепляется также и в аксаковской формуле: «Народу — сила мнения. Царю — сила власти», исторически восходящей к вечевым сходкам жителям древней Руси. С процессами централизации и бюрократизации, то есть развитием управленческой системы, апелляция самодержца к населению становится одной из технологий поддержания самодержавия и нейтрализации его политических оппонентов.

Особенно ярко апелляции к народу проявились во время царствования Ивана IV Грозного после пожара в Москве 1547 года и учреждения опричнины, когда царь обращался к населению за одобрением своих действий [35]. В грамотах 1565 года Иван IV Грозный как бы спрашивал: «Желаете ли над собой меня, Русского Православного Царя, Помазанника Божия, как символ и знак своего избранничества и своего служения? Готовы поклониться под «иго и бремя» Богоустановленной власти, сослужить со мною, отринув личное честолюбие, жажду обогащения, междоусобицы и старые счеты?» (Цит. по: [29]).

Избирательные технологии. С созывом I Государственной думы важную роль в сохранении самодержавия заняли избирательные технологии. Представительство широких слоев населения в государственных думах ограничивалось не только их законосовещательным характером, но и ограничением права населения на участие в их формировании [17, с. 166], трансформацией избирательного законодательства [5, с. 189; 22, с. 172; 25, с. 57], усилением влияния полиции на избирательный процесс и устранением неудобных избирателей, уполномоченных и выборщиков, субсидированием черносотенных организаций, активизацией духовенства.

«Выборы» в СССР до 1936 года оставались многоступенчатыми, не всеобщими, не равными и открытыми. С 1936 года некоторые элементы «четыреххвостки» были реализованы в духе большевистской партии: активное избирательное право de facto превратилось в обязанность [14]; пассивное избирательное право ограничивалось собраниями, находящимися под партийно-государственным контролем; принцип равных «выборов» нарушался нарезкой избирательных округов исходя из числа «сограждан», а не граждан, обладающих активным избирательным правом [8]; принцип тайных «выборов» нуллифицировался страхом «избирателей» – многие «избиратели» не заходили в кабины для голосования, опасаясь, что их уединение может представлять интерес для

представителей НКВД, под контролем которой проводились «выборы». Формальным был и принцип альтернативных «выборов». Таким образом, кадровый состав представительных органов определялся аппаратными методами и даже на закате советской системы, в процессе допуска к «выборам» общественных объединений, в списки кандидатов включались лица, принадлежащие системе [23, с. 186].

Политические репрессии и цензура. Действенным средством обеспечения единовластия верховных правителей является использование политических репрессий и цензуры. На протяжении всей политической истории России в осуществлении репрессивной и цензурной деятельности, прямо или косвенно, включалось как суверен-государство, так и все звенья бюрократического аппарата, но часто формировались и особые органы, к компетенции которых относились административные, контрольные, а нередко и судебные функции. Репрессивные и цензурные органы занимали особое место в управленческой системе и часто имели прямой выход на самодержца.

В Древней Руси широко использовались религиозные (в период христианизации) и сословные расправы. Хорошо известным фактом политических расправ является опричнина, в узком смысле – террор, осуществляемый Иваном IV Грозным по отношению к нелояльным боярам и представителям других групп². Опричники были призваны не только наказывать, но и запугивать население [36, с. 107].

В петровский и последующий периоды важными репрессивными органами являлись Преображенский приказ, а впоследствии Тайная канцелярия; Сенат и Верховный тайный совет; Тайная экспедиция, являвшаяся структурной частью Сената, но фактически выступавшая самостоятельным центральным учреждением. Данные «учреждения» обладали особыми полномочиями и специализировались на рассмотрении политических дел.

Судебные расследования сопровождалась пытками и предполагали доказывание вины подозреваемого. Судебный политический процесс конца XVII – начала XVIII века достаточно подробно освещает Н.П. Ерошкин, отмечая его бесчеловечный характер, ведущий к смерти обвиняемого, описывает изощренные методы наказания и умерщвления, приводившиеся в исполнение публично с целью «запугать народные массы, лишить их воли к сопротивлению возраставшей эксплуатации и закрепощению» [7].

В начале XIX века для рассмотрения крупных политических дел царем создавались высшие чрезвычайные органы, однако ключевая роль в политических делах принадлежала третьему отделению Собственной его величества канцелярии – органу политического сыска, следствия и политической полиции (жандармерии), находившегося под личным контролем Николая I и имевшим широкую компетенцию.

Учрежденный в 1872 году в составе Сената орган высшего суда по политическим делам «Особое присутствие для суждения дел о государственных преступлениях и противозаконных сообщениях» также был политически ангажированным, большинство дел о «государственных» преступлениях рассматривалось

при закрытых дверях или с приглашением благонамеренной публики по особым билетам, процессы часто проходили в ускоренном порядке, нередко отсутствовало предварительное следствие, выносились крайне жестокие наказания.

В связи с тем, что многие дела, рассматриваемые Особым присутствием, получали общественный резонанс, с 1878 года для ведения политических процессов начали применяться военно-окружные суды, рассматривавшие дела в закрытом и ускоренном режиме.

Борьбу с политическими преступниками в царской России вели и другие «учреждения»: Министерство полиции, имевшее возможности корректировать в интересах царя дела политических заключенных и выступать судебной инстанцией; Особая канцелярия, действовавшая при аппарате Министерства юстиции и также имевшая судебные полномочия. Репрессивные функции выполняли также губернаторы и местные органы полиции, которые получали особые полномочия для обеспечения контроля за населением на вмененных территориях. В советской России основой репрессивного аппарата являлись «органы государственной безопасности». Являясь политическими органами, они выполняли задачи по разоблачению и нейтрализации внутренних врагов [30]. Результаты их деятельности были впечатляющие – 20 миллионов убитых, а охват контроля всеобъемлющий – «не сорок, не шестьдесят, не сто тысяч человек работает на ГПУ. Какие пустяки! Миллион двести тысяч членов партии, два миллиона комсомольцев, десять миллионов членов профсоюза – свыше 13 миллионов (миллионов «чертовых джин»!)» по самой меньшей мере. Если взять этот актив уточнить, несомненно, цифра вырастит вдвое» [16, с. 31, 37].

Генеральный секретарь ЦК КПСС Н.С. Хрущев неоднократно заявлял об излишней самостоятельности «органов государственной безопасности» и попытках КГБ поставить себя над партией. Несмотря на то, что публикации документов «Особой папки» И.В. Сталина 1922–1953 годов, развеивают миф о всемогуществе органов безопасности [18; 19; 20; 21], заявления Н.С. Хрущева подчеркивают значение репрессивных органов в «государственной системе», тяготеющей к силовому решению конфликтов и византийским интригам. Что собственно и продемонстрировало «избрание» Л.И. Брежнева на пост Генерального секретаря ЦК КПСС и отстранение Н.С. Хрущева.

Государственные и репрессивные учреждения осуществляли также функцию цензуры, надзирая за обществом [11; 40, с. 4-5; 42, с. 7].

Царская воля: воспроизводство самодержавия *stante pede*. Воспроизводство института верховного правителя во времена осуществлялось в закрытом от населения режиме. До издания Петром I акта «Устав о наследовании престола», престол, по обычаю, переходил от отца к сыну, за исключением избрания в 1598 году Земским собором Бориса Годунова, в 1606 году – Василия Шуйского, в 1610 году польского королевича Владислава, в 1613 – Михаила Романова. С принятием Устава престол мог перейти любому по

царскому усмотрению, что, с одной стороны, способствовало укреплению патрон-клиентских отношений, с другой – вело к «смутам» и «государственным» переворотам.

Взошедший на престол Павел I принял «Акт о престолонаследии», который с минимальными изменениями просуществовал до 1917 года. В Акте определялось преимущественное право на наследование престола за мужскими членами императорской фамилии: наследие престола принадлежит старшему сыну царствующего императора, а после него всему его мужскому поколению; по пресечении мужского поколения первого сына, наследство переходило в род второго сына императора и в его мужское поколение; по пресечении второго мужского поколения – в род третьего сына и так далее. При пресечении последнего мужского поколения сыновей императора престол оставался в том же роде, но в женском поколении. Кроме того, Акт содержал положения о непризнании законными женитбы членов императорского дома без дозволения государя, о невозможности восшествия на российский престол лица, не принадлежащего к Православной Церкви; устанавливал совершеннолетие для государей и наследников по достижении 16-летнего возраста, а для прочих членов императорской фамилии – 20 лет; на случай восшествия на престол несовершеннолетнего государя предусматривал назначение правителя и опекуна.

В 1820 году император Александр I дополнил нормы о престолонаследии требованием равноправности браков, как условия наследования детьми членов Российского Императорского Дома.

После октябрьских событий 1917 года в России сложилась парадоксальная ситуация, внешне демонстрирующая отказ от моноцентризма – государственная власть была передана Съезду Советов – высшему коллегиальному органу «государственной власти», исполнительные функции от его имени осуществляли народные комиссары. Устав РКП(б) 1919 года закрепляет более сложную структуру руководства, предусматривая образование Центральным Комитетом партии для политической работы Политического бюро, для организационной работы – Организационного бюро и Секретариата во главе с секретарем, членом Организационного бюро ЦК РКП(б). Предполагалось, что Политическое бюро (Политбюро) партии будет осуществлять выработку политического курса и задавать направление развития для сросшихся партийных и государственных институтов, Оргбюро – заниматься организационными вопросами, а Секретариат – вести техническую, практически канцелярскую деятельность; но в дальнейшем выяс-

нилось, что без участия аппарата партии (в который превратился Секретариат) не обходится ни одно дело. Должность Секретаря стала из технической определяющей, а сам Секретариат в соответствии с Уставом ВКП(б) 1926 года стал структурой самостоятельной, осуществляющую текущую работу «организационного и исполнительного характера», то есть всю, за исключением идеологической. С исполнением функций Секретаря Л. И. Брежневым, Устав КПСС установил норму, в соответствии с которой пленум ЦК КПСС избирает не только Президиум (Политбюро), но и Генерального секретаря, который утверждается Съездом КПСС. Данная норма закономерно лишила Политбюро возможности смещения Генсека. Таким образом, в 1966 году в СССР появился фактический и практически несменяемый «глава государства» в должности секретаря в партийной канцелярии, который осуществлял кадровую и иную работу, обеспечивающую ее режим «личной власти».

Выводы. С момента крещения Руси и татаро-монгольского ига политическая система приобретает моноцентрический характер – персонифицированное государство и «другие», которая сохраняется на протяжении веков, обеспечивая необходимый эквилибриум в рамках архаичной политической системы. Методами поддержания равновесия выступают политические практики, направленные на: а) сакрализацию верховного правителя и ослабление потенциальных центров власти; б) сохранение доклассовой структуры социума и широкого использования популизма; в) использования различных форм клиентелизма и подкуп «элиты»; г) активное применение репрессивных и цензурных практик. Данные механизмы формируют оболочку «Русской власти», обеспечивая сохранение государственного моноцентризма. Таким образом, в разработку стратегии по демократической трансформации в России следует включить следующие основные направления: а) институционально-функциональное ослабление президентализма и усиление политических элит на основе складывания в межэлитном пространстве конкурентной среды; б) формирование современного мозаичного социума, пронизанного как внутренней, так и внешней коммуникацией; в) рационализация политических отношений и их демифологизация; г) профессионализация элит и их «социализация», связанная с реализацией принципа политического равенства; д) гуманизация социально-политических отношений. Перечисленные направления стратегии по демократической трансформации России должны быть также заложены в основу внешнеполитических стратегий стран-соседей Российской Федерации.

ПРИМЕЧАНИЯ:

¹ Примечательно, что «государями» на Руси называли правителей в период с 1470 года по 1917 годы, предполагая под этим словом суверена, свободно распоряжающегося жизнями несвободных, холопов [12, с. 72]; в свою очередь термин «суверен» восходит к греческому слову «despotes» под которым подразумевался глава хозяйства и собственник рабов.

² В работе «Неполномощные законы. К психологии русской исполнительной власти» А. фон Бринкман рассматривает опрочину в широком смысле, как традиционный для российской политической системы институт, призванный умножить властный потенциал самодержца. В данном случае самодержцы использовали концепт разделения «института»: «опрочина» противопоставлялась «земству»; а также популистские практики, когда принимаемые царем законы исполнялись «опрочниками» в рамках формулы — «все равно из этого ничего не выйдет» [2].

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ:

1. Афанасьев М. Н., 2000. Клиентелизм и российская государственность: Исследование клиентарных отношений, их роли в эволюции и упадке прошлых форм российской государственности, их влияния на политические институты и деятельность властвующих групп в современной России. – 2-е изд., доп. – М.: Московский общественный научный фонд. – 318 с. (Серия «Монографии», выпуск 9).
2. Бринкман фон А., 2006. Неполномощные законы. К психологии русской исполнительной власти // ПОЛИС: Политические исследования. - № 1. – С. 110-121.
3. Гернег М. Н., 1941. История царской тюрьмы. Том I. - М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР. – 248 с.
4. Голубев А. А., 2010. Железнодорожная символика в нагрудных знаках наградной системы Российской империи // Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина. – Вып. 2. - Т. 4. - С. 72-87.
5. Горылев А. И., Зеленев А. В., 2008. Особенности становления избирательного права в России // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. - № 5. – С. 186-194.
6. «Дядя Коля» против... Записные книжки епископа Варнавы (Беляева) 1950-1960., 2010 - Нижний Новгород. – 864 с.
7. Ерошкин Н. П., 1960. «Очерки истории государственных учреждений дореволюционной России»: пособие для учителей. - М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР. – 396 с. URL: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000148/>.
8. Журавлев В. П., Фортунатов В. В. Избирательное законодательство и выборы в 1937-1987 гг. URL: http://www.rcoit.ru/elect_history/1918-1990/17084/.
9. Император Николай II и Православная Церковь. URL: <http://www.3rm.info/3821-imperator-nikolaj-ii-i-pravoslavnaya-cerkov.html>.
10. Истер Дж. М., 2010. Советское государственное строительство. Система личных связей и самоидентификация элиты в Советской России [пер. с англ. Т. Н. Саранцевой]. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд «Президентский центр Б. Н. Ельцина». – 255 с. URL: <http://www.fedy-diary.ru/html/052012/11052012-01a.html>.
11. Карацуба И., Курукин И., Соколов Н. Выбирая свою историю. «Развилки» на пути России: от рюриковичей до олигархов./ 1881. Плоды ананасного манифеста. URL: http://www.telenir.net/istorija/vybiraja_svoyu_istoriyu_razvilki_na_puti_rossii_ot_ryurikovichei_do_oligarhov/p18.php.
12. Ключевский В. О., 1914. История сословий в России. 2-е изд. – М.: Типография П. П. Рябушинского. – 253 с.
13. Кордонский С. Г. Мы живем в остановленное время. URL: <http://www.tv2.tomsk.ru/real/nashe-proshloe-nastoyashchee-i-budushchee-eto-ostanovlennoe-vremya>.
14. Краткий курс истории ВКП(б). Глава XII Партия большевиков в борьбе за завершение строительства социалистического общества и проведение новой конституции (1935-1937 годы). URL: <http://stali>.
15. Курдюмов М. Г., 1930. Православие и Большеизм // Путь. - № 22 (июнь). - С. 67-92.
16. Куртуа С., Верт Н., Панне Ж-Л., Пачковский А., Бартосек К., Марголин Дж-Л., 2001. Черная книга коммунизма. Преступления, террор, репрессии. 95 миллионов жертв. Пер. с франц. - М.: Три века истории. - 768 с.
17. Ленин В. И., 1972. Полное собрание сочинений. - Т. 11. - М.: Издательство политической литературы. - 589 с.
18. Лубянка: Сталин и ВЧК - ГПУ - ОГПУ - НКВД, январь 1922 - декабрь 1936 / Сост.: Хаустов В. Н., Наумов В. П., Плотникова Н. С.; Международный фонд «Демократия» (Россия), Изд-во Йельского ун-та (США). - М.: Материк, 2003. – 912 с.
19. Лубянка. Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. 1937-1938 / Сост.: Хаустов В. Н., Наумов В. П., Плотникова Н. С. – М.: Материк, 2004. – 738 с.
20. Лубянка: Сталин и МГБ СССР, март 1946 - март 1953 / Сост.: Хаустов В. Н., Наумов В. П., Плотникова Н. С. - М.: Материк, 2007. – 652 с.
21. Лубянка: Сталин и НКВД-НКГБ-ГУКР «Смерш», 1939 - март 1946 / Сост.: Хаустов В. Н., Наумов В. П., Плотникова Н. С. - М.: Международный фонд «Демократия». – М.: Материк, 2006. – 640 с.
22. Мироненко К. Н., 1958. Манифест 17 октября 1905 г. // Вопросы государства и права. Ученые записки Ленинградского университета. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та. - Вып. 10. - № 255. - С. 158-179.
23. Моисеев Н. Н., 1992. Пути к созиданию. – М.: Республика. – 255 с.
24. Пайпс Р., 2008. Русский консерватизм и его критики. Исследование политической культуры / Пер. с англ.– М.: Новое издательство. – 252 с.
25. Первая российская революция и самодержавие. Государственно-правовые проблемы / Васильева Н. И., Гальперин Г. Б., Королев А. И.; Под общ. ред.: Королев А. И. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1975. – 151 с. URL: http://nism.narod.ru/vieux/kurs/kurs_12.htm.
26. Переписка Ивана Грозного с Андреем Курбским / Текст подготовили Я. С. Лурье и Ю. Д. Рыков; Академия наук СССР. — Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1979. — 433 с. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/perep_GrKurb.php.
27. Пивоваров Ю. С., 2015. О «советском» и путях его преодоления // ПОЛИС: Политические исследования. - № 2. – С. 53-96.
28. Пивоваров Ю. С., 2006. Русская политика в ее историческом и культурном отношениях. – М.: РОССПЭН. – 167 с.
29. Платонов О. А. Святая Русь (Словарь русской цивилизации). URL: http://thelib.ru/books/platonov_o/svyataya_rus_encyklopedicheskij_slovar_russkoy_civilizacii-read-72.html.
30. Проект Положения о Комитете государственной безопасности при Совете Министров СССР. Утвердить с принятой на заседании Президиума ЦК поправкой проект Положения о Комитете государственной безопасности при Совете Министров СССР и его органах на местах (приложение – особая папка). РГАНИ. Ф. 4. Оп. 13. Д. 45. Л. 79-83. Подлинник. На бланке ЦК КПСС. URL: <http://shieldandsword.mozohin.ru/documents/statement9159.htm>.
31. Прутенко С. М., 1899. Сибирские окраины. Историко-юридические очерки. Приложения. СПб.: Типография А. С. Суворина. – 532 с.
32. Пуздрач Ю. В., 2001. Становление конституционализма в России (теоретический и исторический аспекты развития российской государственности): Дисс... д-ра и. н. – М.: Московская гуманитарно-социальная академия. – 360 с.
33. Пушкирев С. Г., 1991. Обзор русской истории. - М.: Наука. – 390 с.

34. Розов Н. С., 2011. Колея и перевал: макросоциологические основания стратегий России в XXI веке. - М.: РОССПЭН. – 735 с.
35. Русская историческая библиотека. Начало правления Ивана Грозного. URL: <http://rushist.com/index.php/russia-children/793-nachalo-pravleniya-ivana-groznoho>.
36. Скрынников П. Г., 1975. Иван Грозный. – М.: Наука. - 278 с.
37. Солоневич И. Л., 2010. Народная монархия / Отв. ред. О. Платонов. — М.: Институт русской цивилизации. – 624 с.
38. Сперанский М. М., 1961. Проекты и записки. - М.-Л.. – 245 с.
39. Статут Имперского ордена Св. Апостола Андрея Первозванного. // Свод Учреждений Государственных, книга VIII, раздел II, глава 2-я., 1892.
40. Устав о цензуре: [Утв. 22 апр. 1828 г.: с приложением Штатов и Положения о правах сочинителей]. – Санкт-Петербург: тип. Деп. нар. прос., 1829. // Устав о цензуре. Утв. 22 апреля 1828 г. – М.: Книга по требованию, 2012. – 13 с.
41. Хальбвакс М., 2000. Социальные классы и морфология. - М.; СПб: Ин-т экспериментальной социологии. - Алетеия. - 506 с.
42. Ярмолич Ф. К., 2010. Цензура на Северо-Западе СССР. 1922-1964 гг.: Автореф. дисс... к. и. н. – СПб: Санкт-Петербургский государственный университет. – 24 с.

REFERENCES:

1. Afanasev, M. N., 2000. Klientelizm i rossiyskaya gosudarstvennost: Issledovanie klientarnykh otnosheniy, ih roli v evolyutsii i upadke proshlykh form rossiyskoy gosudarstvennosti, ih vliyaniya na politicheskie instituty i deyatelnost vlastvuyuschih grupp v sovremennoy Rossii [Clientelism and Russian statehood: The study of client relations, their role in the evolution and decline of past forms of Russian statehood, their influence on political institutions and the activities of ruling groups in modern Russia]. 318. Moskovskiy obshchestvennyy nauchnyy fond, Moscow (in Russian).
2. Brinkman fon A., 2006. Nepolnomoschnyye zakony. K psikhologii russkoy ispolnitelnoy vlasti [Non-authoritative laws. To the psychology of the Russian executive branch]. Politicheskie issledovaniya, 1, 110-121. POLIS (in Russian).
3. Gerneq, M. N., 1941. Istoriya tsarskoy tyurmy [The history of the royal prison]. Vol. 1, 248. Yurid. izd-vo NKYu SSSR, Moscow (in Russian).
4. Golubev, A. A., 2010. Zheleznodorozhnaya simvolika v nagrudnykh znakakh nagradnoy sistemy Rossiyskoy imperii [Railway symbols in the breastplates of the award system of the Russian Empire]. Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. S. Pushkina 2, 4, 72-87 (in Russian).
5. Gorylev, A. I., Zelenov, A. V., 2008. Osobennosti stanovleniya izbiratel'nogo prava v Rossii [Features of the formation of electoral law in]. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo 5, 186-194. (in Russian).
6. «Dyadya Kolya» protiv... Zapisnye knizhki episkopa Varnavyi (Belyaeva) 1950-1960 [«Uncle Kolya against ... Notebooks of Bishop Barnabas (Belyaev) 1950-1960]. 2010, 864. Nizhniy Novgorod (in Russian).
7. Eroshkin, N. P., 1960. «Ocherki istorii gosudarstvennykh uchrezhdeniy dorevolutsionnoy Rossii»: posobie dlya uchiteley [«Essays on the History of State Institutions of Pre-Revolutionary Russia»: A Handbook for Teachers]. 396. Gosudarstvennoe uchebno-pedagogicheskoe izdatelstvo ministerstva prosveshcheniya RSFSR, Moscow. Access: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000148/>. (in Russian).
8. Zhuravlev, V. P., Fortunatov, V. V. Izbiratel'noe zakonodatel'stvo i vyibory v 1937-1987 gg. [Electoral legislation and elections in 1937-1987]. Access: http://www.rcoit.ru/elect_history/1918-1990/17084/. (in Russian).
9. Imperator Nikolay II i Pravoslavnaya Tserkov [Emperor Nicholas II and the Orthodox Church]. Access: <http://www.3rm.info/3821-imperator-nikolaj-ii-i-pravoslavnaya-cerkov.html> (in Russian).
10. Ister, Dzh. M., Sarantsev, T. N., 2010. Sovetskoe gosudarstvennoe stroitel'stvo. Sistema lichnykh svyazey i samoidentifikatsiya elity v Sovetskoy Rossii [Soviet state building. The system of personal ties and the self-identification of the elite in Soviet Russia]. 255. Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN); Fond «Prezidentskiy tsentr B. N. Eltsina», Moscow. Access: <http://www.fedy-diary.ru/html/052012/11052012-01a.html> (in Russian).
11. Karatsuba, I., Kurukin, I., Sokolov, N., 1881. Vybiraya svoyu istoriyu. «Razvilki» na puti Rossii: ot ryurikovichey do oligarhov [Choosing your story. «Razvilki» the way of Russia: from rurikovich to oligarchs]. Plody ananasnogo manifesta. Access: http://www.telenir.net/istorija/vybiraya_svoyu_istoriyu_razvilki_na_puti_rossii_ot_ryurikovichei_do_oligarhov/p18.php (in Russian).
12. Klyuchevskiy, V. O., 1914. Istoriya sosloviy v Rossii [History of estates in Russia]. 253. Tipografiya P. P. Ryabushinskogo, Moscow (in Russian).
13. Kordonskiy, S. G. Myi zhivem v ostanovlennoe vremya [We live in a stopped time]. Access: <http://www.tv2.tomsk.ru/real/nashe-proshloe-nastoyashchee-i-budushchee-eto-ostanovlennoe-vremya> (in Russian).
14. Kratkiy kurs istorii VKP(b). Glava XII Partiya bolshevikov v borbe za zavershenie stroitel'stva sotsialisticheskogo obshchestva i provedenie novoy konstitutsii (1935-1937 gody) [A short course in the history of the CPSU (b). Chapter XII The Bolshevik Party in the struggle to complete the building of a socialist society and the implementation of a new constitution (1935-1937)]. Access: <http://stali>. (in Russian).
15. Kurdyumov, M. G., 1930. Pravoslaviye i Bolshevizm [Orthodoxy and Bolshevism]. Put 22, 67-92 (in Russian).
16. Kurtua, S., Vert, N., Panne, Zh-L., Pachkovskiy, A., Bartosek, K., Margolin, Dzh-L., 2001. Chernaya kniga kommunizma. Prestupleniya, terror, repressii. 95 millionov zhertv [The Black Book of Communism. Crimes, terror, repression. 95 million victims]. 768. Tri veka istorii, Moscow (in Russian).
17. Lenin, V. I., 1972. Polnoe sobranie sochineniy [Full composition of writings]. Vol. 11, 589. Izdatel'stvo politicheskoy literatury, Moscow (in Russian).
18. Haustov, V. N., Naumov, V. P., Plotnikova, N. S., 2003. Lubyanka: Stalin i VChK - GPU - OGPU - NKVD, yanvar 1922 - dekabr 1936 [Lubyanka: Stalin and the Cheka - GPU - OGPU - NKVD, January 1922 - December 1936]. 912. Mezhdunarodnyy fond «Demokratiya» (Rossiya), Izd-vo Yelskogo un-ta (SShA); Materik, Moscow (in Russian).
19. Haustov, V. N., Naumov, V. P., Plotnikova, N. S., 2004. Lubyanka. Stalin i Glavnoe upravlenie gosbezopasnosti NKVD. 1937-1938 [Stalin and the Main Department of State Security of the NKVD. 1937-1938]. 738. Materik, Moscow (in Russian).

20. Haustov, V. N., Naumov, V. P., Plotnikova, N. S., 2007. Lubyanka: Stalin i MGB SSSR, mart 1946 - mart 1953 [Lubyanka: Stalin and the USSR MGB, March 1946 - March 1953]. 652. Materik, Moscow (in Russian).
21. Haustov, V. N., Naumov, V. P., Plotnikova, N. S., 2006. Lubyanka: Stalin i NKVD-NKGB-GUKR «Smersh», 1939 - mart 1946 [Lubyanka: Stalin and the NKVD-NKGB-GURK «Smersh», 1939 - March 1946]. 640. Mezhdunarodnyy fond «Demokratiya»; Materik, Moscow (in Russian).
22. Mironenko, K. N., 1958. Manifest 17 oktyabrya 1905 g. [Manifesto October 17, 1905]. Voprosy gosudarstva i prava. Uchenye zapiski Leningradskogo universiteta 10, 255, 158-179. Izd-vo Leningr. un-ta, Lviv (in Russian).
23. Moiseev, N. N., 1992. Puti k sozidaniyu [Ways to create]. 255. Respublika, Moscow (in Russian).
24. Payps, R., 2008. Russkiy konservatizm i ego kritiki. Issledovanie politicheskoy kulturyi [Russian conservatism and its critics. Study of political culture]. 252. Novoe izdatelstvo, Moscow (in Russian).
25. Vasileva, N. I., Galperin, G. B., Korolev, A. I., Korolev, A. I., 1975. Pervaya rossiyskaya revolyutsiya i samodержavie. Gosudarstvenno-pravovyye problemy [The first Russian revolution and autocracy. State legal problems]. 151. Izd-vo LGU, Lviv. Access: nism.narod.ru/vieux/kurs/kurs_12.htm (in Russian).
26. Lure, Ya. S., Ryikov, Yu. D., 1979. Peregiska Ivana Groznogo s Andream Kurbskim [Correspondence between Ivan the Terrible and Andrei Kurbsky]. Akademiya nauk SSSR. 433. Nauka, Leningradskoe otdelenie, Lviv. Access: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/perep_GrKurb.php (in Russian).
27. Pivovarov, Yu. S., 2015. O «sovetskom» i putyah ego preodoleniya [About the «Soviet» ways to overcome it]. Politicheskie issledovaniya 2, 53-96. POLIS (in Russian).
28. Pivovarov, Yu. S., 2006. Russkaya politika v ee istoricheskom i kulturnom otnosheniyah [Russian politics in its historical and cultural relations]. 167. ROSSPEN, Moscow (in Russian).
29. Platonov, O. A. Svyataya Rus (Slovar russkoy tsivilizatsii) [Holy Russia (Dictionary of Russian civilization)]. Access: http://thelib.ru/books/platonov_o/svyataya_rus_enciklopedicheskiy_slovar_russkoy_civilizacii-read-72.html. (in Russian).
30. Proekt Polozheniya o Komitete gosudarstvennoy bezopasnosti pri Sovete Ministrov SSSR. Utverdit s prinyatoy na zasedanii Prezidiuma TsK popravkoy proekt Polozheniya o Komitete gosudarstvennoy bezopasnosti pri Sovete Ministrov SSSR i ego organah na mestah (prilozhenie – osobaya papka) [Draft Regulations on the State Security Committee under the Council of Ministers of the USSR. To approve, with the amendment adopted at the meeting of the Presidium of the Central Committee, the draft Regulation on the State Security Committee under the Council of Ministers of the USSR and its local bodies (the annex is a special folder)]. RGANI. F. 4. Op. 13. D. 45. L. 79-83. Podlinnik. Na blanke TsK KPSS. Access: <http://shieldandsword.mozohin.ru/documents/statement9159.htm>. (in Russian).
31. Prutchenko, S. M., 1899. Sibirskie okrainyi. Istoriko-yuridicheskie ocherki. Prilozheniya [The Siberian outskirts. Historical and legal essays]. 532. Tipografiya A. S. Suvorina, SPb. (in Russian).
32. Puzdrach, Yu. V., 2001. Stanovlenie konstitutsionalizma v Rossii (teoreticheskiy i istoricheskiy aspektyi razvitiya rossiyskoy gosudarstvennosti) [Formation of constitutionalism in Russia (theoretical and historical aspects of the development of Russian statehood)]. 360. Moskovskaya gumanitarno-sotsialnaya akademiya, Moscow (in Russian).
33. Pushkarev, S. G., 1991. Obzor russkoy istorii [Review of Russian history]. 390. Nauka, Moscow (in Russian).
34. Rozov, N. S., 2011. Koleya i pereval: makrosotsiologicheskie osnovaniya strategiy Rossii v XXI veke [Track and Pass: Macrosociological Foundations of Russia's Strategies in the 21st Century]. 735. ROSSPEN, Moscow (in Russian).
35. Russkaya istoricheskaya biblioteka. Nachalo pravleniya Ivana Groznogo [Russian Historical Library. The beginning of the reign of Ivan the Terrible]. Access: <http://rushist.com/index.php/russia-children/793-nachalo-pravleniya-ivana-groznogo>
36. Skrynnikov, R. G., 1975. Ivan Groznyiy [Ivan the Terrible]. 278. Nauka, Moscow (in Russian).
37. Solonevich, I. L., Platonov, O. 2010. Narodnaya monarhiya [The People's Monarchy]. 624. Institut russkoy tsivilizatsii, Moscow (in Russian).
38. Speranskiy, M. M., 1961. Proekty i zapiski [Projects and notes]. 245. Nauka, Moscow (in Russian).
39. Statut Imperskogo ordena Sv. Apostola Andreyia Pervozvannogo [Statute of the Imperial Order of St. Andrew the Apostle]. Svod Uchrezhdeniy Gosudarstvennykh, kniga VIII, razdel II, glava 2-ya., 1892 (in Russian).
40. Ustav o tsenzure [Utv. 22 apr. 1828 g.: s prilozheniem Shtatov i Polozheniya o pravah sochiniteley] [The Charter of Censorship: [Approved. 22 Apr. 1828: with the application of the States and the Regulations on the Rights of Writers]]. 1829. Ustav o tsenzure. Utv. 22 aprelya 1828 g. Sankt-Peterburg: tip. Dep. nar. pros. 13, 2012. Kniga po trebovaniiyu, Moscow (in Russian).
41. Halbvaks, M., 2000. Sotsialnyie klassyi i morfologiya [Social classes and morphology]. 506. Aleteyya, Moscow; In-tekst eksperimentalnoy sotsiologii, SPb. (in Russian).
42. Yarmolich, F. K., 2010. Tsenzura na Severo-Zapade SSSR. 1922-1964 gg. [Censorship in the North-West of the USSR. 1922-1964]. 24. Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy universitet, SPb. (in Russian).

УДК 328.181

doi: 10.15421/171720

Консолідація місцевих громад: політичні чинники

В.В.Федоренко

*fedorenkovolodymyr@e-mail.ua**Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
49010, Дніпро, пр. Гагаріна, 72*

У статті вивчено консолідацію місцевих громад як явище перетворення суспільного середовища вітчизняної трансформаційної політичної системи, приділено увагу особливостям злагодженої дії неурядових організацій на рівні місцевих громад. З'ясовано, що ймовірність поширення принципів безпосереднього народного волевиявлення на місцевий рівень виступає чинником стимулювання демократичних реформ, підвищення рівня громадянської активності, забезпечення прозорості діяльності влади, досягнення високих європейських стандартів. Доведена спроможність і актуальність місцевої демократизації в сучасній Україні. Розглянуто подолання обмежень інституційної моделі щодо вироблення спільних правил гри для діяльності місцевих політичних суб'єктів. Виокремлено значення формування широкого консенсусу і забезпечення синхронності у функціонуванні місцевих громад. Метою статті є встановлення особливостей консолідації місцевих громад на основі зарубіжного і вітчизняного досвіду. Розкрито специфіку взаємодії локальних і центральних еліт. Наведено орієнтири консолідації як чинника забезпечення сталого розвитку місцевих громад у політичній площині. Доводиться, що активізації локального політичного спектру сприяє місцевий порядок денний, який визначає необхідність тісної співпраці між діючими політичними силами та громадськими об'єднаннями, які відстоюють конкретні інтереси громадян.

Ключові слова: консолідація місцевих громад; трансформаційне суспільство; місцевий порядок денний; локальні політичні сили; неурядові організації; політичний консенсус

Local communities' consolidation process: political factors

V.V. Fedorenko

*fedorenkovolodymyr@e-mail.ua**Oles Honchar Dnipro national university,
72, Gagarin Ave., Dnipro, 49010, Ukraine*

More and more often, local politics is becoming the research subject of contemporary experts in political science. Moreover, the local democracy becomes an important issue of researches in transition countries. Spread of the principles of direct democracy on the local level is the factor of democratic reforms stimulation, improvement of civic engagement, achievement of the transparency of government according to the highest European standards.

The aim of the article is to set the characteristics of local communities consolidation based on foreign and domestic experience. The specificity of the interaction between local and central elites has been established.

It has been argued, that in contemporary Ukraine the decentralization process caused the acquisition of local political parties and formation of their political subjectivity, which is based on equal relations with the central political elites.

Activation of local political spectrum on local agenda determines the necessity of close cooperation between the existing political forces and nongovernmental organizations. It has been grounded that the implementation of projects for local area development requires joint solutions and takes into account the importance of main areas of community development.

The consolidation process of the majority of Ukrainian local councils has rather dramatic history. It is especially visible from early days of the Ukrainian Independence Day (1991) to the recent local elections in 2015. The most optimal system of solution of inter-fractional conflicts and examples of the local communities' cooperation has been determined in the article.

It has been underlined that the local communities' consolidation process in the contemporary world is the problem which has both empirical and theoretical importance. Depending on the size of the local area, local polices are taking different forms. As usual, they provide an agreement and compromise solutions based on issues that are important to the local community.

The experience of the developed democracies has shown that local assemblies ensure the establishment of coalitions based on short-termed procedures. The study has tested that an important aspect of the formation of local communities consolidated position is based on development issues and civil participation. It is especially visible in the United States and the EU countries.

The municipality level determines the quality of local political bodies, which is formed on party basis. For contemporary Ukraine important tools for provision of political responsibility are forces, which take care about the local communities and determine their development for a long period. Overall, the consolidation of political forces in the local government system is

Цитування даної статті: Федоренко В.В. Консолідація місцевих громад: політичні чинники / В.В. Федоренко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 2(142). – С. 20-25.

Citation of this article: Fedorenko, V.V., 2017. Konsolidatsiia mistsevykh hromad: politychni chynnyky [Local communities' consolidation process: political factors]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 2(142), 20-25. doi:10.15421/171720 (in Ukrainian).

Peer-reviewed; approved and placed: 18.12.2016

an important task that determines the need for the adoption of regulatory instruments which would ensure the harmonious and constructive political cooperation regardless of their ideological positions.

Keywords: local communities' consolidation; transformational society; local agenda; local political parties; NGOs; political consensus

Консолидация местных общин: политические факторы

В.В.Федоренко

fedorenkovolodymyr@e-mail.ua

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара,

49010, Днепр, пр. Гагарина, 72

В статье изучена консолидация местных общин как явление преобразования общественной среды отечественной трансформационной политической системы, уделено внимание особенностям слаженных действий неправительственных организаций на уровне местных общин. Установлено, что вероятность распространения принципов непосредственного народного волеизъявления на местный уровень выступает фактором стимулирования демократических реформ, повышения уровня гражданской активности, обеспечения прозрачности деятельности власти, достижение высоких европейских стандартов. Доказана способность и актуальность местной демократизации в современной Украине. Рассмотрены возможности преодоления ограничений институциональной модели по выработке общих правил игры для деятельности местных политических субъектов. Определено значение формирования широкого консенсуса и обеспечения синхронности в функционировании местных общин. Целью статьи является установление особенностей консолидации местных общин на основе зарубежного и отечественного опыта. Раскрыта специфика взаимодействия локальных и центральных элит. Приведены ориентиры консолидации как фактора обеспечения устойчивого развития местных общин в политической плоскости. Доказывается, что активизация локального политического спектра способствует формированию местной повестки дня, которая определяет необходимость тесного сотрудничества между действующими политическими силами и общественными объединениями, которые отстаивают конкретные интересы граждан.

Ключевые слова: консолидация местных общин; трансформационное общество; местная повестка дня; локальные политические силы; неправительственные организации; политический консенсус

Постановка проблеми. Локальна політика дедалі частіше стає предметом розгляду сучасних фахівців-політологів. Місцева демократія набуває значення як в країнах сталої демократії, так і в трансформаційних державах. Імовірність поширення принципів безпосереднього народного волевиявлення на місцевий рівень виступає чинником стимулювання демократичних реформ, підвищення рівня громадянської активності, забезпечення прозорості діяльності влади, досягнення високих європейських стандартів. В сучасній Україні процеси децентралізації зумовлюють набуття місцевими політичними силами власної політичної суб'єктності та формування відносно рівноправних відносин з центральними політичними елітами. Активізації локального політичного спектра сприяє місцевий порядок денний, який визначає необхідність тісної співпраці між діючими політичними силами та громадськими об'єднаннями, які відстоюють конкретні інтереси громадян. Реалізація проєктів щодо розвитку конкретних населених пунктів вимагає вироблення спільних політичних рішень щодо розв'язання значущих проблем та визначення магистральних напрямків життєдіяльності міст.

Консолидація більшості у місцевих радах в Україні має досить цікаву історію. Вона еволюціонувала від атомарної та хаотичної більшості часів початку незалежності, через формування партійної більшості в умовах пропорційної системи на місцевому рівні (2008 – 2012 рр.) до встановлення демократичних коаліцій у місцевих радах внаслідок виборів 2015

року. Ці події потребують належного осмислення з метою визначення найбільш оптимальної системи розв'язання міжфракційних протиріч та забезпечення плідної співпраці заради стабільного розвитку місцевих громад.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми консолідації місцевих законодавчих зібрань присвятили свої роботи чимало провідних вітчизняних учених. Зокрема, О. Балацька встановлює особливості формування інституту консолідації політичної еліти в сучасній Україні [1], О. Новакова вивчає проблеми політичної модернізації [9], С. Меленко аналізує консолідацію як вид систематизації нормативно-правових актів [8], В. Лушта вивчає соціальний вимір консолідації дій на шляху до спільної мети [6], І. Ломака досліджує інтеграційну роль релігії в умовах модернізації українського суспільства на основу методології політологічного аналізу [5]. Таким чином, представлена міждисциплінарна перспектива аналізу процесів консолідації демократичного суспільства. Проте проблема консолідації місцевих представницьких органів потребує подальшого вивчення.

Мета дослідження. Метою статті є встановлення особливостей консолідації місцевих громад на основі зарубіжного і вітчизняного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Процеси інтеграції політичних інститутів на базі електоральної демократії набувають стабільного характеру за умови широкого консенсусу, пактованої згоди політичних сил, тимчасової співпраці внаслідок зовнішньої загрози

тощо. Сталий характер демократичних перетворень забезпечується за умови балансу кон'юнктурних чинників та можливості реалізації стратегічних інтересів.

Однією з таких передумов є консолідація місцевих громад, які мають набути нормативно-правового обґрунтування. Остання забезпечить самодостатність та самовідтворення громадянського суспільства. Наприклад, процеси демократизації у Польщі набули нового імпульсу після реалізації адміністративно-територіальної реформи 1997 року. Вітчизняні фахівці визначають умови, за яких політичне життя місцевих громад набуде більш сталого характеру. Як стверджує Н. Васильєва, в Україні має бути жорстко запроваджене Статутне право, як обов'язкова умова дотримання органами місцевої влади та її посадовими особами принципу відповідальності перед мешканцями конкретної територіальної громади за стан справ і результати своєї діяльності чи бездіяльності. Статути повинні прийняти всі територіальні громади [2, с. 44].

Динамічні трансформації в сучасній Україні після Революції Гідності довели, що держава і суспільство можуть змінюватися за короткий термін в напрямку підвищення якісних і кількісних показників політичної участі громадян. Поява нових політичних сил за нетривалий період, злагоджена дія багатьох неурядових організацій довели спроможність і актуальність демократизації в сучасній Україні та наявність ресурсів для неї.

Особливим етапом підвищення інституційної спроможності вітчизняної демократії є консолідація територіальних громад, які мають стати не лише представницькими інституціями свого населення, але й набути значення потужних економічних гравців, що можуть забезпечити зростання та добробут мешканців громад. Це сприятиме підвищенню динамічної політичної стабільності у державі в цілому. Як стверджують вітчизняні фахівці, «адміністративно-територіальна реформа має не лише змінити межі адміністративно-територіальних одиниць, а, об'єднавши громади в одне потужне адміністративно-територіальне утворення, створити в його межах максимально привабливе соціально-економічне середовище» [2, с. 45]

Процеси консолідації на макrorівні набувають змісту не лише як умови співпраці між окремими політичними гравцями, але й формування спільного бачення для загальнонаціонального консенсусу (щодо питань зовнішньої політики, економічного розвитку, культурних цінностей тощо). Процес консолідації місцевих громад відбувається на основі узгодження інтересів бізнес-еліт та загальних цілей демократичних перетворень, що підсилює ймовірність конфліктних взаємодій. Політична консолідація на місцевому рівні передбачає незмінність політичних поглядів провідних політичних сил та їх готовність для спільної взаємодії вирішення питань стратегічного розвитку. Передумови для подібної співпраці почали складатися в Україні лише після подій 2013 – 2014 років. Особливої динаміки ці процеси набувають після вже згаданих нами місцевих виборів у листопаді 2015 року, а також під час формування представницьких органів нових об'єднаних територіальних громад.

Успішність процесу консолідації місцевих громад, як свідчить досвід країн Центральної та Східної Європи, визначається балансом між репрезентативністю інтересів та достатністю забезпечення прав і свобод людини. В сучасній Україні процес консолідації місцевих громад гальмується об'єктивними процесами інституалізації громадянського суспільства та формуванням механізмів соціальної диференціації. Як вважає вітчизняний науковець Г. Луцишин, політичний розвиток сучасного українського суспільства характеризується істотним переважанням процесів диференціації над процесами соціальної інтеграції і політичної консолідації. Це можна спостерігати не лише за результатами сучасних політологічних і соціологічних досліджень, але і на рівні політичної діяльності, передусім у виступах політичних лідерів, які періодично закликають до консолідації всіх громадських рухів і політичних сил [7, с. 51-52].

Політична консолідація місцевих громад передбачає сталість функціонування як окремих інституцій, так і місцевих політичних режимів у цілому. Реформування життєдіяльності місцевих громад як політичного організму передбачає їх самодостатність та можливість автономного розвитку, незалежно від зовнішніх чинників.

В Україні потужним чинником консолідації територіальних громад є процеси децентралізації. Водночас говорити про можливість успішного функціонування демократичних інституцій можна лише за умови їх тривалого існування протягом кількох електоральних циклів. Зовнішнім проявом внутрішньої консолідації місцевих громад є консолідація їх представницьких органів у місцевих радах, які набувають злагодженої діяльності за умови опрацювання моделей ухвалення колективних рішень. Тому процеси консолідації означають не лише співпрацю політичних сил, відповідно до їх консенсусної позиції, але й утвердження політичної згоди як магістрального напрямку розвитку та головної політичної альтернативи. Згідно з Г. Луцишином, на відміну від інтеграції, консолідація не приводить до виникнення нових організаційних утворень, а передбачає лише розширення засобів і методів збереження політичних сил. У результаті політичний процес консолідації суспільства сприяє позитивним змінам у політико-владних і громадських структурах, забезпечує розвиток країни і суспільства [7, с. 53].

Вагомим кроком до широкої демократичної консолідації українського суспільства є справжня, а не фіктивна репрезентація різноманітних інтересів та можливість висловлювання позицій у громадсько-політичних дискусіях. Гетерогенність місцевої громади за умов сталої демократії є ресурсом її динамічного розвитку, висування альтернатив та забезпечення інтересів політичних меншин. В сучасній Україні ці механізми лише набувають сталих форм. У цілому в Українській державі відбувається поступове формування нових політичних правил гри, за яких поразка на виборах не означає фізичного усунення та краху політичного суб'єкта. За таких умов народжуються цивілізовані форми політичної конкуренції на основі верховенства права. Як вважає Г. Луцишин, полі-

тично консолідуватися можуть члени суспільства з різною етнічною, конфесійною приналежністю, нерівним соціальним і культурним станом, політична діяльність може бути спрямована як на підтримку існуючої політичної системи, так і на її трансформацію [7, с. 53].

Узагальнення досвіду консолідації в політичній сфері сучасної України має досить контрверсійний характер через масштабні культурні та ментально-архетипові розбіжності. Окремі політичні сили розпалюють конфліктні протистояння засобами політичної комунікації. Після Революції Гідності процеси формування української політичної нації на макрорівні дещо пришвидшилися. Однак на рівні місцевих громад через процеси формування нових адміністративно-територіальних утворень політична орієнтація на тривале співіснування істотно гальмується радикальністю протистоянь між місцевими елітами.

У цілому, для розгортання процесів консолідації суспільства й політичної системи, необхідний тривалий період, в якому соціальні і політичні конфлікти будуть локалізовані та не будуть підживлювати нові протистояння. «Основними складовими консолідаційного процесу в Україні можуть стати розвиток громадянського суспільства, українська мова, спільна історична пам'ять, загально визнані національні герої, українська церква, формування центральних органів влади за регіональним принципом. Однак, аналізуючи питання національної консолідації в Україні, можна побачити, що в нашій державі не існує вираженого тяжіння до консолідації, скоріше домінують деконсолідувальні процеси», – вважає Г. Луцишин [7, с. 54].

Ініціювання процесів громадсько-політичної консолідації на рівні місцевих громад залежить як від суб'єктивних, так і об'єктивних чинників. До перших належить наявність політичної волі всередині локального політикуму та налаштованість впливових політичних груп та інститутів на вирішення завдань розвитку окремих населених пунктів і територій. До об'єктивних обмежувачів процесу консолідації належать неспроможність діючої інституційної системи, насамперед партій та громадських організацій, органів представництва і виконавчого управління, які не можуть дійти спільних поглядів, вступити у відносини компромісу, формування широкого консенсусу і забезпечити синхронність у функціонуванні. Подолання цих обмежень не має чітко визначеної моделі, проте передбачає наявність здорового глузду та вироблення спільних правил гри для всіх політичних суб'єктів. Процес консолідації місцевих громад може бути не лише ініційованим, але й реалізованим у відносно короткі терміни. На думку В. Ладані, консолідація демократії виступає лише одним із можливих варіантів трансформації і, більшою мірою, залежить від інсталяції нових демократичних інститутів, ніж характеру руйнації попереднього авторитарного режиму. Виходячи з цього, інституційного змісту набувають фактори, що сприяють процесу консолідації демократії [4, с. 72].

Поряд з локальними передумовами консолідації місцевих громад, як свідчить зарубіжний політичний досвід, надзвичайно важливими є параметри макро-

політичної стабільності та дотримання політичного курсу. В авторитарних і тоталітарних державах, як відомо, високий ступінь внутрішньополітичної консолідації забезпечується методами насильства, силового усунення супротивників. З початком переходу до демократії зміна вектора консолідації приводить до атомізації суспільства, явищ соціальної аномії. Лише поступова демократизація формує рух політичної системи і суспільства до нових орієнтирів стабільності та злагодженості дій.

На рівні місцевих громад зазначені процеси відбуваються у вигляді впливу центру на місцеві і регіональні реалії, змішуванні локального і центрального порядку денного. За умови перерозподілу ресурсів політичного впливу можливий варіант стихійної консолідації на місцевому рівні, коли всі існуючі групи впливу можуть припинити боротьбу за домінування та забезпечити вирішення конфліктів на компромісній основі. Однак вплив центру, як свідчить новітня історія незалежної України, у багатьох випадках руйнує всі плани місцевої консолідації. Прикладом є запровадження системи пропорційного формування органів місцевого самоврядування, яка діяла до 2012 року. Така новація, з одного боку, забезпечила певне партійне структурування місцевих рад, а з іншого – заклала основу для стійких конфліктогенних розподілів.

Отже, локальна політична консолідація потребує структурних передумов на центральному і регіональному рівні за умови нормативно-слабкого представництва громад та загальної нетривалості існування демократичних політичних інститутів. Як вважає В. Ладані, структурними передумовами до консолідації демократії є лібералізація та демократизація попереднього політичного режиму, які закладають інституційну базу для розвитку демократії. Лише на стадії консолідованої демократії політичний режим набуває кінцевої інституційної моделі, що унеможливає повернення до авторитаризму [4, с. 72].

Життєво-важливе значення консолідації місцевих громад для макрополітичної консолідації демократії визначається не лише в контексті інституційної спроможності. Важливим також є формування консолідованого електорального вибору на тривалу перспективу, що буде забезпечувати підтримку діючих демократичних інституцій. За наявності злагодженого функціонування територіальних громад і забезпечення політичної стабільності й представництва, регіональна та локальна громадська думка будуть підтримувати ті політичні сили та ті політичні рішення й альтернативи, які будуть сприяти консолідації на національному рівні. У випадку, якщо локальні й центральні еліти не знайдуть порозуміння і не забезпечать сталий розвиток місцевих громад у політичній площині, кожен виборчий цикл буде основою для затримання процесів консолідації та формування передумов для партиципаторної демократії. «Траєкторія демократичної консолідації визначає ступінь закріплення демократичних норм на державному та громадському рівнях, що в кінцевому результаті формує цілісну модель політичного режиму консолідованої демократії», стверджує В. Ладані [4, с. 72].

Таким чином, процеси започаткування консоліда-

ції місцевих громад у сучасному світі й Україні мають одні й ті самі передумови: політична конкуренція, можливість представництва меншин, нормативні умови досягнення консенсусу, стримування впливу макрополітичних конфліктів. За умови трансформаційних політичних реалій консолідаційні процеси стримуються як інституційною неспроможністю, так і суб'єктивним рівнем розвитку політичних акторів. Процеси творення політичної нації, формування нової соціальної ідентичності, несприятлива економічна ситуація, ціннісна переорієнтація населення лише ускладнюють процеси консолідації місцевих громад. Сучасна Україна переживає період пошуку ресурсів для запровадження успішних демократичних і ринкових реформ, що також актуалізує процеси політичної консолідації. Процеси децентралізації надають для цього низку можливостей. При цьому вони також висувують питання стійкості локальних політичних систем перед важливими викликами.

Висновки. Консолідація місцевих громад у сучасному світі виступає проблемою, яка має як емпіричне, так і теоретичне значення. Залежно від розміру населеного пункту місцева політика набуває форм, які забезпечують вироблення згоди та компромісних рішень на основі питань, які є важливими для територіальної громади. Досвід країн розвинутої демократії засвідчив, що локальні парламенти забезпечують формальну консолідацію на основі регламенту і процедур. Вони встановлюють обмежену кількість варіантів поведінки, які ведуть до встановлення коаліцій. Важливим аспектом формування консолідованої позиції територіальних громад щодо питань розвитку виступає залучення громадськості, яка має

вирішальне значення у громадах США та країн ЄС. Неурядові організації забезпечують моніторинг діяльності органів місцевого самоврядування, надають консультації, забезпечують дослідну експертизу політичних і управлінських рішень. Політичні сили, які беруть участь у місцевих виборах, мають дуже велике значення для загальнодержавного політичного порядку денного. Таке значення забезпечується значною автономією місцевих громад. Рівень розвитку муніципалітети визначає якість роботи політичних органів, які формуються на партійній основі. Для сучасної України важливого значення набувають інструменти забезпечення політичної відповідальності тих сил, які здійснюють представництво територіальної громади та визначають їх розвиток на тривалий період часу.

Економічний стан України визначає наявність багатьох популістських політичних сил, які схильні дотримуватися неконструктивного сценарію поведінки в органах місцевого самоврядування. В цілому консолідація політичних сил в органах місцевого самоврядування є важливим системним завданням для України, яке визначає необхідність ухвалення нормативних важелів. Ця регуляторна система може забезпечити злагоджену й конструктивну роботу окремих політичних сил, незалежно від їх ідеологічних позицій. Водночас слід враховувати, що в умовах плюралістичної демократії позиція кожної політичної сили, навіть окремого депутата, є важливою. Принцип вільного представництва думок і альтернативних позицій залишається непорушним. Отже, перспективними напрямками є встановлення процедур узгодження політичних позицій локальних політичних партій в сучасній Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Балацька О. Б. Формування інституту консолідації політичної еліти в сучасній Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 [Текст] / О. Б. Балацька ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2010. – 20 с.
2. Васильєва Н. В. Муніципальна консолідація як стратегічний напрям розвитку України [Текст] / Н. В. Васильєва // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія : Державне управління. – 2015. – Т. 263, Вип. 252. – С. 42–46.
3. Консолідація українського суспільства: сучасний стан, проблеми та перспективи : матеріали засід. круглого столу, 20–21 жовт. 2005 р., Сімферополь [Текст] / ред.: А. В. Мальгін; Регіон. філ. Нац. ін-ту стратег. дослідж. в м. Сімферополі, Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні. – Сімф. : СФ НІСД, 2005. – 166 с.
4. Ладані В. О. Консолідація демократії в період системної трансформації: концептуальні засади дослідження [Текст] / В. О. Ладані // Грані. – 2014. – № 1. – С. 69–75.
5. Ломака І. І. Політологічний аналіз інтеграційної ролі релігії в умовах модернізації українського суспільства: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 [Текст] / І. І. Ломака ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2006. – 20 с.
6. Луєта В. В. Консолідація дій на шляху до спільної мети [Текст] / В. В. Луєта // Ринок праці та зайнятість населення. – 2012. – № 4. – С. 59–60.
7. Луцишин Г. І. Національна консолідація України в умовах демократизації суспільства [Текст] / Г. І. Луцишин // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія. – 2012. – Т. 182, Вип. 170. – С. 51–55.
8. Меленко С. Г. Консолідація як вид систематизації нормативно-правових актів: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Текст] / С. Г. Меленко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 19 с.
9. Новакова О. В. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів в сучасній Україні: Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 [Текст] / О. В. Новакова ; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – К., 2007. – 31 с.
10. Пархоменко В. Д. Консолідація інформації – знаннеорієнтований розвиток інформаційних та організаційних систем [Текст] / В. Д. Пархоменко, М. Ф. Бондаренко, К. О. Соловйова // НТІ. – 2002. – № 2. – С. 51–54.
11. Рудік О. М. Процес демократизації «третьої хвилі» та особливості його розвитку у посткомуністичних країнах: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 [Текст] / О. М. Рудік ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2003. – 16 с.

REFERENCES:

1. Balatska, O. B., 2010. Formuvannia instytutu konsolidatsii politychnoi elity v suchasni Ukraini [Formation Institute consolidation of political elite in modern Ukraine]. 20. Skhidnoukr. nats. un-t im. V. Dalia, Luhans (in Ukrainian).
2. Vasylieva, N. V., 2015. Munitsypalna konsolidatsiia yak stratehichnyi napriam rozvytku Ukrainy [Municipal consolidation as a strategic goal of Ukraine]. Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia»]. Serii: Derzhavne upravlinnia 263, 252, 42–46 (in Ukrainian).
3. Konsolidatsiia ukrainskoho suspilstva: suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy : materialy zasid. kruhloho stolu, 20 – 21 zhovt. 2005 r., Simferopol [The consolidation of Ukrainian society: current state, problems and prospects: materials zasid. round table 20 - Oct 21. 2005]. 2005. Rehion. fil. Nats. in-tu strateh. doslidzh. v m. Simferopoli, Predstavnytstvo Fondu Konrada Adenauera v Ukraini. 166. SF NISD, Simf. (in Ukrainian).
4. Ladani, V. O., 2014. Konsolidatsiia demokratii v period systemnoi transformatsii: kontseptualni zasady doslidzhennia [The consolidation of democracy during the systemic transformation: conceptual bases of research]. Hrani 1, 69–75 (in Ukrainian).
5. Lomaka, I.I., 2006. Politolohichni analiz intehratsiinoi roli relihii v umovakh modernizatsii ukrainskoho suspilstva [Political Science analysis integration role of religion in the modernization of Ukrainian society]. 20. Lviv. nats. un-t im. I.Franka, Lviv (in Ukrainian).
6. Lusta, V.V., 2012. Konsolidatsiia dii na shliakhu do spilnoi mety [Consolidation action towards a common goal]. Rynok pratsi ta zainiatist naseleння 4, 59–60 (in Ukrainian).
7. Lutsyshyn, H. I., 2012. Natsionalna konsolidatsiia Ukrainy v umovakh demokratyzatsii suspilstva [The national consolidation of Ukraine in terms of democratization of society]. Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly]. Ser.: Politolohiia 182, 170, 51–55 (in Ukrainian).
8. Melenko, S.H., 2002. Konsolidatsiia yak vyd systematyzatsii normativno-pravovykh aktiv [Consolidation as a kind of systematization of legal acts]. 19. Kyiv. nats. un-t im. T.Shevchenka, Kyiv (in Ukrainian).
9. Novakova, O.V., 2007. Politychna modernizatsiia ta rozvytok demokratychnykh protsesiv v suchasni Ukraini [Political modernization and development of democratic processes in modern Ukraine]. 31. NAN Ukrainy. In-t polit. i etnonats. doslidzh. im. I.F.Kurasa, Kyiv (in Ukrainian).
10. Parkhomenko, V. D., Bondarenko, M. F., Soloviova, K. O., 2002. Konsolidatsiia informatsii – znannieoriantovanyi rozvytok informat-siinykh ta orhanizatsiinykh system [Consolidating information - znannieoriantovany development of information and organizational systems]. NTI 2, 51–54 (in Ukrainian).
11. Rudik, O.M., 2003. Protsey demokratyzatsii «tretoi khvyli» ta osoblyvosti yoho rozvytku u postkomunistychnykh krainakh [The process of democratization «third wave» and especially its development in post-communist countries]. 16. Odes. nats. yuryd. akad., Odessa (in Ukrainian).

УДК 324.321.7

doi: 10.15421/171721

Політико-правовий підхід у дослідженні колізій в сучасних локальних демократіях

К.М. Буря

*rfnthbyf1702@meta.ua**Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
49010, Дніпро, пр. Гагаріна, 72*

У статті досліджено політико-правовий підхід як інструментальний засіб розробки проблем локальної демократії. Підкреслюється, що місцева або пряма демократія стала предметом осмислення з боку політико-філософської теорії у контексті реалізації прав людини та розбудови громадянського суспільства. Сконцентровано увагу на невідповідності законодавчого забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування та політичної діяльності, яка передбачає істотне збільшення кількості політичних акторів. Наголошується, що в умовах демократизації й політичної модернізації посткомуністичних суспільств правові суперечності потребують аналізу з точки зору політичних наук з метою вироблення конкретних рекомендацій для подальшого реформування. Стверджується, що питання розподілу повноважень, контролю за діяльністю управлінськими структурами містять багато ознак колізійності.

Доведено зміст евристичного потенціалу політико-правового підходу на основі встановлення причинно-наслідкових зв'язків між механізмами легітимації у конкретному суспільстві та потребами їх подальшої трансформації. Розглянуто значення політико-правової культури як чинника, що виступає інтегрованим параметром прогресу реформ на локальному рівні.

Ключові слова: місцева демократія; політико-правовий підхід; евристичний потенціал; політико-правові колізії; представництво інтересів; політичний конфлікт

Political and legal approach to contemporary local democracies collisions' studies

K.M. Burya

*rfnthbyf1702@meta.ua**Oles Honchar Dnipro national university,
72, Gagarin Ave., Dnipro, 49010, Ukraine*

Contemporary political science scholars are persistently searching for instruments of democracy improvement not only on the level of central political institutions, but also on the level of local communities development.

Local or direct democracy appears in political science's research focus in the context of human rights' realization process as well as the creation of the civil society.

At the same time, civil societies' transformation process reveals a number of questions that need answers. These problems are: provision of the equal access to local resources, maintainance of the transparency and competition policy in the interactions on the local level, promotion of the democratization standards into specific localities and representative bodies. Improvement of the political participation on the local level has been considered within the concept of the deliberative democracy.

In terms of the post-communist transformation process, the discrepancy between legislative support of local government and politics becomes to be an extremely important area of research due to the increasing number of political entities.

Functioning of the local government, local NGOs role has been actualized in the context of the electoral process.

The aim of this research is to determine the heuristic potential of the political and legal approach to the phenomena of the political collision in local democracies of transitional countries.

According to the development of political science in terms of democratization and political modernization processes in post-communist societies, legal collisions require an analysis in order to develop specific recommendations for further reform. It is especially crucial for contemporary Ukraine in situation of political decentralization processes.

Moreover, political and legal approaches that combine all the facts (the analysis of regulations and institutional factors, legal norms changes and behavioral bases of the political environment) are useful for this research.

Thus, at present the political and legal approach is the basis of perspective methodological synthesis to address the interdisciplinary research problems of contemporary political science.

The political and legal approach has been represented in the article as an instrument for solving of local democracy research problems. Attention is focused on the inconsistency of the legal framework of local government and politics in situation of significant political actors' number increasing.

It has been underlined that heuristic potential of political and legal approach in political science research is based on the

Цитування даної статті: Буря К.М. Політико-правовий підхід у дослідженні колізій в сучасних локальних демократіях / К.М. Буря // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 2(142). – С. 26-31.

Citation of this article: Burya K.M., 2017. Polityko-pravovyy pidkhyd u doslidzhenni kolizii v suchasnykh lokalnykh demokratiakh [Political and legal approach to contemporary local democracies collisions' studies]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 2(142), 26-31. doi:10.15421/171720 (in Ukrainian).

Peer-reviewed; approved and placed: 20.12.2016

possibility to solve genuine issues that contain the means of the legal provision of political institutions and the impact of these institutions on the normative context.

Keywords: local democracy; political and legal approach; heuristic potential; political and legal collisions; interest representation; political conflict

Политико-правовой подход в исследовании коллизий в современных локальных демократиях

К.Н. Буря

rfnthbyf1702@meta.ua

*Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара,
49010, Днепр, пр. Гагарина, 72*

В статье исследован политико-правовой подход как инструментальное средство разработки проблем локальной демократии. Подчеркивается, что местная или прямая демократия стала предметом осмысления со стороны политико-философской теории в контексте реализации прав человека и развития гражданского общества. Сконцентрировано внимание на несоответствии законодательного обеспечения деятельности органов местного самоуправления и политической деятельности, которая предусматривает существенное увеличение количества политических актеров. Отмечается, что в условиях демократизации и политической модернизации посткоммунистических обществ правовые противоречия требуют анализа с точки зрения политических наук с целью выработки конкретных рекомендаций для дальнейшего реформирования. Утверждается, что вопрос распределения полномочий, контроля за деятельностью управленческими структурами содержит много признаков коллизийности.

Доказано содержание эвристического потенциала политико-правового подхода на основе установления причинно-следственных связей между механизмами легитимации в конкретном обществе и потребностями их дальнейшей трансформации. Рассмотрено значение политико-правовой культуры как фактора, который выступает интегрированным параметром прогресса реформ на локальном уровне.

Ключевые слова: местная демократия; политико-правовой подход; эвристический потенциал; политико-правовые коллизии; представительство интересов; политический конфликт

Постановка проблеми. Сучасні політологи наполегливо шукають інструменти вдосконалення демократії не лише на рівні політичних інститутів, але й на рівні життєдіяльності локальних спільнот. Місцева демократія та безпосереднє народовладдя стали предметом осмислення з боку політико-філософської теорії у контексті як найповнішої реалізації прав людини та розбудови громадянського суспільства. Поряд з цим, реалії трансформаційних суспільств висувають цілу низку питань, які потребують відповіді. Ними є: рівність доступу політичних сил до місцевих ресурсів, забезпечення прозорості та конкурентності політичних взаємодій на місцевому рівні, стандарти процесів демократизації на рівні конкретних населених пунктів та органів представництва, підвищення рівня політичної участі на локальному рівні. Окремі аспекти цих питань розглядалися в рамках концепції деліберативної демократії. Також місцева демократія стала предметом розгляду досліджень у рамках концептуалізації федеративної форми державного устрою в країнах розвинутої демократії (зокрема, Німеччині, Канаді, США). Поряд з цим, в умовах посткомуністичних трансформацій надзвичайної ваги набуває такий напрям досліджень, як невідповідність законодавчого забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування та політичної діяльності, яка передбачає істотне збільшення кількості політичних суб'єктів. У площині організації виборчого процесу, функціонування органів місцевого самоврядування, активності місцевих неурядових організацій виникає

велика кількість нормативних суперечностей, які потребують політичного вирішення.

В умовах демократизації й політичної модернізації посткомуністичних суспільств правові суперечності потребують аналізу з точки зору політичних наук з метою вироблення конкретних рекомендацій для їх подальшого реформування. Особливо актуальною ця проблематика є для сучасної України, в якій розгорнулися потужні процеси децентралізації. Однак, питання управління власністю, розподілу повноважень, контролю за діяльністю управлінськими структурами все ще містять багато ознак колізійності. У цьому зв'язку, досить плідним у дослідженні є використання політико-правового підходу, який має поєднати аналіз нормативних актів та вивчення інституційних чинників зміни нормативних і поведінкових засад політичного середовища. Отже, на сучасному етапі політико-правовий підхід є основою перспективного методологічного синтезу для вирішення міждисциплінарних дослідних завдань сучасної політичної науки.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблему політико-правового підходу у політичних дослідженнях вивчала низка вітчизняних учених. Наприклад, М. Чорний встановив особливості впливу ідей лібералізму на формування української політико-правової думки [11], Р. Черног аналізує соціокультурні аспекти розвитку держави і громадянського суспільства [10], Н. Філик вивчає державно-правові засади громадянського суспільства [9], М. Григор'єв вста-

новлює взаємозв'язок соціальної екології, економіки і права на основі соціально-філософського аналізу [5], С. Головатий долучився до вивчення проблеми верховенства права у вимірах ідеї, доктрин та принципів [4]. Однак, проблема застосування політико-правового аналізу у політологічних розробках потребує подальшого визначення в межах конкретної предметної сфери.

Мета дослідження. Метою роботи є визначення евристичного потенціалу політико-правового підходу в дослідженні конфліктних та колізійних явищ у середовищі локальних демократій трансформаційних країн.

Виклад основного матеріалу. Евристичний потенціал політико-правового підходу проявляється у можливості розв'язувати дослідні завдання з урахуванням специфіки політичних і правових проблем. Тому сучасні науковці активно намагаються пояснювати політичні явища з точки зору політичної і правової парадигм, розкриваючи нормативно-правові та політико-інституційні чинники видозміни політичної ситуації. Особливо наочно це проявляється у ситуації застосування політичної влади та стратегіях її легітимації. Як зазначає український фахівець В. Богданов, одним із важливих її аспектів в умовах поглиблення демократичних засад суспільного буття й відтак передумовою практичного розв'язання проблеми соціальної справедливості є питання про легітимацію політичного ладу, яке конкретизується через призму співвідношення права й моралі. Зрозуміло, що держава як влада не може спиратися лише на силу тих, хто керує. Цьому має передувати ще й згода підпорядковуватися цій силі, тобто бажання тих, ким керують, жити разом. Отож держава повинна мати авторитет і право підпорядковувати [1, с. 31].

Проблеми державно-владного і політичного управління виступають важливими предметними закладами міждисциплінарного поділу. Проте як політична наука, так і правознавство активно досліджують колізійні взаємодії держави і громадянського суспільства, влади і народу. В останньому випадку, правовий підхід, який визначає нормативні межі народного суверенітету, має бути доповнений політологічною точкою зору, яка розкриває не абстрактні категорії (такі, як народні маси, класи, тощо), а відповідає на запитання конкретного впливу на політичну ситуацію інститутів влади та конкретних посадових осіб, політичних лідерів. Визначення ролі держави у встановленні контролю над діяльністю населення та рівня політичної свободи індивідів і груп у нормативному середовищі вимагає застосування політико-правового підходу. Особливим чином застосування такого підходу актуалізується в період політичних трансформацій, коли політична система й окремі політичні інститути мають лише набути сталих форм і держава виступає арбітром їхніх взаємодій. Як зазначає В. Богданов, «забезпечення умов справжньої конкуренції – ще одне з важливих завдань держави. Якщо результати дії ринкового механізму стають неприйнятними з соціальної точки зору, вступає в дію контроль з боку держави. За цих умов принцип економічної свободи доповнюється іншими прин-

ципами, властивими соціальній державі [1, с. 35].

Подвійна сутність державно-владної проблематики отримала визнання на предметному полі функціонування сучасної держави у суспільстві. Ситуація локальної демократії демонструє як багатовимірний організм реагує на дії влади у низці різних способів. Перспективою утвердження політичної стабільності з точки зору правової регламентації та використання усіма визнаних правил гри, забезпечує визнання потенціалу політико-правового підходу у визначенні всезагальної підтримки тієї чи іншої державно-владної конфігурації. За умов відсутності подібної підтримки, весь державно-владний поряток у суспільстві втрачає стійкість. Причини цього процесу визначає політико-правовий підхід, який встановлює причинно-наслідкові зв'язки між механізмами легітимації у конкретному соціумі та потребами їх подальшої трансформації. Згідно з українським фахівцем, легітимність означає, що пов'язане з політичним ладом домагання того, щоб бути визнаним як правильне, справедливе панування, має достатні підстави. Легітимний лад потребує визнання. Легітимність означає визнання політичного ладу. Політичні устрої можуть мати таку легітимність, а можуть втрачати її. Проте, під час вирішення проблеми легітимації виникає питання, як співвідносяться між собою визнання та застосування санкцій [1, с. 32].

Особливо плідним застосування політико-правового підходу є для ситуації з очевидними лініями протистояння значних місцевих груп, які виходять на політичний рівень у випадку наявності соціальних і демографічних колізій. У трансформаційному суспільстві політико-правовий підхід відповідає на питання статусу, стану та вирішує завдання аналізу перспектив політичного регулювання конфліктів. Якщо розподіл є досить масштабним, політико-правовий підхід дає конкретні рекомендації для видозміни нормативної бази і напрямків співпраці конкретних політичних суб'єктів. На думку Л. Літвін, для забезпечення гендерного балансу в державі необхідна коректна політико-правова основа, що регулює гендерні відносини та забезпечує нормальне функціонування політичних інститутів. Україна, як і всі європейські країни, має законодавчу базу щодо рівних прав і можливостей статей [6].

Дослідження соціальної колізійності активують можливості політико-правового підходу у вирішенні життєво-важливих питань соціальних груп з метою якнайповнішого захисту інтересів громадян. Водночас розв'язання проблем глибоких розподілів у суспільстві вимагає більш ретельного й глибинного аналізу нормативного підґрунтя політичної діяльності. «У сфері соціального захисту органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації рівною мірою враховують інтереси жінок і чоловіків під час здійснення заходів щодо їхнього соціального захисту» – вважає Л. Літвін [6].

Важливим напрямком реалізації евристичного потенціалу політико-правового підходу є статичний вимір політико-інституційної і нормативної конфігурації конкретних держав, в яких проблематизується реальний стан місцевих громад та їх проективне ста-

новище. У цьому зв'язку, актуальності набуває тлумачення національних правових традицій та норм права, запозичених в інших державах. У цьому контексті також не можна уникнути політичного компонента, оскільки терміни правових реформ та обрання особливої моделі трансформацій визначаються на основі політичних дебатів та ухвалення рішень. Як стверджує М. Савіювський, субсидіарність як ідея і принцип, набуваючи в процесі своєї еволюції різних політико-правових форм – філософських, ліберальних, консервативних, релігійних тощо, ніколи не втрачала зв'язку як з першоджерелами, так і європейською ментальністю, що дозволило субсидіарності набути органічно притаманної їй ознаки різнорівневої та різносенсової політико-правової зв'язності, неподільності, єдності людини і суспільства, громадянина і держави, громадянського суспільства і правової держави [7].

Визначення орієнтирів застосування політико-правового підходу в сучасних дослідженнях набуває постійної видозміни у зв'язку зі зміною політичної ситуації і реалій правового обґрунтування політичного процесу. В сучасній Україні, як трансформаційній державі, правові настанови діяльності політичних інститутів перебувають у постійній зміні. Зокрема, за 25 років незалежності України, Конституції, прийнятої у 1996 році, форми правління змінювалися кілька разів, що призвело до зміни та перевизначення важелів і цілей діяльності політичних суб'єктів. Політико-правовий підхід у трансформаційних умовах надає можливість визначити напрямки покладання зусиль політичних сил та реалізації політичних інтересів. Як відзначають сучасні вітчизняні фахівці, в цілому, діяльність вітчизняних політичних інститутів спрямована на розбудову консолідованої демократії та громадянського суспільства. На думку Ф. Веніславського, важливого значення набуває й політико-правова культура інститутів громадянського суспільства, усього соціуму загалом, яка дозволяє усвідомити громадянами, їх соціальними групами, громадськими об'єднаннями, політичними партіями хибність, необґрунтованість чи політичну заангажованість запропонованих змін до тексту Основного Закону України. Таке усвідомлення та розуміння дає їм можливість задіяти будь-які правові та політичні засоби для повернення уваги до цієї проблеми широкого загалу, ініціювати її широке громадське обговорення, відкрито виступати з обґрунтованою критикою відповідних пропозицій у засобах масової інформації, організувати та проводити мирні масові заходи тощо [2, с. 225].

Особливістю умов використання політико-правового підходу в сучасних міждисциплінарних дослідженнях локальної колізійності виступає значна потреба у суспільстві щодо визначення ціннісних орієнтирів подальшої політичної трансформації. Означені процеси змін потребують правового забезпечення на рівні світових і європейських стандартів. Значення кожного етапу політико-правової трансформації простежується як у політичній, так і правовій площині, що потребує одночасного аналізу наслідків реформ. Нормативний контекст не забезпечує цілісного

сприйняття причин і наслідків діяльності політичних суб'єктів. Зважаючи, що політико-інституційний аналіз не дає відповіді на питання щодо правових цілей перетворень та їх конкретного формального втілення, політико-правовий аналіз може забезпечити базу припущень для прогнозування еволюції політико-правових колізій у конкретній країні. При цьому дії конкретних політичних суб'єктів не є передбачуваними. Згідно з Ф. Веніславським, як показує практика, активність громадянського суспільства в Україні залишається вкрай низькою, перманентний процес конституційного реформування не привертає до себе належної уваги з боку його інститутів, а переважна більшість суперечливих та відверто кон'юнктурних змін не викликає майже жодного політичного резонансу. Як наслідок, над базовими цінностями конституційного ладу України нависає істотна загроза, усвідомлення реальності та невідворотності якої може бути занадто пізнім [2, с. 225].

Значення застосування політико-правового підходу для вивчення наявної ситуації, з розвитком локальних демократій, на сучасному етапі визначається інтенсивною нормотворчістю та перетворенням у баланс представницької і виконавчої влади на місцевому рівні. Після Революції Гідності перетворення місцевих громад з керованих центром підвладних територій на дієві чинники представництва громадянського суспільства, на сучасному етапі мають втілення у процесах розбудови локальних і регіональних еліт, які отримують можливість представництва власних інтересів у цивілізованій спосіб. Інституалізація локальної демократії є новим явищем для української політики, оскільки після 2014 року з'явилася можливість масштабної публічної маніфестації прагнень та інтересів широких верств населення, представлених громадськими організаціями. Зазначені процеси вимагають відповідного законодавчого забезпечення, в тому числі і через діяльність місцевих рад й виконавчого апарату муніципалітетів. Масштабна робота щодо запровадження європейських норм функціонування місцевих громад, підготовка територіальної реформи також висвітлюється засобами політико-правового аналізу у зв'язку і в контексті з загальнонаціональними процесами. Серед них ключовими є зміни в Основному Законі нашої держави, продиктовані як макрополітичними реформами, так і загальною зміною міжнародного статусу України. «Стабільність існуючого конституційного ладу України та його засад забезпечується насамперед стабільністю Основного Закону держави. А незмінність базових, засадничих положень конституційного тексту в процесі конституційного реформування, у свою чергу, безпосередньо пов'язана з політико-правовою культурою української еліти, визнаних суспільством політиків та правознавців, інститутів громадянського суспільства загалом» – зауважує український вчений [2, с. 225].

Актуалізація евристичного потенціалу політико-правового підходу для дослідження локальних демократій відбувається на рівні політико-культурного відображення політичних інститутів і процесів. Міжіндивідуальна політична взаємодія, здатність до діалогу між громадянами, спроможність формувати

ефективні громадські організації вказує не лише на трансформацію політичної свідомості, але й на можливість використання певних нормативних умов для громадської діяльності. У цьому контексті значення політико-правової культури виступає інтегрованим параметром прогресу реформ на локальному рівні і можливості досягнення стратегічних цілей в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Прогнозування стану політико-правової культури і свідомості є важливим для конкретних заходів державної влади, реалізації масштабних програм і політик щодо розвитку локальних демократій. На думку Т. Слінько, демократія та політико-правова культура – взаємопов'язані поняття. Тому підвищення політичної і правової культури як кожної особистості, так і в загальнонаціональному плані – це шляхи до демократії, шляхи до загальнонаціонального прогресу [8, с. 258].

Емпіричними свідченнями зростання значення демократичного вектора політичної культури в сучасній Україні є підвищення активності населення у комунікаційній сфері. Використання як окремими громадянами, так і політичними суб'єктами, партіями, громадськими організаціями, суспільними рухами Інтернет-простору для власної презентації та електоральної мобілізації населення. Правові підстави інформаційної безпеки в умовах сучасної локальної демократії набувають все більшого значення. Основними передумовами успішного впровадження демократичних реформ є стан громадської думки та адекватне розуміння як владою, так і суспільством наслідків політичних дій. Також істотного значення набуває швидкість поширення інформації не лише про події, але й про зміну позиції, певні ідейні положення тощо. За цих умов політико-правовий підхід забезпечує можливість оцінки засобів політичної маніпуляції та шкідливого інформаційного впливу, що особливо зростає в умовах інформаційної агресії з боку іноземних держав. Як вважає Т. Слінько, інформаційне забезпечення функціонування політико-правової культури реалізується за допомогою як традиційних засобів масової комунікації, таких як друковані засоби, радіо та телебачення, так і комп'ютерної телекомунікаційної системи сучасності – Інтернет. Підвищення інформаційно-правової культури на рівні як усього суспільства, так і конкретної особи є на сьогодні нагальною проблемою для України. Сучасні реалії диктують необхідність подальшого поліпшення інформування громадськості, висвітлення діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій, громадських організацій і рухів [8, с. 259].

Отже, застосування політико-правового підходу для дослідження реалій сучасної локальної демократії в Україні розкривається у трьох основних площинах. По-перше, в межах процесів інституалізації локального народовладдя та розробки політико-правових умов реалізації волі громадян. По-друге, на

рівні загальнонаціонального політичного процесу, який формує порядок денний децентралізаційних перетворень. По-третє, політико-правовий підхід актуалізується через активізацію місцевих політичних суб'єктів, як у контексті нормотворчості, так і в публічному комунікаційному представництві. Можливість реалізації евристичного потенціалу політико-правового підходу залежить від адекватності емпіричних даних, одностайного тлумачення змісту нормативно-правових актів, а також від зв'язку подібних розробок з тенденціями політологічного пошуку в Україні й світі.

Висновки. Евристичність політико-правового підходу у політологічних дослідженнях заснована на спроможності вирішувати межові проблеми, які стосуються змісту нормативно-правового забезпечення діяльності політичних інститутів та впливу цих інститутів на нормативний контекст. Отже, застосування політико-правового підходу для аналізу функціонування й розвитку локальних демократій, визначається трьома рівнями політико-правових колізій, які потрібно досліджувати за внутрішніми сутнісними характеристиками. Першим рівнем є протиріччя між посткомуністичною правовою свідомістю та правозастосуванням у нових політичних умовах, коли забезпечується високий рівень політичної участі і плюралізму. Особливо наочними є політико-правові колізії у діяльності централізованої бюрократії та місцевих громад. Другим рівнем розгортання політико-правових протиріч є способи реалізації групових інтересів центрального і локального рівня, які передбачають залучення органів державного управління, місцевого самоврядування, розгляду їх компетенції і предметів відання та можливих траєкторій реформування цих сфер (з точки зору застосування політичних важелів і ресурсів).

Третім рівнем використання політико-правового підходу є аналіз можливостей реалізації зовнішніх нормативних запозичень у контексті європейської інтеграції. Як свідчить досвід країн Центральної і Східної Європи, реформування адміністративно-територіального устрою та відносин між центром і периферією призвело до перерозподілу повноважень і необхідності швидкого впровадження норм, які раніше не функціонували у тій чи іншій посткомуністичній державі. Також вивчення потребують національні політико-правові традиції, які, до певної міри, можуть суперечити модернізаційним та євроінтеграційним прагненням центральних урядів. Для України результати застосування політико-правового підходу для аналізу колізій в рамках локальних демократій Центральної та Східної Європи надають важливий матеріал з точки зору визначення напрямку реформування життєдіяльності місцевих громад. Перспективою подальшого дослідження за темою, порушеною в даній статті, є подальша ідентифікація методологічних засобів вивчення міждисциплінарних політико-правових проблем.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Богданов В.С. Ідея справедливості в соціальній політиці сучасної демократичної держави: політико-правовий вимір [Текст] / В.С. Богданов // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 58. – С. 30–37.
2. Веніславський Ф.В. Політико-правова культура соціуму як чинник забезпечення стабільності конституційного ладу України [Текст] / Ф. В. Веніславський // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2013. – № 3. – С.223–225.
3. Власов В.Г. Політико-правовий механізм державного управління як основа міжнародних зв'язків регіонів [Текст] / В. Г. Власов // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 2. – С.293–300.
4. Головатий С.П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01 [Текст] / С.П. Головатий ; – К.: Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2008. – 44 с.
5. Григор'єв М.К. Взаємозв'язок соціальної екології, економіки і права: соціально-філософський аналіз: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03 [Текст] / М.К. Григор'єв ; Південноукр. держ. пед. ун-т (м. Одеса) ім. К.Д.Ушинського. – О., 2003. – 20 с.
6. Літвін Л. А. Політико-правове регламентування забезпечення гендерної рівності в Україні [Електронний ресурс] / Л. А. Літвін. // Політологічні записки. – 2012. – № 6. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_27.
7. Савіовський М. Субсидіарність і європейська політико-правова ментальність [Текст] / М. Савіовський // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – № 4(16). – С.45–51.
8. Слінько Т.М. Прозорість влади та політико-правова культура громадян [Текст] / Т. М. Слінько // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2013. – № 3. – С.258–260.
9. Філік Н.В. Державно-правові засади громадянського суспільства: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Текст] / Н.В. Філік ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2004. – 19 с.
10. Черноног Р.А. Держава і громадянське суспільство: соціокультурні аспекти розвитку: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03 [Текст] / Р.А. Черноног ; Ін-т філос. ім. Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2003. – 20 с.
11. Чорний М.Г. Вплив ідей лібералізму на формування української політико-правової думки: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Текст] / М.Г. Чорний ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2005. – 19 с.

REFERENCES:

1. Bohdanov, V. S., 2011. Ideya spravedyvosti v sotsial'nyy politytsi suchasnoyi demokratychnoyi derzhavy: polityko-pravovyy vymir [The idea of justice in the social policy of modern democracy: political and legal aspects]. Aktual'ni problemy derzhavy i prava 58, 30–37 (in Ukrainian)
2. Venislavskyy, F. V., 2013. Polityko-pravova kul'tura sotsiumu yak chynnyk zabezpechennya stabil'nosti konstytutsiynoho ladu Ukrainy [Political and legal culture of society as a factor in ensuring the stability of the constitutional system of Ukraine]. Visnyk Natsional'noyi yurydychnoyi akademiyi Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Ser.: Filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya 3, 223–225 (in Ukrainian)
3. Vlasov, V. H., 2011. Polityko-pravovyy mekhanizm derzhavnoho upravlinnya yak osnova mizhnarodnykh zv'yazkiv rehioniv [Political and legal framework of public administration as a basis for international relations of regions]. Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya 2, 293–300 (in Ukrainian)
4. Holovatyy, S.P., 2008. Verkhovenstvo prava: ideya, doktryna, pryntsyyp [Rule of law: concept, doctrine, principle]. Kyiv: In-t zakonodavstva Verkhov. Rady Ukrainy 44 (in Ukrainian)
5. Hryhor'yev, M.K., 2003. Vzayemozvyazok sotsial'noyi ekolohiyi, ekonomiky i prava: sotsial'no-filosofskyy analiz: [The relationship of social ecology, economics and law: social-philosophical analysis]. Odesa Pivdenno ukr. derzh. ped. un-t im. K.D.Ushynskoho 20 (in Ukrainian)
6. Litvin, L. A., 2012. Polityko-pravove rehlamentuvannya zabezpechennya gendernoyi rivnosti v Ukraini [Politico-legal regulation of gender equality in Ukraine]. Politolohichni zapysky 6. Access: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_27(in Ukrainian)
7. Saviovs'kyu, M., 2010. Subsidiarnist' i yevropeys'ka polityko-pravova mental'nist' / [Subsidiarity and European political and legal mentality]. Visnyk Akademiyi upravlinnya MVS 4(16), 45–51 (in Ukrainian)
8. Slin'ko, T. M., 2013. Transparentnist' vlady ta polityko-pravova kul'tura hromadyan / [Transparency of government and political and legal culture of citizens]. Visnyk Natsional'noyi yurydychnoyi akademiyi Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Ser.: Filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya 3, 258–260 (in Ukrainian)
9. Filyk, N.V., 2004. Derzhavno-pravovi zasady hromadyans'koho suspil'stva: [State-legal principles of civil society]. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy 19 (in Ukrainian)
10. Chernonoh, R.A., 2003. Derzhava i hromadyans'ke suspil'stvo: sotsiokul'turni aspekty rozvytku [State and civil society: socio-cultural aspects of development]. Kyiv: In-t filos. im. H.S.Skovorody NAN Ukrainy 20 (in Ukrainian)
11. Chorny, M.H., 2005. Vplyv idey liberalizmu na formuvannya ukraiyins'koyi polityko-pravovoyi dumky: [The influence of liberal ideas on the formation of Ukrainian political and legal thought]. Kharkiv: Nats. un-t vnutr. sprAve. 19 (in Ukrainian)

УДК 327:[061.1СС:314.15]:341.24

doi: 10.15421/171722

Періодизація імміграційної політики Європейського Союзу: від витоків до сучасності

Х.Є. Фогел

*Christina.vogel1989@gmail.com**Львівський національний університет імені Івана Франка,
79000, Львів, вул. Університетська, 1*

У статті досліджуються етапи становлення імміграційної політики Європейського Союзу. Вводиться періодизація формування спільної політики ЄС у сфері управління міграцією. Запропоновано чотири періоди формування імміграційної політики ЄС, кожний з яких характеризується прийняттям важливих документів, що внесли значні зміни у компетенції інституцій ЄС та винесли регулювання питань міграції на наднаціональний рівень.

Основним висновком є те, що жодна країна не в змозі справитися з викликами міграції самотужки, в ізоляції від своїх сусідів, яким доводиться стикатися з подібними проблемами. Це призвело до співробітництва між державами-членами в напрямку обміну досвідом та ідеями щодо управління міграцією, проте питання чи потрібно встановлювати єдині міграційні процедури на рівні ЄС впродовж довгого часу викликали гострі дискусії.

На сьогодні регулювання міграційних потоків в Євросоюзі - це політичний процес, який у правовому сенсі координується на основі правового доробку ЄС та національного законодавства держав-членів. Перенесення міграційної політики на наднаціональний рівень дозволяє простежувати зміни, проведені на національних рівнях та реагувати на сучасні виклики міграційного характеру без істотних затримок.

Ключові слова: міграція; Амстердамський договір; Лісабонський договір; міграційні потоки; інституції ЄС; міграційна політика ЄС

Periodization of the european union's immigration policy: from the beginning to modern times

K.Y. Fogel

*Christina.vogel1989@gmail.com**Ivan Franko national university of Lviv
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine*

The historical development of the European Union's immigration policy has been described in the article. The main four phases of common immigration policy of the EU have been examined. Each phase is characterized by the adoption of important agreements and programs. In particular, the principles of Amsterdam Treaty and the Treaty of Lisbon and five-year program have been analyzed in the paper: Tampere (1999), The Hague (2004), Stockholm (2009) and guidelines Ypres (2014). The program contains guidelines for a common politics on the topics of protection of fundamental rights, privacy, minority rights and rights of groups of people in need of special protection, as well as a citizenship of the European Union. Such different spheres as domestic and public security, migration (European pact on immigration and asylum), the combat against the organized crime, and even family law, private law, inheritance law and others have been described in the program.

The Ypres guidelines don't constitute a program any more, but they rather guide focusing on the objective of transposition, implementation and consolidation of the existing legal instruments and measures. The guidelines point out the necessity to adopt a holistic approach to migration, making the best possible use of the regular migration, affording protection to those who need it, combating irregular migration and managing borders effectively.

The need for the formation of the migration policy is becoming more apparent in view of the fact that globalization increases due to migration flows and its effectiveness depends largely on the cooperation with other Member States, countries of origin and transit countries.

Nowadays, regulation of migration flows in the EU is a political process, which is legally coordinated from the acquit of the EU and national legislation of the Member States. Transfer of the migration policy to the supranational level allows tracking changes, made at the national level, in order to respond to the challenge of migration character without significant delay.

The main conclusion of the article is that, on the one hand, immigration has become a relevant issue in all the EU countries. On the other hand, as a consequence of different timing of immigration, different socio-economic contexts and varying governmental migration and integration policies, different forms of migration, with different governmental policies of migration and integration, and with different types of migrants have evolved. Such different starting positions should be taken into account when studying the consequences of the immigration and the presence of migrants in society.

Цитування даної статті: Фогел Х.Є. Періодизація імміграційної політики Європейського Союзу: від витоків до сучасності / Х.Є. Фогел // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 2(142). – С. 32-42.

Citation of this article: Fogel, K.Y., 2017. Periodization of the european union's immigration policy: from the beginning to modern times [Periodyzatsiia immihratsiinoi polityky yevropeiskoho soizu: vid vytykov do suchasnosti]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 2(142), 32-42. doi:10.15421/171722 (in Ukrainian).

Peer-reviewed; approved and placed: 26.12.2016

Keywords: migration; the Amsterdam Treaty; the Treaty of Lisbon; migration flows; the EU institutions; migration flows; European immigration policy

Периодизация иммиграционной политики Европейского Союза: от истоков к современности

К.Е. Фогел

Christina.vogel1989@gmail.com

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
79000, Львов, ул. Университетская, 1*

В статье исследуются этапы становления иммиграционной политики Европейского Союза. Вводится периодизация формирования общей политики ЕС в сфере управления миграцией. Предложено четыре периода формирования иммиграционной политики ЕС, каждый из которых характеризуется принятием важных документов, что внесли значительные изменения в компетенции институтов ЕС и вынесли регулирования вопросов миграции на наднациональный уровень.

Основным выводом является то, что ни одна страна не в состоянии справиться с вызовами миграции самостоятельно, в изоляции от своих соседей, которым приходится сталкиваться с подобными проблемами. Это привело к сотрудничеству между государствами-членами в направлении обмена опытом и идеями по управлению миграцией, однако вопрос нужно ли устанавливать единые миграционные процедуры на уровне ЕС в течение длительного времени вызывали острые дискуссии.

На сегодня регулирование миграционных потоков в Евросоюзе - это политический процесс, который в правовом смысле координируется на основе правового поля ЕС и национального законодательства государств-членов. Перенос миграционной политики на наднациональный уровень позволяет проследить изменения, проведенные на национальном уровне и реагировать на современные вызовы миграционного характера без существенных задержек.

Ключевые слова: миграция; Амстердамский договор; Лиссабонский договор; миграционные потоки; институции ЕС; миграционная политика ЕС

Мета дослідження. Основна мета дослідження – проаналізувати основні етапи становлення та формування міграційної політики ЄС. Визначити найголовніші зміни в управлінні міграцією протягом цих періодів та охарактеризувати вплив прийнятих договорів та програм на становлення спільної політики ЄС її інститутами.

Аналіз досліджень і публікацій. Слід зазначити, що питання, пов'язані з міграційною політикою, свободою пересування та інтеграцією, розглядалися вітчизняними дослідниками, зокрема, В. Андрієнко, М. Анісімовою, О. Аносенковим, Н. Антонюк, І.В. Арістовою, Ю. Архиповим, О.Г. Бабенком, М.О. Баймуратовим, О.М. Бандуркою, І. Грицяком, В. Копійкою, М. Микієвичем, М. Мальським, В. Муравйовою, О.А Краєвською, О. Оврамцем, Б. Парахонським, В. Посельським, О. Сушко, О. Чалим та ін. Обговоренню питання щодо міграції до Європейського Союзу та вплив її на трансформацію міграційної політики присвячені праці О.В. Довжук, Т. Будзінського, Н.Г. Леонтія, А. Морачевської, І. С. Новоженової, Н. В. Резнікової, а також публікації на сайтах ЄС. Серед відомих іноземних теоретиків євроінтеграційних процесів на особливу увагу заслуговують розробки В. Волеса, Д. Дайнена, К. Дойча, Л. Ліндберга, Д. Мітрані, Е. Моравчика, М. Балдвін-Едвардс, К. Босвел, П. Демені, М. Маргінсьелло, Г. Менц, Й. Мольер-Боутанг, Д. Пападемітріу, а також праці Н. Мусиса, Е. Гааса, С. Гоффмана. Разом з тим у науковій літературі лише частково розкрито питання формування спільної міграційної політики ЄС (М. Відякіна, А. Геддес, Р. Козловські, В. Шамраєва

та ін.). Це пояснюється тим, що процес гармонізації міграційного законодавства та адміністративної практики в Європі розпочався відносно недавно і розвивається надзвичайно динамічно.

Постановка проблеми. Значення європейської міграційної політики за останні двадцять років постійно збільшується. Очевидно, що питання управління міграцією, значення надання притулку і захист внутрішніх кордонів безпосередньо торкається інтересів всіх країн-членів Європейського Союзу (ЄС). Однак, як показує досвід, деяким державам це дається нелегко, зокрема, відмовитися від національного законодавства та прийняти компетенцію регулювання цих питань інституціям ЄС. Перш за все, це питання щодо безпеки зовнішніх кордонів і боротьба з нелегальною міграцією. Найважче виробити спільну стратегію, особливо коли йдеться про регулювання трудової міграції. Крім того, значною перешкодою є різне політичне поле формування спільної міграційної політики в державах-членах ЄС. В майбутній європейській політиці повинна посилюватись роль, разом з внутрішньою та зовнішньою безпекою, гуманітарних, економічних та політичних аспектів формування спільної політики.

Інтенсифікація міжнародних міграцій, що є наслідком і водночас рушійною силою глобалізації, повною мірою спостерігається на Європейському континенті. Понад 232 млн, або 3 % світового населення, що проживають не в тих країнах, де народилися, тобто є мігрантами, більшість з яких перебуває в Європі - 72,4 млн. За цих умов така важлива складова інтеграційних процесів, як пересування людей, поряд із вільним рухом товарів та капіталів, є предметом

спільних політичних рішень Європейського Союзу. Вони стосуються як ситуації всередині Співтовариства, так і його міграційних відносин із третіми країнами.

Необхідність виникнення міграційної політики стає все більш очевидною з огляду на те, що процес глобалізації посилюється в результаті міграційних потоків та їх ефективність залежить значною мірою від співпраці з іншими державами-членами, країнами-походження мігрантів та транзитними країнами.

В світлі останніх подій, зокрема після трагедій у Середземному морі та політичному конфлікті на Близькому Сході, міграційна політика ЄС шукає подвійний баланс: всередині Союзу серед держав-членів, з метою досягнення кращої рівноваги між солідарністю і відповідальністю; і зовні, між країнами ЄС та третіми країнами щодо розподілу повноважень залучення та безпеки.

На сьогодні регулювання міграційних потоків в Єврозоні – це політичний процес, який у правовому сенсі координується на основі правового доробку ЄС та національного законодавства держав-членів. Перенесення міграційної політики на наднаціональний рівень дозволяє простежувати зміни, проведені на національних рівнях та реагувати на сучасні виклики міграційного характеру без істотних затримок.

Виклад основного матеріалу. Можна визначити чотири періоди становлення імміграційної політики ЄС: перший – 1970-80-ті рр., другий – 1990-ті рр., третій період з 1999 по 2009 рік, четвертий період з 2009 року дотепер.

Головною особливістю першого періоду є те, що іммігранти з третіх країн стають об'єктом регулювання політики ЄС. Рада та Комісія ЄС усвідомлює, що гарантування прав іммігрантів сильно відрізняється у різних країнах-членах ЄС. У зв'язку з чим, інституції ЄС почали визначати соціальні права для іммігрантів, що знаходиться у сфері регулювання Європейського Союзу [12].

Протягом першого періоду становлення імміграційної політики ЄС громадяни третіх країн не виступали об'єктом регулювання ЄС. Ні Рада, ні Комісія не концентрували увагу на іммігрантах з третіх країн. Ця бездіяльність має два пояснення. По-перше, інституційні ресурси (інституції), що працювали над проблемою міграції на рівні ЄС були обмежені компетенцією Комісії, що сприяла співпраці між країнами-членами щодо консультування в рамках «соціального поля» (Угода про ЄЕС, стаття 118) [20]. По-друге, міграція була, в першу чергу, справою внутрішнього переміщення міграції до кінця 1950-х років, але вже на початку 70-х років три четвертих всіх іммігрантів на території ЄС, складало населення з третіх країн, права яких обстоювали законодавством країн походження [16]. В цей час Рада та Комісія визначили, що мігрантів з третіх країн потрібно розглядати на рівні ЄС, тому що система доступу до соціальної підтримки досі не покривається законодавством ЄС.

Після нафтової кризи 1973 року країни-члени ЄС припинили тимчасово приймати на роботу робітників-мігрантів, в результаті чого лідери країн-членів

ЄС зустрілися в Парижі у 1974 році і рекомендували поступову гармонізацію законодавства щодо іноземців [5]. Посилаючись на цю зустріч, Комісія започаткувала «програму соціальної дії», що фокусується на способі життя робітників-мігрантів та їхніх сімей [4]. Цей крок був дуже важливим, адже це був перший документ Комісії, що пропонував заходи по координації міграційної політики країн-членів ЄС. Крім того, документ розділяє поняття мігрантів ЄС та іммігрантів з третіх країн і підкреслює недоліки у відсутності законодавчого регулювання ЄС. Інституції ЄС пропонують заходи так званої «м'якої політики» спрямовані на вивчення проблеми та взаємообмін інформацією між країнами-членами ЄС. Програма соціальної дії показує, що Комісія створює захист прав іммігрантів. Країни-члени відкрито критикували інституції ЄС, які «часто обмежували національне законодавство» вказуючи недоліки в соціальній та правовій рівності іммігрантів з третіх країн порівняно до мігрантів ЄС [4]. Комісія декларує, що країни-члени повинні розширити права громадян на протидію зменшенню спаду соціальної нерівності і виникненню можливого соціального невдоволення.

Конфлікту між національними імміграційними політиками і соціальною, регіональною та індустріальною політиками ЄС можна було б обминути якби країни-члени краще координували їхні потреби в робочій силі при виробленні імміграційної політики. Комісія стверджувала, що постачання та попит робочої сили в ЄС розподілявся б більш ефективно, якби країни-члени регулювали свій ринок робочої сили та імміграційну політику на рівні ЄС.

Резолюція Ради, що була прийнята після того у 1976 році, не відобразила заклику Комісії до рівності та більш скоординованої співпраці в сфері міграційної політики. Фактично резолюція щодо робітників іммігрантів і їхніх сімей визнала, що умови життя та праці громадян третіх країн мають бути покращені, але потреба в більш скоординованих діях між країнами-членами ЄС не була визначена документом. Однак, незважаючи на заклик щодо гармонізації законодавства, що зробили голови країн-членів ЄС на зустрічі 1974 року в Парижі, Рада не побачила настільки великої потреби в конкретних діях на рівні ЄС, наголошуючи на відмінностях між країнами-членами, нехтуючи, таким чином, їхніми спільними проблемами [19].

Комісія, в свою чергу, затвердила перехід імміграційної політики на рівень ЄС, хоча думки країн-членів неоднозначні: з одного боку вони заявляють про необхідність координації дій, а з іншого – засуджують надмірний вплив ЄС.

Комісія зробила окрему спробу з'ясувати компетенцію ЄС щодо міграційної проблеми в 1985 році. На підготовчому етапі створення Єдиного Європейського Акту (1986 року), метою якого було завершення формування єдиного ринку до 1992 року, Комісія почала переговори, в яких запропонувала директиви для політики ЄС у сфері міграції. Ці директиви були прийняті Радою, в результаті резолюції, що надалі визначала умови проживання громадян третіх країн на території ЄС. Рада та Комісія підтвердили, що

ЄС повинні щось робити зі зростанням кількості громадян з третіх країн. Комісія повторила свій заклик щодо рівності соціальних прав та обережно підштовхнула країни-члени ЄС до ратифікації Європейської Конвенції про легальний статус робітників-мігрантів, що був прийнятий Радою Європи у 1977 році. Резолюція Комісії, що ґрунтувалась на директиві про міграційну політику ЄС, визнала, що країнами-членами мають бути розглянуті заходи щодо рівного ставлення до іммігрантів та обговорена подальша співпраця та призначені консультації щодо проблеми міграції між країнами-членами і Комісією. Однак, Рада підкреслила, що права громадян країн-членів ЄС також повинні покращуватися замість того, щоб фокусуватися тільки на правах іммігрантів та спільній позиції ЄС щодо міграції. Очевидно, що Єдиний європейський акт ставить пріоритет більше на турботу про своїх громадян. Це надалі збільшувало розрив між «інсайдерами» (громадянами країн-членів ЄС) та «аутсайдерами» (громадян третіх країн, що проживають на території ЄС)[22]. Рання спроба встановити спільні узгоджені заходи щодо іммігрантів з третіх країн на рівні ЄС передусім зосереджувалася на правах іммігрантів та проблемі нерівності щодо громадян з країн-членів ЄС. Свобода праці, послуг та осіб гарантувалася та просувалася згідно з ЄСД, що зрушив проблеми імміграції надалі на розгляд інституцій ЄС. Це спрацювало як спусковий механізм для участі наднаціональних акторів на національну політичну сферу[3]. Досі це втручання було мінімальним і не мало обов'язкової сили. Резолюція Ради була лише одним із інструментів м'якого права. Однак Комісія старалася збільшити роль імміграції і призначила дослідження офіційної консультативної процедури щодо імміграційної політики.

Головною особливістю першого періоду є те, що іммігранти з третіх країн стають об'єктом регулювання політики ЄС. Рада та Комісія ЄС усвідомлює, що гарантування прав іммігрантів сильно відрізняється у різних країнах-членах ЄС. У цьому зв'язку, інституції ЄС почали визначати соціальні права для іммігрантів, що знаходяться у сфері регулювання Європейського Союзу[12].

Під час другого періоду ЄС починає розширювати сферу своєї діяльності щодо іммігрантів. Під спільну відповідальність ЄС підпадають не тільки права мігрантів, що вже проживають на території ЄС, але й Комісія та Рада також починають розробляти політику, що стосувалася умови в'їзду іммігрантів до ЄС. Під час цього періоду як Рада, так і Комісія формують ідеї щодо спільної імміграційної політики ЄС, що відрізняється досить сильно одна від одної. У 1990-х роках спроби формування спільної політики у сфері імміграції ґрунтуються на 5 директивах, які пізніше будуть розглядатися.

На початку 1990-х років настав вирішальний період для регулювання імміграції, спричинений двома важливими подіями, що призвели до ініціювання в ЄС тісної співпраці в цій галузі. Перша подія - ратифікація Шенгенської угоди п'ятьма країнами-членами ЄС у 1990 році і скасування прикордонного контролю з 1995 року. Друга - політична революція

у Східній Європі і розпад Радянського Союзу, що лібералізував рух громадян Східної Європи, багато з яких старалися мігрувати до ЄС [14]. Спільна імміграційна політика виглядала як необхідність регулювання масових потоків мігрантів зі Сходу та вільного руху без кордонів всередині Європи. Надалі Комісія прагнула більшої компетенції ЄС у цьому питанні. У заяві 1991 року, Комісія вперше накреслила сферу кордонів і міграції, що мала б стати третьою опорою ЄС, юстиції та внутрішніх справ. Країни-члени наголосили на пріоритетне значення координації політики щодо шукачів притулку та нових зовнішніх кордонів. Як наслідок, вони швидко домовилися про обов'язкові правила для цих двох проблемних областей. Договір про реформу був розроблений до зими 1991 року. Міжурядова конференція з політичного союзу принесла Маастрихтський договір в грудні 1992 року, який задекларував імміграційну політику як справу спільних інтересів та майбутньої участі Комісії у цій сфері формування політики ЄС[23].

Конвенція про перетин зовнішніх кордонів від 1991 (1993) року першою встановила спільну візову систему, яка визначила взаємні критерії для громадян третіх країн, що претендують на отримання туристичної візи, яка дійсна для подорожей та території Шенгенської зони на строк до трьох місяців[10]. Як вже було зазначено раніше, мотивація держав-членів щодо створення спільного підходу до регулювання проблем біженців та шукачів притулку виникла з прагненням обмежити приплив цієї міграційної групи ще після підписання Дублінської конвенції 1990 року. Наголос на зовнішніх кордонах і туристичних візах в основному був результатом скасування прикордонного контролю в Шенгенській зоні ЄС. Відповідно, ці дві групи - біженці і шукачі притулку, і туристи з третіх країн - швидко стали питанням компетенції ЄС.

На цьому етапі Комісія не тільки проголосила своє прагнення розширити власну компетенцію щодо участі ЄС у «контролі міграційними потоками», а й вже значно перевищувала її щодо створення рівних прав для цих груп мігрантів та запропонувала спільні принципи про возз'єднання сімей і доступу до ринків праці трудових мігрантів з третіх країн[10]. Заява Комісії 1994 року під назвою «Політика імміграції та надання притулку» більш детально роз'яснила як легальна міграція має регулюватися на рівні ЄС[10]. Комісія заявила, що міграційні потоки можна контролювати, якщо б спільна політика керувалася принципом «управління міграцією». Це означає, що політика щодо доступу трудових мігрантів до ринків праці «не може бути чисто обмежувальною, бо вона повинна поважати національні зобов'язання і гуманітарні традиції в цілому. Тобто, контроль над міграцією не обов'язково передбачає припинення її: це означає управління міграцією. Визначення підстав для доступу дає можливість перевести ці концепції в практичну політику» [10]. Комісія закликала країни-члени керувати імміграцією, а не ускладнювати її, що означало визначення та відкриття правових каналів для імміграції. Роль держав полягала у допомозі одна одній і цій спільній справі управління міграцією через свій досвід, що складається з вивчення проблеми,

збір інформації та компіляції статистичних даних. Таким чином, імміграція може бути перетворена в обчислюваний об'єкт, що регулюється на рівні ЄС [10]. Європейський парламент схвалив такий підхід Комісії. На його думку, це офіційний запит Комісії щодо законодавчої ініціативи про імміграцію [19].

Претензії Комісії мати право голосу щодо імміграційної політики означали доступ їй до введення управління міграцією. Заява під назвою «Політика імміграції та надання притулку» 1994 року показує не тільки те, як Комісія прагне отримати компетентність в цій галузі політики, а й як це аргументує відкриття кордонів ЄС та займає чітку позицію про те, як імміграція повинна регулюватися: бути менш обмежувальною і важливе відкриття легальних каналів для імміграції. Більшість держав-членів відмовилися розглядати себе як країни імміграції, хоча значна кількість мігрантів вже постійно проживали у більшості держав-членів, і іммігранти не перестають рухатися до Європи, як і члени їхніх сімей, так і особи, які шукають притулку [2]. Реакція багатьох держав-членів щодо небажаних потоків полягала у пропозиції розробки більш обмежувальної політики з питань імміграції, яка в подальшому зміцнила б їхню позицію «нульової імміграції» [17].

Відповідно до попередніх заяв протягом 1993-96 років Рада затвердила п'ять резолюцій з імміграції. Вони зосереджені на питаннях пов'язаних з робітниками і студентами з третіх країн, членами сімей резидентів, іммігрантів і осіб, що постійно проживають на території іншої держави. Резолюції також передали клопотаність держав-членів у справі запобігання подальшої імміграції. Резолюція 1994 року з трудової міграції, яка регулює в'їзд і проживання зайнятих і самозайнятих іммігрантів [19], взяла до уваги цю заяву: «Однак, зараз жодна держава-член не проводить активну імміграційну політику. Всі держави, навпаки, скоротили можливість постійної легальної імміграції з економічних, соціальних і політичних причин. Прийом на роботу для тимчасової зайнятості можна розглядати тільки в окремих випадках». Загальне правило полягає в тому, що «держави-члени будуть відмовляти у в'їзді на свою територію громадянам третіх країн з метою зайнятості» [19]. Проте, у ній зазначено, що повністю закрити кордони неможливо, і виділяються деякі підкатегорії трудової міграції, для яких держави-члени могли б розглянути можливість тимчасового перебування, наприклад, працівників з особливою професійною кваліфікацією або сезонних робітників.

Окремо від трудової міграції в 1993 році Рада прийняла резолюцію про возз'єднання сімей, що також мала обмежувальний характер. У ній передбачалося обмеження щодо возз'єднання сімей тих іммігрантів, які очікували дозвіл постійного проживання та суворі обмеження за віком для дітей. Крім того, «доступ до ринків праці та системи освіти членів сімей іммігрантів» не розглядався як інструмент м'якої політики [19]. У Резолюції 1996 року зазначалися деякі положення про рівність прав мігрантів, але визначається значний ценз осілості (десять років) і ненадання обов'язкових прав щодо доступу на ринки

праці країн-членів або мобільності всередині ЄС (ОJ 1976, С34). Отже, правила доступу мігрантів до ринків праці мали неоднозначний та обмежувальний характер, що навряд чи покращував становище іммігрантів в ЄС.

Прийнята того ж року Резолюція, що визначала умови в'їзду та перебування студентів з третіх країн зосередила свою увагу на питанні контролю іноземних студентів, що мають намір залишатися на довший термін в країнах-членах ЄС. В Резолюції також підтверджувалася небезпека того, що ці студенти могли б змінити свій статус і стати незаконними трудовими мігрантами: «Рада вважає за необхідне розробити відповідні системи для запобігання приїзду тих, хто в основному шукає роботу після отримання дозволу на перебування в якості студентів» [19].

Рада в основному закликала до недопущення імміграції через ці резолюції. Проте, були сформульовані винятки для деяких категорій працівників, студентів і членів сім'ї за певних умов. Ці кілька винятків дають уявлення про імміграційну схему на основі ідеї класифікації мігрантів [15]. Правила, запропоновані для критеріїв дозволу та умов перебування не є обов'язковими, неповними, і служать скоріше як рекомендації, на відміну від політики встановленої державами-членами. Якоюсь мірою в резолюції Ради використовується підхід нульової імміграції більше, ніж підхід визначення каналів в'їзду для іммігрантів.

Незважаючи на обмеження резолюцій Ради, Комісія запропонувала альтернативний підхід для імміграційної політики ЄС. В 1997 році вона використала своє право ініціювати політику з питань імміграції вперше. Комісія представила юридично зобов'язальну, всеосяжну і обмежувальну політику, і Рада, в свою чергу, скликала засідання «про правила щодо прийому громадян третіх країн в державах-членах ЄС» [7]. На цій зустрічі було визначено критерії прийому та умови перебування для тимчасових та довгострокових іммігрантів. Комісія стверджує, що для того, «щоб бути ефективною, імміграційна політика в Союзі повинна бути всеосяжною; вона може бути послідовною і ефективною тільки якщо дозвіл розглядається з різних сторін» за участю всіх категорій іммігрантів [7].

В основному критерії держав-членів ЄС односторонньо спрямовані на регулювання питань надання притулку та міграції біженців. Оскільки прикордонний контроль та запобігання міграції домінує на порядку денному у співпраці країн-членів протягом 1990-х років. Комісія повторила свою вимогу, що нульова імміграція не повинна бути метою ЄС, ґрунтуючись на тому, що регулювання імміграції на території єдиного ринку може бути досягнута лише шляхом співробітництва. Проте, правила ЄС мають бути спрямовані не тільки на обмеження, але й відкриття каналів легальної імміграції для всіх категорій іммігрантів [7].

Запропонована схема імміграції визначає категорії іммігрантів, і їх критерії прийому та умови перебування в ЄС. Вона не визначає жодних додаткових переваг на користь будь-якої з груп. Це певні критерії

для прийому та умов перебування для деяких категорій трудових мігрантів, таких як сезонні робітники і прикордонні працівники, а також студенти, стажисти, члени сім'ї та довгострокові мігранти. Конвенція може вважатися всеосяжною, оскільки вона охоплює майже всі категорії іммігрантів. Прийом та умови перебування для всіх іммігрантів в ЄС повинні бути регулюватися в одній частині законодавства ЄС. До прикладу, категорія трудових мігрантів включає практично будь-яку людину, яка приїхала з економічних причин, зайнятих і самозайнятих робітників та сезонних робітників. Крім того, права за категоріями застосовуються для практично всіх типів іммігрантів, визначених у рівній мірі директивою.

У порівнянні з резолюціями, прийнятими Радою, Комісія запропонувала конвенцію набагато більш всеосяжного і егалітарного бачення щодо категорії осіб, для в'їзду та перебування яких повинні бути визначені відповідні умови [7]. Крім того, Комісія заявила про свій намір про припинення нульової імміграції до ЄС. Отже, вона розробила менш обмежувальні умови для іммігрантів для в'їзду і перебування. Умови проживання були розроблені з використанням більш егалітарного підходу. Тобто передбачали забезпечення майже єдиного набору прав, які повинні застосовуватися до кожної категорії. Конвенція про правила щодо прийому громадян третіх країн не був прийнятий, оскільки Амстердамський договір скасував правову основу, що дозволяла б ратифікувати конвенцію про імміграцію. З презентацією своєї конвенції, Комісія негайно визнала, що в контексті договірних реформ, пропозицію повинні переробити як директиву або регулювання [13]. Після отримання нових повноважень щодо цієї галузі політики, Комісії довелося скоригувати свою стратегію для спільної політики у світлі реформи пов'язаної з підписанням Амстердамського договору [8].

Третій період починається з ратифікації Амстердамського договору. Згідно з Договором імміграційна політика перейшла до першої опори [23], яка представляє початок третьої фази прийняття рішень у сфері міграції. Незабаром після того, була реалізована інституційна реформа, Рада та Комісія стали дуже активні в подальшому визначенні того, як спільна імміграційна політика ЄС повинна виглядати. Рада, здавалося, залишила свою обмежувальну позицію щодо імміграції і закликала до створення консолідованої та обов'язкової політики на рівні ЄС.

У період після Амстердамського договору держави-члени оголосили про свою готовність щодо узгодження імміграційної політики на засіданні Європейської Ради в Тампері в жовтні 1999 року. Згідно з висновками засідання Європейської ради у Відні та Кардіффі в 1998 році, Фінляндія була призначена керівником робочої групи щодо розробки політики юстиції та внутрішніх справ ЄС протягом 1999 року. Згідно з очікуваннями, зазначеними Амстердамським договором, політика повинна бути розроблена для встановлення Простору Свободи, Безпеки та Юстиції (ПСБЮ). ПСБЮ став основним інтеграційним проектом у сфері політики юстиції та внутрішніх справ (ЮВС). В той же час дослідники змін у по-

літиці ЄС порівнювали політику ЮВС з програмою єдиного ринку щодо потенціалу стимулювання інтеграції ЄС [18]. Визначення єдиного внутрішнього ринку, що регулює відносини між країнами-членами та їх громадянами за такими ж принципами свободи, безпеки та юстиції підняло питання щодо того як не громадяни ЄС повинні розглядатися і яким чином вони повинні отримати доступ до цього спільного простору [8]. Тому держави-члени схвалили формування політики з легальної міграції в рамках програми Тампере і оголосили: «Європейська Рада визнає необхідність наближення національних законодавств щодо умов прийому та проживання громадян третіх країн, на основі загальної оцінки економічного і демографічного розвитку всередині Союзу, а також ситуації в країнах походження». Крім того, Європейська Рада підкреслила, що іммігрантам, які вже законно проживали в державах-членах протягом більш тривалого часу повинні гарантувати «набір рівних прав, які більш наближені до прав, що ними користуються громадяни ЄС» (Європейська рада Тампере 15 та 16 жовтня 1999: пункт 20 і 21). Європейська Рада на зустрічі в Тампері прийняла низку цілей і напрямки, в яких міститься заклик до подальшого розвитку політики в ЮВС ЄС протягом п'яти років. Програма також ініціювала розвиток імміграційної політики ЄС в період 1999-2004 років. Уряди країн ЄС висловили свою політичну волю вийти за рамки політики спрямованої на забезпечення прикордонного контролю та обмеження міграції біженців.

Слідом за Тампері, Комісія опублікувала заяву в листопаді 2000 року, в якій виклала свій порядок денний щодо «імміграційної політики Спільноти». У цьому документі інституція ЄС декларує принципи для запланованих проектів з імміграції [9]. Згідно з якими Комісія затвердила компетенції ЄС щодо контролю міграційних потоків посиляючись на концепцію прийняту 1994 року і далі обґрунтувала це твердження, представивши свою конвенцію про спільну імміграційну політику 1997 року, де остання була доповнена заявою щодо компетенції з легальної міграції з конкретним планом дій у цій сфері. В цілому ці принципи сформулювали комплексну схему регулювання міграції в ЄС, що охоплювала майже всі категорії іммігрантів. У 2000 році заява Комісії зі спільної імміграційної політики створила основу для проекту директиви щодо умов довготривалого проживання (березень 2001 року).

Заява підкреслила впевненість, що економічні і демографічні умови ЄС 2000 року покаже, що «нульова імміграційна політика останніх 30 років більше недоречно» [9]. В контексті цих нових умов, документ закликає до більш «активного» підходу до імміграції, що повинен узгоджуватися між усіма державами-членами. Комісія пообіцяла працювати над «збалансованим підходом», що буде активно боротися з міграційним тиском, з яким зіткнувся ЄС. Такий підхід намагається сприяти прийому мігрантів, відкривши «канали для легальної імміграції» замість створення бар'єрів [9]. Це було аргументовано тим, що міграційна політика ЄС повинна мати справу з усіма типами міграції, поважати різні соціальні

умови, а також встановити рамки прав та обов'язків мігрантів. Критерії прийому для іммігрантів має взяти до уваги потреби ринку праці та суспільства, що означало «залежність від попиту». Це застосовується конкретно до трудової міграції, де економічна потреба в робочій силі мають визначити тип мігрантів, що мають бути прийняті. Водночас Комісія визнала, що очікуване зниження населення ЄС створює необхідність стимулювання всіх типів імміграції і не тільки трудові. Тому законодавство ЄС мало бути всеосяжним і «горизонтальним», зближувати політики держав-членів щодо того, як допускати мігрантів відповідно до конкретної міграційної категорії [9].

Обмеження, визначені Комісією щодо критеріїв прийому, засновані на ідеї створення правил прийому для всіх типів мігрантів, залишаючи гнучкість для держав-членів щодо потрібної кількості мігрантів. Посилаючись на умови проживання, Комісія шукала високий рівень однорідних прав для всіх іммігрантів, що означало поступове створення рівного трактування таких прав, як для іммігрантів з третіх країн, так і для громадян ЄС. Тут комісія дотримувалася «підходу заснованого на правах», де права мігрантів залежали від терміну перебування. Це передбачало виокремлення набору прав, які б були доступні для мігрантів з моменту їхнього приїзду. Метою цих прав було зростання терміну перебування мігрантів і в кінцевому результаті привести до рівності з громадянами ЄС і гарантувати статус постійного проживання мігрантів.

Після виконання програми, прийнятої у Тампере 2004 р., уже після розширення ЄС, у Гаазі було затверджено наступну програму дій до 2010 р. У ній сформульовані завдання: створити єдину європейську систему притулку; розвивати легальну міграцію та боротися з нелегальним працевлаштуванням; забезпечити інтеграцію громадян третіх країн; розвивати зовнішньополітичний вектор міграційної політики; удосконалювати менеджмент міграційних потоків. Крім розробки спільного законодавства, Гаазька програма була сфокусована на поглиблення солідарності країн ЄС у вирішенні міграційних питань, передбачала функціонування низки фінансових програм взаємодопомоги

Європейський міграційний режим зазнав істотних реформ у 2007 році, які полягали у створенні спільної європейської системи надання притулку (CEAS), що включає в себе Дублінську конвенцію директиви щодо процедури надання притулку, а також Європейський фонд біженців та Європейське бюро з питань надання притулку (European Asylum Support Office). Відповідно до положень Дублінської конвенції прохач притулку зазвичай повинен просити притулок в першій країні ЄС за так званім принципом першого прихистку ('one-stop'), призначеного для запобігання подачі декількох заяв однією особою. У разі виявлення подання кількох заявок на отримання притулку в різних країнах (за допомогою бази даних EURODAC), таку особу повинні транзитом через інші країни ЄС повернути до країни першого звернення. Такий процес передбачений ефектом покладання відповідальності на обробку заявок про

надання притулку на держави, що знаходяться на кордоні ЄС з третіми країнами, особливо на півдні і південному сході, куди надходять багато осіб, які шукають притулок. Однак, згідно з постановами Європейського суду з прав людини та Європейського Суду (СЕС), такого роду повернення прохачів притулку до Греції були припинені в 2011 році на підставі неможливості гарантування основних прав мігрантів. З тих же причин повернення до Італії, Угорщини, Польщі та Мальти також були припинені на короткий термін. А також Верховний комісар ООН у справах біженців (УВКБ) закликав до припинення повернення прохачів притулку до Болгарії в результаті погіршення ситуації, викликаній збільшенням потоків біженців із Сирії.

Четвертий період почався також з прийняття важливого Лісабонського договору, що вніс суттєві зміни до формування міграційної політики ЄС. За Лісабоном питання міграції повністю перейшли під компетенцію спільноти, розширилися права та можливості Європарламенту і Комісії. Парламент отримав повноваження «щодо спільного прийняття рішень у галузі міграційної політики. Юрисдикція Європейського Суду була розширена, зокрема, дозволяючи йому видавати «попередні постанови» з питань міграції та надання притулку. Рада Європейського Союзу отримала повноваження визначати керівні напрями розвитку законодавства та оперативного планування у сфері свободи, безпеки та правосуддя, до якої належать і питання міграції. Також на цей період припадає виникнення та загострення міграційної кризи, що посилила напруженість між національними урядами та європейськими інститутами та створила розбіжності між державами-членами з приводу направлення європейської міграційної політики.

Важливим етапом у становленні спільної міграційної політики ЄС став Лісабонський договір, формально Договір про функціонування Європейського Союзу (ДФЕС), що відзначив повноліття європейського управління міграцією. Те, що починалося як міждержавна «опора» в Маастрихтському договорі 1992 року, і було частково комунітаризовано Амстердамським договором 1997 року, в даний час в повному обсязі включене в рамки договору. Також Лісабоном були внесені зміни у формування політики: розширення прав і можливостей Європарламенту та Комісії. Парламент отримав повноваження «щодо спільного прийняття рішень у галузі міграційної політики», тобто він голосує за законодавством з Радою, і відповідно до процедури ГЛБ (голосування кваліфікованою більшістю), причому поодинокі держави-члени не можуть накласти вето на закон. Юрисдикція Європейського Суду була розширена, зокрема, дозволяючи йому видавати «попередні постанови» з питань міграції та надання притулку. Це дає можливість більш активну роль СЕС і можливість того, що він буде видавати постанови, які обмежують виконавчу гілку влади держав-членів урядів [1].

Таким чином, всього через 10 років після зустрічі глав держав у Тампере вони взяли на себе зобов'язання по створенню спільної міграційної політики та політики притулку, Європа, здавалося, поставила цю політику на повністю наднаціональний

рівень. Проте, в наступні роки після набуття чинності Лісабонського договору, міграційна політика фактично відродила міжурядовий підхід: з одного боку, давня «вертикальна» напруженість у відносинах між національними урядами та європейськими інститутами, як щодо ступеня гармонізації так і змісту європейської політики зростала, а не зменшувалась; з іншого боку, виникають нові «горизонтальні» конфлікти між країнами-членами, викликані зростаючою дивергенцією національних інтересів і дефіциту довіри в розширеному ЄС.

Європейсько-національну напруженість можна також побачити в тому, що такі не відбулось. Лісабон явно змінив інституційні правила гри [21] і можна було очікувати, що розширення прав і можливостей наднаціональних інститутів, які традиційно приймають ліберальний, навіть промігрантський, підхід до міграційної політики приведе до більшої узгодженості та більш ліберальної політики. Проте, введення Парламентом в процес прийняття рішень не мало такого результату. Це частково тому, що Парламент не використав свої нові повноваження таким чином, як цього очікували [21], через реакцію держав-членів на пост-Лісабонські правила, опираючись на подальшу гармонізацію та лібералізацію.

Зміни компетенцій інституцій ЄС стали слухними для передбачення змін в європейській міграційній політиці та політиці надання притулку. Адаптаційні зміни, що впроваджуються Лісабонським договором, ґрунтуються на бажанні збільшити функціональність Європейського Союзу в межах політики внутрішніх справ.

Також на час ратифікації Лісабонського договору діяла Стокгольмська програма 2009 р., що була прийнята у розпал фінансово-економічної кризи, та продемонструвала небажання країн ЄС форсувати міграційні питання і містила лише кілька нових ідей. В основному зусилля ЄС у царині спільної міграційної політики в роки кризи зосереджувалися на збереженні уже досягнутих результатів, забезпеченні функціонування досягнутих домовленостей, зокрема Шенгенської системи [11]. П'ятирічні програми є політичним документом, тобто не належать до законодавства ЄС і відтак не є обов'язковими для виконання. Водночас в них окреслено основні напрями спільної міграційної політики, засоби досягнення висунутих цілей, передусім розробка та прийняття відповідного законодавства. Стокгольмська програма передбачала стратегічне використання цієї інституційної архітектури протягом 2010-2014 рр. Вона була зосереджена навколо п'яти основних пріоритетів. У рамках пріоритету створення «Європи закону та справедливості» передбачається робота над консолідацією європейського законодавчого поля з тим, щоб люди могли відстоювати свої права за однаковими або схожими принципами в усій Європі, а бар'єри відносно визнання однією країною-членом ЄС рішень, ухвалених судами інших країн-членів ЄС, мають бути прибрані.

У рамках пріоритету європейського захисту передбачається розробка стратегії внутрішньої безпеки, яка має сприяти посиленню захисту громадян, зокрема, від організованої злочинності, тероризму та ін-

ших загроз. Ця стратегія має бути спрямована також на посилення співпраці органів правопорядку, прикордонників, представників цивільного захисту країн-членів ЄС.

У рамках пріоритету відповідальності, солідарності та партнерства в питаннях міграції та притулку передбачається проведення спільної європейської міграційної політики, створення спільної системи надання притулку, сприяння легальній міграції та посилення боротьби з нелегальною міграцією, включаючи посилення охорони південних кордонів ЄС.

Поряд із вигодами нелегальна міграція створює реальні і потенційні загрози практично з будь-якого аспекту безпеки для приймаючого суспільства, викликаючи деформацію його соціальної, демографічної, територіальної структур, загострення конкуренції на місцевих ринках праці та житла, зіткнення етнічних та субетнічних стереотипів і норм поведінки, соціальну та культурну маргіналізацію і криміналізацію суспільства, виникнення вогнищ соціальної напруженості, зростання ксенофобії, екстремізму та тероризму. Загальна міграційна ситуація в Європі, яка характеризується зміною національного, етнічного, релігійного складу мігрантів, різко загострилася у зв'язку з масовим напливом мігрантів-мусульман. Вони принесли з собою не тільки свою мову і звичаї, але й релігію, переважно іслам. Мусульманська конфесія зайняла міцні позиції в Європі, вийшовши на друге місце як у католицьких, так і протестантських країнах. Сам по собі іслам не несе загрози для європейського суспільства, а от його радикальні прояви – так. Вони несуть серйозну небезпеку для спокійного і врівноваженого Заходу.

Визнання керівними установами Євросоюзу комплексного характеру міграційних проблем зумовило поєднання інструментів внутрішньої, зовнішньої та безпекової політики як засобів виконання статутних завдань, пов'язаних зі створенням спільного політико-безпекового простору ЄС. Після 2011 р. у зв'язку із затвердженням «Глобального підходу до міграції та мобільності» пріоритетну увагу було приділено розгалуженню діяльності європейських безпекових агенцій, зокрема «Європол», «Євроюст», «Фронтекс», «Євродак» та ін. Питання контролю міграцій та протидії проникненню нелегальних іммігрантів усе більшою мірою переміщуються у сферу зовнішньої політики, включаючи регіональні механізми діалогу з країнами Південного Середземномор'я, Близького Сходу, Африки та «Східного партнерства».

Європейська рада 26-27 червня 2014 року визначила стратегічні напрямки законодавчого та оперативного планування в галузі свободи, безпеки і правосуддя на наступний період (2014-2020 відповідно до фінансових перспектив ЄС), прийнявши «стратегічну програму для Союзу під час змін», що складається з п'яти пріоритетів, серед яких був «Союз свободи, безпеки та справедливості». Професор Філіп де Брюкер назвав їх «Рекомендації Іпра», в честь бельгійського містечка, де президент Європейської Ради провів саміт в пам'ять Першої світової війни. Рекомендації Іпр – це успішні висновки по програмах Тампере (1999), Гаазької програми (2004) і Сток-

гольмської програми (2009), з яких Європейська Рада заклала основні напрямки розвитку галузі свободи, безпеки та правосуддя.

Підготовче обговорення цих керівних принципів проходило в обстановці, в якій більшість зацікавлених сторін і спостерігачі вважали, що часи змінилися, і в розробці нової програми більше немає необхідності, так як простір свободи, безпеки та правосуддя досягли стадії зрілості з прийняттям багатьох правових та політичних інструментів. Дотримуючись цієї лінії, акцент був зроблений на правильній транспозиції директив ЄС і ефективній реалізації цих документів на місці. Нові рекомендації відображають цей пріоритет, але додана вартість вкрай обмежена. Вони являють собою в основному набір попередніх заяв загального характеру без зобов'язань, як у випадку з керівними вказівками з питань інтеграції, повернення, переселення, Фронтексу та зв'язку між внутрішніми і зовнішніми вимірами політики імміграції та надання притулку. Це відображає справжні пріоритети ЄС і ставить в якості доказу невідповідність між різними компонентами своєї міграційної політики. Незважаючи на свої слабкі сторони, керівні принципи Іпр можуть генерувати живу академічну дискусію.

Незважаючи на протести Європейського парламенту, Європейська Рада ухвалила рішення зберегти свій порядок денний, як це передбачено, в результаті чого ці керівні принципи були підготовлені Комісією та президентом Європейської Ради, в яких закінчувався вже мандат, і без парламенту, здатного внести свій вклад до процесу через вибори. Опубліковані під час італійського головування в ЄС 1 липня 2014 року положення, що стосуються пріоритетів Союзу щодо свободи, безпеки та справедливості підтверджують, що керівні принципи Іпр, ймовірно, будуть швидко забуті. Ці події допомагають пояснити, чому до 2014 року міграційна політика ЄС виглядала безсилою перед викликами міграційної кризи. Оскільки Стокгольмська програма закінчувалася в березні 2014 року, Комісія представила свої пропозиції щодо наступної п'ятирічної програми для простору свободи, безпеки та правосуддя, що різко контрастують з амбітними планами і змістом попередніх документів. Комісія виклала їх у документі під назвою «Відкриття та безпечна Європа: план дій щодо реалізації», де міститься кілька нових пропозицій, а також рекомендації щодо необхідності використання існуючих інструментів для цілісності програми. Рада погодилася з Комісією та прийшла до висновку, що: «грунтуючись на минулих програмах, загальний пріоритет в даний час полягає у постійному переставленні, ефективному здійсненні і встановленні правових документів та політичних заходів».

Початкова програма Тампере, що була сповнена юнацького ентузіазму, Гаазька програма, що домінувала в боротьбі з тероризмом, та Стокгольмська програма зробили цілеспрямовані зусилля, щоб збалансувати інтереси безпеки і прав людини в світлі нових положень Лісабонського договору. Однак, керівні принципи Іпр помітно коротші і включають в себе лише кілька пунктів з невеликими рекомендаціями по суті. Політичні програми таким чином втратили своє

практичне значення; а попередні програми, які мали вичерпаний термін, уже не діють. На відміну від попередніх програм, де містилися значні рекомендації та плани, в керівні принципи Іпр, прийняті в червні 2014 року, обмежені загальними деклараціями про наміри. Це свідчить про те, що простір свободи, безпеки та справедливості досяг стану зрілості. Розробка політичних програм втратила свою актуальність.

Згідно з вищевказаним, офіційною причиною мінімалістичної програми дій Іпр є швидке розширення європейської міграції та політики надання притулку за останнє десятиліття, що вимагає періоду консолідації. Відповідно темпи європейського законодавства випередили реалізацію їх у державах-членах, в результаті чого виник значний розрив між політикою і практикою, який в даний час потрібно зменшити.

Висновки. Європейський Союз є унікальним інтеграційним утворенням, яке відіграє вагомую роль у сучасному міжнародному середовищі. Розпочавши процес інтеграції в економічній сфері, держави-члени ЄС розширили співпрацю на політичну сферу, і вже до кінця XX століття західноєвропейські держави були міцно пов'язані рамками наднаціональної євроінтеграційної структури та її інституціями, які зосредили в своїх руках значну частину національного суверенітету. Жодна країна не в змозі справитися з викликами міграції самотужки, в ізоляції від своїх сусідів, яким доводиться стикатися з подібними проблемами. Це призвело до співробітництва між державами-членами в напрямку обміну досвідом та ідеями щодо управління міграцією, проте питання чи потрібно встановлювати єдині міграційні процедури на рівні ЄС впродовж довгого часу викликали гострі дискусії. В цілому відповідь ЄС на потребу «якось діяти» знайшла втілення у запровадженні спільної міграційної політики на загальноєвропейському рівні.

Короткий огляд спроб створення імміграційної політики ЄС демонструє, що це відбувалося протягом чотирьох періодів, останній з яких триває до сих пір. Характерною особливістю першого періоду, що тривав протягом 1970-80-ті рр., періоду є те, що іммігранти з третіх країн стають об'єктом регулювання політики ЄС, інституції ЄС почали визначати соціальні права для іммігрантів, що знаходиться у сфері регулювання Європейського Союзу. Під час другого періоду ЄС починає розширювати сферу своєї діяльності щодо іммігрантів, Рада та Комісія формують ідеї щодо спільної імміграційної політики ЄС, що відрізняється досить сильно одна від одної.

Третій період характеризується значними змінами у структурі ЄС, імміграційна політика ЄС переходить до першої опори, змінюється орієнтація політики з обмежувальної на консолідовану на рівні ЄС.

На четвертому періоді спільна імміграційна політика ЄС зазнала суттєвих змін, адже питання міграції повністю перейшли під компетенцію спільноти, розширилися права та можливості Європарламенту, Комісії та Європейського Суду, спростився процес прийняття рішень у Парламенті, Рада Європейського Союзу отримала повноваження визначати керівні напрями розвитку законодавства та оперативного планування у сфері свободи, безпеки та правосуддя, до

якої належать і питання міграції. Також на цей період припадає виникнення та загострення міграційної кризи, що посилила напруженість між національни-

ми урядами та європейськими інститутами і створила розбіжності між державами-членами з приводу направлення європейської міграційної політики.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Acosta Arcarazo, Diego; Geddes, Andrew, 2013. The Development, Application and Implications of an EU Rule of Law in the Area of Migration Policy. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 51, No. 2, 179-193.
2. Angenendt S., 1999. *S. Asylum and Migration Policies in the European Union*, Union Verlag, Bonn
3. Callovi, G. 1992. Regulation of Immigration in 1993: Pieces of the European Community Jig-saw Puzzle, *International Migration Review*, 26 (2), 358
4. CEC (1974, 2250, 14 December, 1974) Action Program in Favour of Migrant Workers and Their Families. Commission of the European Communities. Brussels.
5. CEC (1985, 48, 7 March 1985) Commission Communication to the Council. Guidelines for a Community Policy of Migration. Commission of the European Communities. Brussels.
6. CEC (1994, 23, 23 February 1994) Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Immigration and Asylum Policies. Commission of the European Communities. Brussels.
7. CEC (1997, 387, 30 July 1997) Proposal for a Council Act Establishing the Convention on Rules for the Admission of Third-Country Nationals to the Member States. Commission of the European Communities. Brussels.
8. CEC (1998, 459, 14 July 1998) Communication from the Commission. Towards an Area of Freedom, Security and Justice. Commission of the European Communities. Brussels.
9. CEC (2000, 757, 22 November 2000) Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. On a Community Immigration Policy. Commission of the European Communities. Brussels.
10. CEC/SEC (1991, 1855, 23 October 1991) Commission Communication to the Council and the European Parliament on Immigration. Commission of the European Communities. Brussels.
11. Collett E. 2009. Beyond Stockholm: overcoming the inconsistencies of immigration policy [Електронний ресурс] European Policy Centre Working Paper № 32 - Режим доступу: [http://www.epc.eu/documents/uploads/954588169_EPC %20Working %20Paper %2032 %20Beyond %20Stockhol m.pdf](http://www.epc.eu/documents/uploads/954588169_EPC%20Working%20Paper%2032%20Beyond%20Stockholm.pdf)
12. Dahlberg, K.A. (1968) The EEC Commission and the politics of the Free Movement of Labour. *Journal of Common Market Studies*, 6:4, 310-333.
13. Guild, E. (1998) Competence, Discretion and Third-Country Nationals: The European Union's Legal Struggle with Migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 24:4, 618
14. Heisler, M. O. and Layton-Henry, Z. (1993). Migration and the Links Between Social and Societal Security' in O. Weaver, B. Buzan, M. Kelstipand P. Lemaire (eds) *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, London: Pinter Publishers: Printer, 150-151.
15. Klos, C. (1998) *Rahmenbedingungen und Gestaltungsmöglichkeiten der europäischen Migrationspolitik*. Konstanz: Hartung-Gorre.
16. Mayers, E (2002) *Multilateral Cooperation, Integration and Regimes: The Case of International Labor Mobility*. Working Paper. The Center for Comparative Immigration Studies. San Diego. No. 61.
17. Melis, B. (2001) *Negotiating Europe's Immigration Frontiers*. The Hague: Kluwer Law International.
18. Monar, J. (2005) Justice and Home Affairs. *Journal of Common Market Studies*, 43 (Annual Review), 131-146.
19. OJ (1976, C34) Council Resolution of 9 February 1976 on an Action Programme for Migrant Workers and Members of their Families. Official Journal of the European Communities. Luxembourg
20. Plender, R (1990) Competence, European Community Law and Nationals of Non-Member States. *The Internayional Comparative Law Quarterly*, 39:3, 599-610
21. Trauner, F. und Ripoll Servent, F. (2015): *Policy Change in the Area of Freedom, Security and Justice: How EU Institutions Matter*. London: Routledge
22. Ugur, M. (2007) The ethics, Economics and Governance of Free Movement. Pecoud, A. and P.DeGuchteneire, Eds. *Migration without Borders. Essays on the Free Movement of People*. New York: Berghahn Books, 65-96.
23. Консолідовані версії договору про Європейський Союз та договору про функціонування Європейського Союзу [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/file/23491>

REFERENCES:

1. Acosta Arcarazo, Diego; Geddes, Andrew, 2013. The Development, Application and Implications of an EU Rule of Law in the Area of Migration Policy. *Journal of Common Market Studies*. 51, 2, 179-193.
2. Angenendt S., 1999. *S. Asylum and Migration Policies in the European Union*, Union Verlag, Bonn
3. Callovi, G., 1992. Regulation of Immigration in 1993: Pieces of the European Community Jig-saw Puzzle, *International Migration Review* 26 (2), 358
4. CEC, 1974, 2250, 14 December, 1974. Action Program in Favour of Migrant Workers and Their Families. Commission of the European Communities. Brussels.
5. CEC, 1985, 48, 7 March 1985. Commission Communication to the Council. Guidelines for a Community Policy of Migration. Commission of the European Communities. Brussels.
6. CEC, 1994, 23, 23 February 1994. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Immigration and Asylum Policies. Commission of the European Communities. Brussels.
7. CEC, 1997, 387, 30 July 1997. Proposal for a Council Act Establishing the Convention on Rules for the Admission of Third-Country Nationals to the Member States. Commission of the European Communities. Brussels.

8. CEC, 1998, 459, 14 July 1998. Communication from the Commission. Towards an Area of Freedom, Security and Justice. Commission of the European Communities. Brussels.
9. CEC, 2000, 757, 22 November 2000. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. On a Community Immigration Policy. Commission of the European Communities. Brussels.
10. CEC/SEC, 1991, 1855, 23 October 1991. Commission Communication to the Council and the European Parliament on Immigration. Commission of the European Communities. Brussels.
11. Collett E. 2009. Beyond Stockholm: overcoming the inconsistencies of immigration policy. European Policy Centre Working Paper № 32. Access: [http://www.epc.eu/documents/uploads/954588169_EPC %20Working %20Paper %2032 %20Beyond %20Stockhol m.pdf](http://www.epc.eu/documents/uploads/954588169_EPC%20Working%20Paper%2032%20Beyond%20Stockholm.pdf)
12. Dahlberg, K.A., 1968. The EEC Commission and the politics of the Free Movement of Labour. *Journal of Common Market Studies* 6:4, 310-333.
13. Guild, E., 1998. Competence, Discretion and Third-Country Nationals: The European Union's Legal Struggle with Migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 24:4, 618
14. Heisler, M. O. and Layton-Henry, Z., 1993. Migration and the Links Between Social and Societal Security' in O. Weaver, B. Buzan, M. Kelstipand P. Lemaire, eds. *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, London: Pinter Publishers: Printer, 150-151.
15. Klos, C., 1998. Rahmenbedingungen und Gestaltungsmöglichkeiten der europäischen Migrationspolitik. Konstanz: Hartung-Gorre.
16. Mayers, E, 2002. Multilateral Cooperation, Integration and Regimes: The Case of International Labor Mobility. Working Paper. The Center for Comparative Immigration Studies. San Diego 61.
17. Melis, B., 2001. *Negotiating Europe's Immigration Frontiers*. The Hague: Kluwer Law International.
18. Monar, J., 2005. Justice and Home Affairs. *Journal of Common Market Studies*, 43 (Annual Review), 131-146.
19. OJ, 1976, C34. Council Resolution of 9 February 1976 on an Action Programme for Migrant Workers and Members of their Families. Official Journal of the European Communities. Luxemburg
20. Plender, R, 1990. Competence, European Community Law and Nationals of Non-Member States. *The Internayional Comparative Law Quarterly* 39:3, 599-610
21. Trauner, F. und Ripoll Servent, F., 2015.: *Policy Change in the Area of Freedom, Security and Justice: How EU Institutions Matter*. London: Routledge
22. Ugur, M., 2007. The ethics, Economics and Governance of Free Movement. Pecoud, A. and P.DeGuchteneire, Eds. *Migration without Borders. Essays on the Free Movement of People*. New York: Berghahn Books, 65-96.
23. Konsolidovani versii dohovoru pro yevropeiskyi soiuz ta dohovoru pro funktsionuvannia yevropeiskoho soiuzu [Consolidated version of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union]. Access: <https://minjust.gov.ua/file/23491> (in Ukrainian)

УДК 316.35

doi: 10.15421/171723

Соціальне партнерство в наданні соціальних послуг населенню: світовий досвід і перспективи для України

І.В. Мещан

igormeshan@i.ua

Запорізький національний технічний університет,
69000, Запоріжжя, вул. Жуковського, 64

Соціальне партнерство розглядається як безперервний процес взаємовигідної співпраці, що постійно розвивається між державою, бізнесом і некомерційними організаціями; набуває особливого значення в соціальній сфері, в системі соціального захисту і соціального обслуговування населення. Досліджена сучасна система закладів соціального обслуговування в Україні передбачає функціонування як державних, так і недержавних комерційних і некомерційних соціальних служб і організацій соціального обслуговування, що свідчить про багатосуб'єктність в управлінні системою таких закладів. Проаналізовано надання соціальних послуг у розвинутих соціальних державах з різними моделями соціальної політики, що свідчить про розвиток соціального партнерства як формування конструктивної взаємодії трьох секторів суспільства на рівні окремих територій, громад. Доведено, що в світовій практиці існують два основні способи підтримки державою сфери виробництва соціально значущих послуг: фінансування (субсидування) і непряма підтримка. Визначено, що в умовах децентралізації влади і створення об'єднаних територіальних громад в Україні, соціальне партнерство в наданні соціальних послуг набуває особливого значення, що передбачає формування нової стратегії соціальної політики (в сторону її поступової лібералізації) і зменшення ролі держави в соціальному забезпеченні.

Ключові слова: соціальний захист; соціальне обслуговування; соціальні послуги; об'єднана територіальна громада.

Social partnership in the provision of social services to the population: international experience and perspectives for Ukraine

I.V. Meschan

igormeshan@i.ua

Zaporizhzhya national technical university,
64, Zhukovskogo St., Zaporozhye, 69000, Ukraine

Social partnership is understood as a continuous and constantly developing process of the mutually beneficial collaboration between the state, business and non-commercial organizations; it is becoming significantly important in the social sphere, in the system of social defence and social services' provision to the population. The modern system of the social service institutions in Ukraine has been studied. It foresees the functioning of both governmental and non-governmental commercial and non-commercial social services and organizations of the social service. This demonstrates the multi-identity in the management system of such institutions. The provision of social services in the developed social states with different models of social policy has been analysed. It testifies the development of the social partnership as the basis for the creation of structural co-operation between three sectors of society at the level of separate territories, communities. It has been proven that in the world practice there are two basic methods of the governmental support to the sphere of the socially important services production: financing (subsidizing) and indirect support. It has been found that in conditions of the power decentralization and the creation of the united territorial communities in Ukraine, the social partnership in the sphere of the social services' provision becomes especially important. This supposes the formation of the new strategy of social policy (toward its gradual liberalization) and reduction of the role of the state in social insurance.

Keywords: social defence; social service; social services; united territorial community

Цитування даної статті: Мещан І.В. Соціальне партнерство в наданні соціальних послуг населенню: світовий досвід і перспективи для України / І.В. Мещан // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 2(142). – С. 43-48.
Citation of this article: Meschan, I.V., 2017. Sotsialne partnerstvo v nadanni sotsialnykh posluh naselenniu: svitovy dosvid i perspektyvy dlia Ukrainy [Social partnership in the provision of social services to the population: international experience and perspectives for Ukraine]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 2(142), 43-48. doi:10.15421/171723 (in Ukrainian).

Peer-reviewed; approved and placed: 23.12.2016

Социальное партнерство в предоставлении социальных услуг населению: мировой опыт и перспективы для Украины

И.В. Мещан
igormeshan@i.ua

Запорожский национальный технический университет,
69000, Запорожье, ул. Жуковского, 64

Социальное партнерство рассматривается как непрерывный процесс взаимовыгодного сотрудничества, постоянно развивается, между государством, бизнесом и некоммерческими организациями; приобретает особое значение в социальной сфере, в системе социальной защиты и социального обслуживания населения. Исследована современная система учреждений социального обслуживания в Украине предусматривает функционирование как государственных, так и негосударственных коммерческих и некоммерческих социальных служб и организаций социального обслуживания, свидетельствует о многосубъектности в управлении системой таких заведений. Проанализированы предоставления социальных услуг в развитых социальных государствах с различными моделями социальной политики свидетельствуют о развитии социального партнерства как формирование конструктивного взаимодействия трех секторов общества на уровне отдельных территорий, общин. Доказано, что в мировой практике существуют два основных способа поддержки государством сферы производства социально значимых услуг: финансирование (субсидирование) и косвенная поддержка. Определено, что в условиях децентрализации власти и создание объединенных территориальных общин в Украине, социальное партнерство в предоставлении социальных услуг приобретает особое значение, предусматривает формирование новой стратегии социальной политики (в сторону ее постепенной либерализации) и уменьшение роли государства в социальном обеспечении.

Ключевые слова: социальная защита; социальное обслуживание; социальные услуги; объединенная территориальная община

Постановка проблеми. Створення ефективної системи соціального захисту населення в Україні є одним з пріоритетних завдань соціальної політики держави, що передбачає якісну перебудову системи соціального обслуговування населення відповідно до нових соціально-економічних викликів і потреб населення, що домінують. У цьому зв'язку особливої актуальності набуває проблема вивчення можливостей реалізації соціального партнерства в системі надання соціальних послуг на регіональному рівні, оскільки соціальна взаємодія, заснована на партнерській взаємодії суб'єктів соціального управління, здатна не тільки забезпечувати ефективне функціонування системи соціального обслуговування населення, а й адаптуватись до глобальних змін у соціальній сфері загалом. Особливе значення в цьому аспекті має аналіз світового досвіду впровадження соціального партнерства в соціальному обслуговуванні населення, що сприятиме розробленню ефективної моделі партнерської взаємодії держави, бізнесу і громадських організацій в системі соціального захисту.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання міжсекторного соціального партнерства в соціальній сфері висвітлено в працях зарубіжних дослідників: С. Вадлока, П. Грінера, М. Джоргенсена, Л. Ерхарда, А. Ловкової, В. Міхєєва, М. Уорнера, В. Якимця та ін. Певні напрацювання в межах окресленої проблематики мають і вітчизняні науковці. Так, загальним проблемам формування та розвитку установ соціального обслуговування присвячені праці таких українських учених, як О. Безпалько, О. Іванова, І. Зверева, Т. Семигіна, І. Стеблянка, С. Харченко та ін. На різних аспектах соціального захисту й соціального обслуговування зосередили свої наукові розвідки О. Базилук, В. Бех, В. Бідак, В. Гошовська, В. Грушко, М. Лукашевич, О. Мачульська, Н. Мельник,

В. Скуратівський, Ю. Сурмін, М. Туленков, О. Яременко та ін. Досить плідно працюють у зазначеному науковому напрямі В. Жуков, О. Крутий, О. Мірошніченко, Д. Неліпа, Н. Ніжник, Л. Пашко, Н. Піроженко, Ю. Приймак, А. Сіленко та ін. Однак у спеціальній літературі недостатньо уваги приділено дослідженню можливостей впровадження соціального партнерства в систему надання соціальних послуг в умовах реформування системи соціального захисту в Україні, особливо на регіональному рівні.

Мета дослідження. Мета статті полягає в аналізі світового досвіду реалізації соціального партнерства в системі надання соціальних послуг і визначенні можливостей його впровадження в системі соціального обслуговування в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні існує декілька наукових підходів до вивчення соціального партнерства. Наприклад, А.Ловкова вважає, що «міжсекторне партнерство є взаємовигідною співпрацею органів місцевого самоврядування, бізнесу і громадських організацій, що спрямована на підвищення якості життя місцевої громади і забезпечує синергетичний ефект від об'єднання ресурсів різних акторів і активізації раніше прихованих ресурсів місцевої громади» [7, с. 9]. Аксіологічний (ціннісний) підхід акцентується на ціннісних аспектах функціонування міжсекторного партнерства, що має в своїй основі системну теорію Т. Парсонса [9] про систему суспільства і домінуючу, і визначальну роль культурної системи в формуванні соціальної взаємодії. Модусний підхід до визначення сутності міжсекторного партнерства представлений у працях С.Іванова, який вважає, що соціальне партнерство є складним, полісуб'єктним соціокультурним явищем соціального життя, що обумовлене існуванням, діяльністю і взаємодією соціальних суб'єктів, які володіють певними

ціннісними орієнтаціями і виконують певні соціальні ролі [6].

Як інститут сучасного демократичного суспільства і принцип соціальної політики розглядає соціальне партнерство М. Туленков, визначаючи його як механізм пом'якшення соціальної напруженості, що виникає в суспільній системі, який здатний збалансувати соціальні протиріччя між різними соціальними прошарками, групами і державою, а також створити необхідні соціальні технології для розв'язання соціальних криз та забезпечити підтримку соціального розвитку [12, с. 23].

У зарубіжній літературі соціальне партнерство найчастіше трактується як співпраця між урядовими організаціями, корпораціями бізнесу і некомерційними організаціями, метою якого є досягнення стійкого розвитку території. Наприклад, М. Уорнер і П. Грінер пропонують наступне визначення соціального партнерства: союз між сторонами, що представляють уряд, бізнес, громадянське суспільство, в якому стратегічно об'єднуються ресурси і здібності кожної із сторін і яке засноване на принципах розділення ризиків, витрат і загальної вигоди [2, с. 30]. Одночасно в працях зарубіжних авторів про соціальне партнерство йдеться як про нову структуру суспільства, яка починає організовуватися і відповідати на соціальні проблеми і питання. Так, на думку М. Джоргенсена, міжсекторне соціальне партнерство в даний час просувається як безпрограшна модель високого потенціалу, в якій співпраця між трьома секторами суспільства збільшує можливості вирішення насущних проблем і робить важливий внесок у розвиток громадянського суспільства, а також вигідна іншим партнерам співпраці [13, с. 354-365].

Таким чином, соціальне партнерство розглядається як безперервний процес взаємовигідної співпраці, що постійно розвивається між державою, бізнесом, і некомерційними організаціями; набуває особливого значення в соціальній сфері, в системі соціального захисту і соціального обслуговування населення; виступає як суттєвий принцип державної соціальної політики на основі соціальної справедливості і солідарності.

Сучасні науковці розглядають соціальне обслуговування у вузькому і широкому значеннях. Наприклад, М. Буянова, відстоюючи юридично-правовий підхід, розглядає його як складову системи соціального забезпечення, основною функцією якого є надання переважно матеріальних послуг з метою запобігання або зниження негативних соціальних ризиків. У широкому значенні соціальне обслуговування охоплює собою всі інші, крім грошових виплат, види соціальних послуг [1, с. 16-18]. Актуальним також є інший підхід (Б. Шашків), в якому соціальне обслуговування визначається через процесуальний аспект, тобто як діяльність закладів соціального захисту з метою надання соціальних послуг особам та їх сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах [11, с. 77].

К. Дубич зазначає, що соціальне обслуговування є формою надання соціальних послуг визначаючи,

що система надання соціальних послуг, це складна, відкрита соціально-економічна система, яка складається з сукупності державних органів і недержавних організацій, діяльність яких спрямована на надання соціальних послуг особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах, не можуть самостійно їх подолати та потребують сторонньої допомоги [3].

Згідно із Законом України «Про соціальні послуги» під соціальним обслуговуванням розуміють систему соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності [5]. Причому соціальні послуги як основна категорія, що пояснює зміст соціального обслуговування і його мету, визначаються як комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Отже, система соціального обслуговування виступає: 1) як об'єктивно існуюча форма соціальної допомоги; 2) як соціальна практика і соціальна взаємодія соціальних суб'єктів, які регулюються встановленими правилами і наявністю ресурсів; 3) як складова системи соціального захисту населення; 4) діяльність соціальних служб з надання соціальних послуг людям, які опинилися в складних життєвих обставинах, що виконує функції інтеграції, адаптації, соціалізації і соціального захисту в суспільстві.

Розглянемо досвід деяких країн світу з різними моделями соціальної політики в реалізації соціального партнерства в наданні соціальних послуг населенню (взаємодії громадських організацій (НДО), держави і бізнесу в соціальному обслуговуванні).

Наприклад, в США (ліберальна модель соціальної політики і соціального обслуговування), у зв'язку з відсутністю державних соціальних послуг як таких, НДО завжди грали важливу роль у вирішенні соціальних проблем. Ще в 1935 році був прийнятий закон, що дозволяє відраховувати суми добродійних пожертвувань з бази оподаткування корпорацій. Цей закон створив умови для партнерства між бізнесом і НДО. Система державного фінансування соціальних послуг, що надаються населенню через НДО, була введена в США тільки в 70-і роки минулого століття [10, с. 11].

Американська модель фінансування проєктів локальних організацій заснована на перерахуванні коштів, що надходять від комерційних структур, фондів, приватних осіб, НДО і з інших джерел на потреби місцевої громади (до комунальних фондів). Комунальний фонд – це приклад інституційної взаємодії і соціального партнерства трьох секторів (державна, бізнес, НДО). Основними елементами комунального фонду є: ефективна система збору пожертвувань від мешканців, підприємців, місцевого співтовариства, уряду і добродійних фондів; базовий інвестиційний фонд, що дозволяє одержувати кошти від внесків на операційні потреби; відкри-

та система управління, в яку входять представники трьох секторів [10, с. 11-12]. Система державного соціального забезпечення в Швеції (соціально-демократична модель соціальної політики) знаходиться на високому рівні, тому НДО відіграють там достатньо обмежену роль. В більшості випадків це допоміжні послуги на додаток до послуг в рамках державної системи соціального обслуговування. НДО займаються також підтримкою інвалідів; надають послуги сім'ям, які вже відмовилися або можуть відмовитися від своєї дитини, віддавши її на виховання до спеціальної установи. Більшість добровільних організацій, що надають соціальні послуги в Швеції, працюють за кордоном, хоча у них є і місцеві філіали. Але місцева громада відіграє значну роль в управлінні державними закладами соціального обслуговування, виконуючи консультативну і контролюючу функції.

У Фінляндії (корпоративістська модель соціальної політики) тісна співпраця всіх рівнів влади з НДО склалася без встановлення на законодавчому рівні. НДО надають широкий комплекс послуг: від утримання центрів денного перебування до допомоги вдома. Деякі види послуг, як, наприклад, послуги притулків, практично повністю знаходяться у віданні НДО. У Фінляндії в даний час близько 75% послуг з соціального забезпечення надають муніципалітети, а 25% – приватні організації і установи [8, с. 24-47].

На більшій частині території Німеччини (корпоративістська модель соціальної політики) місцеві органи влади починають займатися вирішенням тієї або іншої соціальної проблеми тільки тоді, коли використані і не принесли результату всі можливі способи, включаючи залучення НДО як постачальника соціальних послуг. Органи управління не мають права створювати організацію для надання тієї або іншої послуги, якщо це в силах зробити добровільні організації. Проте влада може запропонувати НДО створити відповідну установу або службу. При цьому фінансування процесу добровільного надання послуг здійснюватиметься з державного бюджету [258]. Важливу роль у соціальному обслуговуванні громадян в Німеччині відіграють добровільні об'єднання, в першу чергу Німецький Червоний Хрест і церковні добродійні союзи, які здійснюють догляд за хворими, похилими людьми і інвалідами, надають їм соціальну і медичну допомогу.

У Великій Британії (ліберальна модель соціальної політики) соціальні послуги надають НДО, комерційні підприємства, державні установи, тобто створена змішана система соціального обслуговування. НДО беруть участь в створенні будинків-інтернатів для молодих громадян і інвалідів [10, с. 29].

Таким чином, в світовій практиці існують два основні способи підтримки державою сфери виробництва соціально значущих послуг: фінансування (субсидування) і непряма підтримка. У першому випадку держава формує замовлення на надання соціальних послуг, що фінансуються з бюджету, надає гранти НДО або фінансує безпосередньо споживача через надання ваучерів. При цьому недержавні постачальники самостійно привертають додаткові засоби за рахунок оплати послуг споживачами або пожерт-

вувань для фінансування тієї частини соціально значущих благ, які не фінансуються з бюджету, що дозволяє економити бюджетні кошти.

Отже, на основі аналізу досвіду розвинутих соціальних держав з розбудови соціального партнерства в системі надання соціальних послуг можна зробити певні висновки.

По-перше, соціальне партнерство є поширеним інструментом управління в системі соціального обслуговування розвинутих країн світу, моделі якого відрізняються провідною роллю держави і приватного сектора в соціальній сфері (в залежності від моделі соціальної політики).

По-друге, особливого розвитку набула система закладів соціального обслуговування на рівні територіальної громади, яка охоплює максимальну кількість потенційних споживачів соціальних послуг, залучаючи до співпраці недержавні комерційні і некомерційні організації. Роль НДО в соціальному обслуговуванні й управлінні закладами з надання соціальних послуг досить значна, що сприяє підвищенню якості соціальних послуг, їх доступності і відповідності потребам громади відповідно принципу територіальності.

Третє, роль держави (державних і місцевих органів влади) в управлінні закладами соціального обслуговування змінюється від патерналізму (централізоване управління і бюджетне фінансування) до партнерської взаємодії з приватним сектором і організаціями громадянського суспільства (децентралізація управління і фінансування у вигляді субсидій, грантів, благодійних коштів, податкових пільг тощо), причому державі відводиться організаційна (створення умов для соціального партнерства) і контролююча (якість надання послуг) функції.

І четверте, посилюється тенденція створення приватних або державно-приватних закладів з надання соціальних послуг.

Таким чином, проведений аналіз надання соціальних послуг у розвинутих соціальних державах з різними моделями соціальної політики свідчить про розвиток соціального партнерства як формування конструктивної взаємодії трьох секторів суспільства: держава, бізнес, інституції громадянського суспільства, територіальна громада через наступні напрямки: 1) децентралізація соціальних послуг; 2) розвиток мережі територіальних центрів соціального обслуговування і соціальних служб, що підвищує рівень доступності соціальних послуг; 3) залучення громадських, приватних і благодійних організацій на конкурсних засадах до надання соціальних послуг населенню; 4) підвищення доступності і відкритості інформації щодо діяльності закладів соціального обслуговування в конкретній територіальній громаді.

Система соціального обслуговування в Україні представлена мережею закладів і установ, які здійснюють соціальні заходи, спрямовані на сприяння, підтримку і соціальні послуги окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності. Сучасна система закладів соціального обслуговування в Україні передбачає функціонування як державних, так і недержав-

них комерційних і некомерційних соціальних служб і організацій соціального обслуговування, що свідчить про багатосуб'єктність в управлінні системою таких закладів. До таких соціальних суб'єктів треба віднести державу і державні органи влади, органи місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства, соціальні програми, соціальні проекти і благодійні фонди, що фінансуються бізнес-структурами. Очевидно, що ефективність функціонування закладів соціального обслуговування залежить від скоординованої взаємодії усіх соціальних суб'єктів, яка може відбуватися на основі механізмів соціального партнерства.

У сучасних умовах децентралізації влади і створення об'єднаних територіальних громад [4], соціальне партнерство в наданні соціальних послуг набуває особливого значення (це, як свідчить зарубіжний досвід, найбільш ефективний механізм надання соціальних послуг), що передбачає формування нової стратегії соціальної політики (в сторону її поступової лібералізації) і зменшення ролі держави в соціальному забезпеченні. В свою чергу, децентралізація системи соціального обслуговування передбачає створення багатосуб'єктної системи надання соціальних послуг. Тобто, соціальне партнерство в наданні соціальних послуг на рівні об'єднаної територіальної громади передбачає взаємодію таких соціальних суб'єктів: 1) департамент соціального захисту; 2) органи місцевого самоврядування (об'єднаної територіальної громади); 3) заклади соціального обслуговування населення; 4) громадські організації і благодійні фонди; 5) грантодавці; 6) групи самоорганізації в громаді; 6) бізнес-структури і комерційні організації. Консенсус-орієнтована взаємодія цих соціальних суб'єктів може

виступати в таких формах соціального партнерства в наданні соціальних послуг, як: соціальне замовлення; соціальний проект (конкурс проектів, програм, розроблених громадськими об'єднаннями, на реалізацію яких надається фінансова підтримка); соціальний діалог (інформаційно-комунікативна взаємодія, громадські слухання); соціальний (громадський) контроль (суспільна рада, наглядова рада, суспільна експертиза); соціальний моніторинг (відстеження і оцінка якості соціальних послуг, виявлення актуальних потреб населення в соціальних послугах).

Висновки. Отже, аналіз світового досвіду впровадження соціального партнерства в систему надання соціальних послуг вказує на те, що в сучасних умовах реформування і модернізації системи соціального захисту в Україні саме взаємодія всіх секторів суспільства сприятиме підвищенню якості і доступності соціального обслуговування населення. Основними умовами, які сприятимуть позитивному соціальному ефекту від упровадження соціального партнерства в систему надання соціальних послуг є: 1) інституціоналізація соціального партнерства; 2) ефективна й скоординована інформаційно-комунікативна взаємодія суб'єктів соціального партнерства; 3) забезпечення реалізації принципів відкритості та доступності системи соціального обслуговування; 4) розвиток локальних інституцій громадянського суспільства; 5) сприяння самоорганізації територіальних громад для участі в соціальному управлінні установами системи надання соціальних послуг.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розробка ефективних механізмів соціального партнерства в наданні соціальних послуг на рівні об'єднаних територіальних громад.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Буянова М.О. Право социального обеспечения [Текст]: учебное пособие / Буянова М.О., Кобзева С.И., Кондратьева З.А. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2013. – 480 с.
2. Галлямов Р.Р. Отечественные и зарубежные определения понятия «межсекторное социальное партнерство»: сравнительный анализ основных подходов [Текст] / Р.Р. Галлямов, Г.Д. Горбунова // Вестник ВЭГУ. – 2013. – № 1 (63). – С. 26-32.
3. Дубич К.В. Сучасна система надання соціальних послуг України [Електронний ресурс] / К.В. Дубич // Державне управління. – 2015. – № 3. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=821>.
4. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 р. № 157-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.
5. Закон України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 р. № 966-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.
6. Иванов С. А. Социальное партнерство как феномен цивилизации [Текст] / С. А. Иванов // Социальное партнерство. – 2006. – № 5. – С. 8–13.
7. Ловкова А.А. Взаимодействие органов местного самоуправления, общественных организаций и бизнеса как форма социального партнерства [Текст]: автореф. дисс. ... канд. социол. наук: спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии (социологические науки)» / А.А. Ловкова. – Саратов, 2009. – 25 с.
8. Лоренц У. Социальная работа в различных системах социальной защиты [Текст] / Уолтер Лоренц // Социальная работа в изменяющейся Европе / У. Лоренц; Пер.с англ. А.В. Соловьев. – К.; Амстердам: Ассоциация психиатров Украины, 1997. – С. 24–47.
9. Парсонс Т. Структура социального действия [Текст] / Т. Парсонс. – М.: Академический Проект, 2000. – 880 с.
10. Социальный заказ как инструмент социальной политики [Текст]. – Минск: Представительство ООН/ПРООН в Республике Беларусь, 2009. – 64 с.
11. Сташків Б.І. Соціальне обслуговування у системі соціального забезпечення: правові питання [Текст] / Б.І. Сташків // Право України. – 2005. – № 1. – С. 76–79.
12. Туленков М.В. Соціальна політика в Україні: шляхи формування та реалізації [Текст]: Навч.-метод. розробка / М.В. Туленков. – К.: ІПК ДСЗУ, 2007. – 34 с.
13. Jorgensen M. Evaluating cross-sectoral partnerships [Text] / M. Jorgensen // Working paper presented at the conference «Public-private partnerships in the post WSSD context». – Copenhagen Business School, 2006. – P. 354-365.

REFERENCES:

1. Bujanova, M.O., 2013. Pravo social'nogo obespechenija: uchebnoe posobie [The right of social provision]. KNORUS, Moscow, 480 (in Russian).
2. Galljamov R.R. 2013. Otechestvennye i zarubezhnye opredelenija ponjatija «mezhspektornoe social'noe partnerstvo»: sravnitel'nyj analiz osnovnyh podhodov. [Domestic and foreign concepts definitions «intersectional social partnership»: comparative analysis of major approaches]. Vestnik VJeGU 1(63), 26-32 (in Russian).
3. Dubych, K.V., 2015. Suchasna systema nadannia sotsialnykh posluh Ukrainy [The modern system of social services in Ukraine]. Derzhavne upravlinnja. 3. Access: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=821> (in Ukraine)
4. Zakon Ukrainy «Pro dobrovolne obiednannia terytorialnykh hromad» vid 05.02.2015 r. № 157-VIII [The Law of Ukraine «On voluntary association of communities from 02.05.2015 № 157-VIII]. Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni 13. Access: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (in Ukraine)
5. Zakon Ukrainy «Pro sotsialni posluhy» vid 19.06.2003 r. № 966-IV [The Law of Ukraine «On Social Services from 19.06.2003. Number 966-IV]. Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni 45. Access: : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=966-15> (in Ukraine)
6. Ivanov, S. A., 2006 Social'noe partnerstvo kak fenomen civilizacii [Social partnership as a phenomenon of civilization]. Social'noe partnerstvo 5, 8–13. (in Russian)
7. Lovkova, A.A., 2009. Vzaimodeystvie organov mestnogo samoupravleniya, obschestvennykh organizatsiy i biznesa kak forma sotsial'nogo partnerstva [Interaction of local self-government bodies, public organizations and business as a form of social partnership]. Saratov, 25 (in Russian).
8. Lorenc, U., 1997. Social'naja rabota v razlichnykh sistemah social'noj zashchity [Social work in the various systems of social protection]. Social'naja rabota v izmenjajushhejsja Evrope, 24–47. Asotsiatsiia psykhiatriv Ukrainy, Kiev; Amsterdam (in Russian).
9. Parsons, T., 2000. Struktura social'nogo dejstvija [Structure of social action]. Akademicheskij Proekt, Moscow, 880 (in Russian).
10. Social'nyj zakaz kak instrument social'noj politiki [Social order as an instrument of social policy]. 2009. Predstavitelstvo OON/PROON v Respublike Belarus, Minsk, 64 (in Russian).
11. Stashkiv, B.I., 2005. Sotsialne obsluhovuvannia u systemi sotsialnoho zabezpechennia: pravovi pytannia [Social services in social benefits: legal issues]. Pravo Ukrainy 1, 76–79 (in Ukraine)
12. Tulenkov, M.V., 2007. Sotsialna polityka v Ukraini: shliakhy formuvannia ta realizatsii [Social policy in Ukraine: ways of formation and realization]. IPK DSZU, Kiev, 34 (in Russian).
13. Jorgensen, M., 2006 Evaluating cross-sectoral partnerships. Copenhagen, 354-365 (in English).

УДК 329:323(477)

doi: 10.15421/171724

Гендерна культура ортодоксального та модерністського юдаїзму

І.О. Святненко

magellan4x4@ukr.net

Класичний приватний університет,
69000, Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б

Статтю присвячено проблемі співвідношення ортодоксально-традиційних та модерністських засад в гендерній культурі юдаїзму. Підводячи підсумки проведеного дослідження, автор відзначає, що гендерні відносини в конкретній релігійній громаді багато в чому залежать від гендерної системи суспільства країни перебування. Гендерний режим релігійної громади запозичує моделі гендерно-статевих відносин, спілкування, зразків поведінки. Провідниками запозичень і їх адаптерами нерідко стають самі члени громади. Безпосередньо через їх практики і через практики їхніх сімей відбувається іноваціювання громад, їх гендерної ідеології і релігійних інституцій.

Вищеперераховані практики включають в себе поняття релігійної і світської ідентичностей, сексуальності, влади, релігійної і світської освіти й інші категорії, які безпосередньо пов'язані з поняттями гендеру і гендерних відносин. При цьому особливості гендерного позиціонування істотно різняться в патріархальній та егалітарній гендерній культурі. Гендерна ідентичність юдеїв в патріархальних культурах припускає міксування релігійних та світських уявлень про гендерні ролі. Позиціонування патріархально-релігійного укладу стикається з практиками в повсякденному житті. Найбільш помітним це перетинання стає в сексуальному житті, кар'єрній активності і сімейних стратегіях жінок.

Протиріччя між гендерним позиціонуванням і практиками нерідко веде до виникнення почуття провини у членів юдейських громад в патріархальних гендерних культурах суспільства оточення, яке стає частиною їх гендерної ідентичності. У той же час значна кількість практик, не схвалюваних юдаїзмом, знаходять підтримку в гендерних культурах патріархальних суспільств, що веде до розуміння цих практик як легітимних і в рамках релігійних громад. Це твердження стосується, зокрема, індивідуальних практик вивчення жінками священних текстів.

В суспільствах з егалітарною гендерною культурою гендерної етнічно-релігійної ідентичності представникам ортодоксального юдаїзму маловластиві патріархальні уявлення про жіночі ролі. Протягом останніх десятиліть їх гендерна ідентичність в контексті релігійності і поза нею розвивалася більш односпрямовано. Навіть у дуже релігійних жінок поняття релігії є слабо пов'язаним з поняттями патріархату і підлеглим становищем жінок. Результати цих змін помітними при реалізації індивідуальних світських і релігійних практик жінками-членами громад. Спільною рисою гендерної ідентичності жінок як в патріархальних, так і в егалітарних гендерних культурах стає визначення себе як сильної статі на противагу традиційним гендерним стереотипам щодо жіночої слабкості.

Ключові слова: гендерна культура; юдаїзм; гендерна культура юдаїзму; гендерна культура ортодоксального юдаїзму; гендерна культура модерністського юдаїзму

Gender culture of the Orthodox and Modernist Judaism

I.O. Svyatnenko

magellan4x4@ukr.net

Classical private university

70B, Zhukovskogo St., Zaporizhzhya, 69000, Ukraine

The article is devoted to the issue of ratio of traditional orthodox and modernist principles in Judaism gender culture. Summing up the results of the study, it has been noted by the author that gender relations in a particular religious community depend largely on the gender system of the host society. The gender regime of the religious community adopts models of gender and sexual relations, communication, behaviour patterns. Members of the community often become agents and adaptors of such changes. Directly through their practices and practice of their families the innovative development of communities, their gender ideology and religious institutions is implemented.

The above-mentioned practices include the concept of religious and secular identity, sexuality, power, religious and secular education, and other categories, which are directly related to the concepts of gender and gender relations. At the same time, features of gender positioning differ considerably in the patriarchal and egalitarian gender cultures. Gender identity of Jews in patriarchal cultures allows mixing religious and secular conceptions of gender roles. Positioning of the patriarchal and religious way of life meets every day practices. Such intersection becomes the most notable in women sexual life, career activity and

Цитування даної статті: Святненко І.О. Гендерна культура ортодоксального та модерністського юдаїзму / І.О. Святненко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 2(142). – С. 49-54.

Citation of this article: Svyatnenko, I.O., 2017. Henderna kultura ortodoksalnoho ta modernistskoho yudaizmu [Gender culture of the Orthodox and Modernist Judaism]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 2(142), 49-54. doi:10.15421/171724 (in Ukrainian).

Peer-reviewed; approved and placed: 25.12.2016

family strategies. Contradiction between gender positioning and practices often leads to the emergence of the feelings of guilt of the Jewish members of communities in the patriarchal gender cultures of the surrounding society, which becomes to be a part of their gender identity. At the same time, a significant amount of practices, which are not condoned by Judaism, gets support in the gender culture of patriarchal societies. This leads to the understanding of these practices as legitimate and normal within religious communities. This statement applies, in particular, to practices of women's individual study of the sacred texts.

In societies with the egalitarian culture of gender ethical and religious identity, patriarchal notions about women's roles are rarely inherent to representatives of the Orthodox Judaism. In recent decades, their gender identity is developing more one-sided in the context of religion and beyond it. Even between very religious women, the concept of religion is weakly associated with the notions of patriarchy and the subordination of women. The results of these changes are notable during the implementation of individual secular and religious practices of communities' women members. A common feature of women's gender identity both in patriarchal, and in egalitarian gender culture is their self-determination as the strong gender in contrast to traditional gender stereotypes about women's weakness.

Keywords: gender culture; Judaism; Jewish culture; gender; gender culture of Orthodox Judaism; gender culture of Modernist Judaism

Гендерная культура ортодоксального и модернистского юдаизма

И.А. Святненко

magellan4x4@ukr.net

*Классический приватный университет,
69000, Запорожье, ул. Жуковского, 70Б*

Статья посвящена проблеме соотношения ортодоксально-традиционных и модернистских принципов в гендерной культуре иудаизма. Подводя итоги проведенного исследования, автор отмечает, что гендерные отношения в конкретной религиозной общине во многом зависят от гендерной системы общества страны пребывания. Гендерный режим религиозной общины заимствует модели гендерно-половых отношений, общения, образцов поведения. Проводниками заимствований и их адаптерами нередко становятся сами члены общины. Непосредственно через их практики и через практики их семей происходит инновационирование общин, их гендерной идеологии и религиозных институтов.

Вышеперечисленные практики включают в себя понятие религиозной и светской идентичности, сексуальности, власти, религиозного и светского образования и другие категории, которые являются непосредственно связанными с понятиями гендера и гендерных отношений. При этом особенности гендерного позиционирования существенно различаются в патриархальной и эгалитарной гендерной культурах. Гендерная идентичность иудеев в патриархальных культурах предполагает микширование религиозных и светских представлений о гендерных ролях. Позиционирование патриархально-религиозного уклада сталкивается с практиками в повседневной жизни. Наиболее заметным это переключение становится в сексуальной жизни, карьерной активности и семейных стратегиях женщин.

Противоречия между гендерным позиционированием и практиками нередко ведет к возникновению чувства вины у членов иудейских общин в патриархальных гендерных культурах общества окружения, которое становится частью их гендерной идентичности. В то же время значительное количество практик, неодобряемых иудаизмом, находят поддержку в гендерных культурах патриархальных обществ, ведет к пониманию этих практик как легитимных и в рамках религиозных общин. Это утверждение касается, в частности, индивидуальных практик изучения женщинами священных текстов.

В обществах с эгалитарной гендерной культурой носителям религиозной идентичности представителей ортодоксального иудаизма мало присущи патриархальные представления о женских ролях. В течение последних десятилетий их гендерная идентичность в контексте религиозности и вне ее развивалась более однонаправленно. Даже в очень религиозных женщин понятие религии является слабо связанным с понятиями патриархата и подчиненным положением женщин. Результаты этих изменений являются заметными при реализации индивидуальных светских и религиозных практик женщинами-членами общин. Общей чертой гендерной идентичности женщин как в патриархальных, так и в эгалитарных гендерных культурах становится определение себя как сильного пола в противовес традиционным гендерным стереотипам о женской слабости.

Ключевые слова: гендерная культура; юдаизм; гендерная культура иудаизма; гендерная культура ортодоксального иудаизма; гендерная культура модернистского иудаизма

Постановка проблеми. Процеси зростання релігійності населення пов'язані і зі зміною гендерного вектора релігій. Одним із наслідків цього зростання стає посилення патріархальних, матріархальних або біархатних тенденцій в гендерній культурі. Це твердження стосується в тому числі і традиційного іудаїзму.

Однак процеси глобалізації, секуляризації, розвитку інформаційного простору, взаємодії культур і релігій впливають на консервативні релігійні інститути

і на трансформацію традиційних цінностей, вносячи певні зміни в гендерне позиціонування чоловіків та жінок в релігійних спільнотах. Юдаїзм, поряд з іншими релігіями, виявляє налаштованість на зміну гендерних фреймів в етичних настановах.

Значна частина сучасних зарубіжних наукових досліджень, присвячених іудаїзму, визначають гендерний аспект як один з найважливіших для розуміння особливостей цієї релігії. Гендерна проблематика утворює сегменти перетину з релігійною та культур-

ною ідентичністю, асиміляцією і акультурацією єврейства, побуту громади, збереження і реформації богослужіння, екзегези, статусу євреїв в сучасності і в минулому. В україномовній соціологічній літературі, при наявності фрагментарного інтересу до гендерної проблематики, з одного боку, і до вивчення юдаїзму – з іншого, дослідження, присвячені проблемам гендерних відносин в сучасному юдаїзмі, утворюють «поодинокі острівці». Вивчення гендерних трансформацій в сучасних релігійних практиках вимагає соціологічного підходу, який набуває все більшого поширення в сучасних гендерних студіях. Нині має місце тренд поглибленого міждисциплінарного вивчення різних соціальних і культурних інститутів, пов'язаних з соціогендерними складниками релігій, в якому презентованими антропологічними, соціологічними та феноменологічними методами дослідження.

Мета дослідження. Метою статті є побудова описово-аналітичної схеми гендерної культури юдаїзму ортодоксального та модерністського типу. Завданнями статті, у зв'язку із визначеною метою, є: а) побудова описово-аналітичної схеми гендерної культури юдаїзму ортодоксального типу; б) побудова описово-аналітичної схеми гендерної культури юдаїзму модерністського типу; в) порівняння стратегій соціогендерного позиціонування в гендерних культурах ортодоксального та модерністського типів.

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю. Статтю присвячено проблемі співвідношення ортодоксально-традиційних та модерністських засад в гендерній культурі юдаїзму.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження гендерної культури юдаїзму за їх теоретико-методологічним вектором та гендерно-ідеологічною спрямованістю резонно класифікувати на дві групи:

1) ортодоксальні дослідження, орієнтовані на розуміння гендерної культури юдаїзму як традиціоналістську ціннісну систему, що виражає настанови Галахи та теологічні аргументи, зорієнтовані на Тору. Праці традиціоналістів часто є як інтелектуальною відповіддю та реакцією на виклики фемінізму, так і вираженням гендерної ідеології ортодоксального патріархату. В працях ортодоксально-орієнтованих дослідників відбувається ідеалізація жінок в їх традиційних соціогендерних ролях матері та породіллі та має місце жорстка інтелектуальна опозиція та деструктивна критика фемінізму як токсину традиціоналістського соціального порядку.

До прихильників гендерного традиціоналізму в юдейській гендерній культурі можна віднести Дж. Пласкоу, Т. Хартман, М. Кауфман, М. Мейзельман, І. Телушкіна [9-13];

2) модерністські та ліберальні гендерні студії в російськомовній літературі з тематики та проблематики гендерної культури, які представлені в працях І. Жеребкіної, І. Кона, А. Кука, з англomовних авторів – Дж.-Б. Воловельського, Е. Гіденса [7-8]. Ліберальні гендеристи звертають увагу на трансформацію традиційних гендерних ролей та необхідність пристосування патріархату, а то і його деконструкції, на користь новітнім трендам емансипації жіноцтва та ідеології гендерного егалітаризму [2, 4, 5, 14].

Виклад основного матеріалу. Гендерне позиціонування чоловіків та жінок в ортодоксальному юдаїзмі можна визначити як асиметричне, патріархальне, маскулінократичне. Жінка в юдейському законодавстві і традиційному юдаїзмі є позиціонованою як узалежнений (переважно – інфантильний та чутливо-мінливий) об'єкт, який потребує постійного контролю та опіки з боку батька і чоловіка. Ці уявлення пов'язані, перш за все, з оцінкою жіночої сексуальності, яка сприймається як «інша». Гендерний статус жінки-єврейки в релігійній громаді залежить не тільки від релігійних норм і правил, встановлених в ній, а й від зовнішніх чинників, наприклад, таких як гендерна система суспільства, в якому існує громада. У сучасну епоху гендерний статус жінки відрізняється від громади до громади. Найбільші зміни в гендерному статусі жінки відбулися в реформістському і консервативному напрямках юдаїзму, який припускає гендерний егалітаризм, себто позиція офіційної рівності з чоловіками.

Офіційна позиція ортодоксального юдаїзму, таким чином, виражає консерватизм патріархального типу. Проте, відносини між гендерною системою суспільства перебування юдейської громади і гендерним режимом громади впливають на ортодоксальний юдаїзм і поступово змінюють його як релігійний інститут. Зміни починаються на рівні соціальних практик і норм. Далі відбуваються зміни індивідуальних релігійних практик, потім трансформації досягають практик громади в цілому, і створюються нові гендерні норми, які, в свою чергу, можуть сприяти формуванню нових релігійних практик і навіть ритуалів.

Трансформація гендерних відносин в ортодоксальному юдаїзмі відбувається в тих суспільствах, де ідеї гендерного егалітаризму (ідеологія рівності статей) є інтегрованими в гендерну систему (наприклад, в суспільствах Північної Європи). Але і в тих соціумах, де відбуваються різноспрямовані процеси інтеграції та опору цим ідеям (наприклад в РФ) в ортодоксальних громадах є помітними зміни в індивідуальних і неофіційних релігійних практиках, інституті сім'ї та материнства, правилах етикету і освітньої системи, ритуалів, служби, релігійних і секулярних владних взаємин.

Важливу роль у змінах гендерної культури юдаїзму відіграє реінтерпретація наявних правил і норм релігійних інститутів у відповідності з нормами і правилами гендерної системи суспільства перебування єврейської громади. Реінтерпретація є тим інтенсивнішою, чим більшою самостійністю володіє член громади і чим більш секуляризованою є його релігійна свідомість, яка уможливорює самостійний вибір індивіда, його творчі можливості, адаптивність. Коли юдаїзм перестає бути етноспецифічною ознакою є самостійним вибором індивіда, його творчі можливості зростають, і він здатний адаптувати релігійні приписи до своїх потреб і вподобань. Для цієї адаптації індивід використовує як ресурси (норми і практики), що діють в рамках гендерної системи, так внутрішні ресурси релігії, її доктрини і культу. Описані трансформації практик взаємопов'язані зі зміною свідомості чоловіків та жінок – членів громади, які мо-

жуть привести в майбутньому ще до більш глибоких змін всередині релігійного інституту.

Аналізуючи процеси асиміляції, дослідники нерідко визначають ці процеси як негативні для релігійних і національних меншин. Асиміляція часто описується як розчинення національної або релігійної групи в значній за розміром групі населення. У випадку з обома громадами ми можемо спостерігати протилежний результат. Громади стають більшими. Зростає кількість віруючих. Релігійна свідомість членів громад зміцнюється. Громади розвивають мережеві зв'язки та освітню систему. Всі ці процеси суперечать поняттям секуляризації і асиміляції в звичному сенсі цих понять.

Одночасно зростає рівень дотримання заповідей, не пов'язаних з гендерними приписами. Члени громад суворіше в дотриманні приписів пов'язаних з суботою, святами, кошерною їжею, що є пов'язаним із гендерною десекуляризацією. Важливе місце займають і процеси зміцнення релігійної ідентичності як у гендерному, так і в інших вимірах. В представленому в огляді емпіричних досліджень матеріалі респонденти самоідентифікують себе як ортодоксальних юдеїв, а свій спосіб життя визначають як ортодоксальний. Вони пишаються своїм становищем, національністю і віросповіданням. Релігійна ідентичність стає все більш помітною і усвідомлюваною.

Таким чином, описані тенденції мають не так багато спільного з асиміляцією або секуляризацією гендерних преференцій юдаїзму. Вони є скоріше адаптаціями юдейських релігійних інститутів (специфічної гендерної ідеології юдаїзму) до гендерних систем суспільств, в яких перебуває юдейська громада.

Прихильники модерністської версії юдаїзму схильні до вибіркового ставлення до заповідей як чоловіків, так і жінок, які самі обирають пріоритети серед заповідей, які здаються важливими для виконання. Таким чином, члени юдейських громад, які є прихильниками модерністського юдаїзму, виступають не тільки об'єктами, але і суб'єктами чогось нового, маючи свої вимоги і бажаючи реалізувати свободу вибору. Вирішуючи проблему суперечності між системними настановами, вимогами ортодоксальної етики і власними бажаннями, модерністи здатні на реінтерпретацію релігійного закону або на його пряме неприйняття.

У цьому випадку модерністи виправдовують свою практику, як загальноприйнятну і ту, що схвалюється в рамках гендерної системи і гендерного дисплею. Навіть позиціонуючи себе дискурсивно як прихильників тієї чи іншої релігійної норми, модерністи можуть суперечити їй у своїх індивідуальних практиках. Все це свідчить про те, що коли юдаїзм стає самостійним вибором індивіда, схильність до гендерних інновацій зростає, і відбувається адаптація ортодоксальних нормативно-етичних приписів гендерної ідеології до потреб і вподобань поточних ситуацій.

Починаючи з найдавніших часів, жінка в юдейській гендерній культурі позиціонується як об'єкт, що є, безумовно, пов'язаним з жіночою сексуальністю і дітородною функцією. Жіноча сексуальність в Торі

і Талмуді представлена як дещо демонізований елемент: з одного боку, вона визнається пасивною, а з іншого – дуже небезпечною і такою, що потребує постійного контролю [11, с.60].

Ця часто незрозуміла для чоловіків сексуальність одночасно являла собою і перетворену в товар цінність, яку можна було купити і продати. Сексуальність жінки визначає її статус як об'єкта права власності, стаючи, водночас, її головним внеском в сім'ю. Згодом підлегле становище жінки істотним чином зміцнилося. Його обґрунтування базується на авторитеті Торі, що в традиційному юдаїзмі веде до розуміння встановленого поділу гендерно-статевих ролей як порядку, відповідного Божественному Закону, щодо якого порушення гендерно-статевого поділу розглядається як релігійно-етичний гріх.

З підлеглим становищем жінки і її сексуальністю пов'язані і численні обмеження, які покладаються на жінок при виконанні релігійних приписів. До їх числа відносяться і найбільш почесні заповіді, зокрема: носіння таліту і ціцит, накладення тфиллін. Оскільки юдейська громада є фундованою на ієрархічному принципі дотримання заповідей (чим ретельніше індивід виконує заповіді, тим вищий його статус), то звільнення жінки веде до позбавлення її багатьох прав і привілеїв. Це має відношення як до громадянських прав, так і до релігійних.

Водночас жінкам наказано виконувати специфічні жіночі заповіді, символічний сенс яких є менш почесним, аніж сенс чоловічих заповідей. Жіночі заповіді є пов'язаними з домашньою сферою і жіночою сексуальністю, обмежуючи сферу релігійної реалізації жінки рамками приватного життя. Жіночі заповіді є нагадуванням про гріховність і недосконалість жіночої природи, в той час як чоловічі ведуть до закріплення статусу чоловіка як більш досконалої і гідної істоти.

Опис жінки і її позиції в Галасі – це, перш за все, опис об'єкта стороннім спостерігачем, який не до кінця розуміє, що він описує. З цим непорозумінням пов'язані численні стереотипи, які наповнюють Галаху і представляють жінку, як нерозумну, невмілу, балакучу і ледачу істоту. Жінки, в свою чергу, позбавляються права слова для свого виправдання. Розуміння чоловіками жіночої природи як недосконалої і навіть сповненої вадами, так само і її сексуалізація, означають створення численних механізмів гендерного контролю жіночої поведінки і сутності.

Значна частина обмежень, покладених на жінку в період формування Галах і образи жінки в Торі, мають вплив і на сучасність. І сьогодні жінка в традиційному юдаїзмі є звільненою від виконання найважливіших заповідей, позбавленою офіційної влади і відокремленою від публічної сфери. У той же час в домашній сфері, в яку жінка вписана релігійними правилами, виникає комплекс ритуалів і символів, який можна позначити як «маленька традиція» на противагу «великої» чоловічій традиції. Маленька традиція, на відміну від великої, є орієнтованою на жінок, на їх потреби і особливості духовності. Вона може не збігатися і суперечити великій традиції, але залишається легітимною [6, с. 65-66]. Водночас, ка-

жучи про місце і роль жінки в сучасному юдаїзмі в будь-якому з його напрямків, ми не можемо зробити однозначних висновків. Процеси, які сьогодні відбуваються в гендерному вимірі юдаїзму, можна позначити як дуже різноманітні і навіть суперечливі. Жінка минулого і її становище в громаді і юдаїзмі дуже сильно відрізняється від сучасної жінки-єврейки. Чималу роль в цих змінах відіграв феміністський рух і його боротьба за жіночі права, а так само загальні процеси емансипації та секуляризації, які відбуваються як в юдейській громаді, так і в її соціальному оточенні.

Говорячи про фемінізм, варто відзначити, що найбільшого успіху цей рух досягнув в реформістському і консервативному юдаїзмі. Тут жінки офіційно займають рівне становище з чоловіками, в однаковій мірі поділяючи з ним права і обов'язки. Жінки беруть участь в найважливіших церемоніях, виконують чоловічі заповіді, мають право на світську і релігійну владу в громаді. Проблеми гендерної нерівності в реформістському і консервативному русі, в основному, не пов'язані з релігійною доктриною юдаїзму, але є частиною гендерної проблематики суспільства в цілому [13].

Феміністський рух в ортодоксальному юдаїзмі, хоч і не досягнувши результатів, які демонструє фемінізм в інших напрямках, все ж справляє певний вплив на становище жінки в ортодоксальній громаді і релігії. Довгий час ортодоксальний юдаїзм був здатен ігнорувати спроби тиску з боку феміністок. Більш того, він редукував розвиток фемінізму як руху всередині самої ортодоксії. Але, незважаючи на всі спроби опору впливу фемінізму, останніми роками ортодоксальний юдаїзм все більше і більше потрапляє під його вплив. Цей вплив стає особливо помітним в рамках неортодоксального юдаїзму. Найвагоміші здобутки феміністського руху в ортодоксальному юдаїзмі пов'язані з жіночою релігійною освітою.

Під впливом суспільств перебування і активності феміністок змінюються і практики ортодоксального юдаїзму. Прикладом таких змін може послужити майже повсюдне прийняття Бат-Міцви в ортодоксальних громадах [10, с. 45].

Феміністська теологія в юдаїзмі також впливає на релігійну ситуацію та має значний потенціал для розвитку. Теологи-феміністи шукають нові шляхи для поліпшення становища жінки в традиційному юдаїзмі як в рамках релігійної доктрини, так і поза нею. Зсув інтересів в бік теології є характерною тенденцією для релігійного єврейського фемінізму два останні десятиліття.

У той же час традиційне визначення місця жінки і її ролі досі чинить доволі значний вплив на ортодоксальну конгрегацію в багатьох країнах діаспори та Ізраїлі. Це пов'язано і зі зміцненням позиції релігії в суспільстві і з пошуками духовного визначення та ідентичності багатьох секулярних євреїв, які звертаються до ортодоксального юдаїзму [11-12].

Крім того, феміністський рух має ряд внутрішніх проблем, які негативно позначаються на результатах їх активності. По-перше, наполегливі спроби феміністських активістів і борців за права жінок щось

змінити нерідко ведуть до самоізоляції ультра-ортодоксальних груп і розвитку культурного фундаменталізму. По-друге, аналізуючи роботи радикальних авторів-феміністів, ми нерідко стикаємося з спрощеним, універсалізованим образом релігійної жінки. Ця спрощеність демонструє крайнощі в сприйнятті жіночої проблеми. Ставлячись до релігії як до універсальної, феміністські дослідники нерідко залишаються байдужими і навіть сліпими по відношенню.

Висновки. Підводячи підсумки проведеного дослідження, можна відзначити, що гендерні відносини в конкретній релігійній громаді багато в чому залежать від гендерної системи суспільства країни перебування. Гендерний режим релігійної громади запозичує моделі гендерно-статевих відносин, спілкування, зразків поведінки. Провідниками запозичень і їх адаптерами нерідко стають самі члени громади. Безпосередньо через їх практики і через практики їхніх сімей відбувається іноваціонування громад, їх гендерної ідеології і релігійних інституцій.

Вищеперераховані практики включають в себе поняття релігійної і світської ідентичностей, сексуальності, влади, релігійної і світської освіти і інші категорії, які безпосередньо пов'язані з поняттями гендеру і гендерних відносин. При цьому особливості гендерного позиціонування істотно різняться в патріархальній та егалітарній гендерній культурах. Гендерна ідентичність юдеїв у патріархальних культурах припускає міксування релігійних та світських уявлень про гендерні ролі. Позиціонування патріархально-релігійного укладу стикається з практиками в повсякденному житті. Найбільш помітним це перетинання стає в сексуальному житті, кар'єрній активності і сімейних стратегіях жінок.

Протиріччя між гендерним позиціонуванням і практиками нерідко веде до виникнення почуття провини у членів юдейських громад в патріархальних гендерних культурах суспільства оточення, яке стає частиною їх гендерної ідентичності. У той же час значна кількість практик, не схвалюваних юдаїзмом, знаходять підтримку в гендерних культурах патріархальних суспільств, що веде до розуміння цих практик як легітимних і в рамках релігійних громад. Це твердження стосується, зокрема, індивідуальних практик вивчення жінками священних текстів.

У суспільствах з егалітарною гендерною культурою гендерної етнічно-релігійної ідентичності представникам ортодоксального юдаїзму є мало властивими патріархальні уявлення про жіночі ролі. Протягом останніх десятиліть їх гендерна ідентичність в контексті релігійності і поза нею розвивалася більш односпрямовано. Навіть у дуже релігійних жінок поняття релігії є слабо пов'язаним з поняттями патріархату і підлеглим становищем жінок. Результати цих змін є помітними при реалізації індивідуальних світських і релігійних практик жінками-членами громад. Спільною рисою гендерної ідентичності жінок як в патріархальних, так і в егалітарних гендерних культурах стає визначення себе як сильною статі на противагу традиційним гендерним стереотипам щодо жіночої слабкості.

Це визначення включає в себе характеристики

моральної сили, стійкості, твердої сили волі. В патриархальних гендерних культурах жінки-єврейки, хоча і характеризують себе з цих позицій з гордістю, все ж можуть міркувати про сильну волю як про нестачу, що заважає їм вписатися в традиційну жіночу гендерну нішу. Водночас, сила волі і моральна сила частіше оцінюються як індивідуальні якості. Вони приписують їх собі особисто, але про жінку в цілому говорять як про слабку істоту.

В егалітарних гендерних культурах воля оці-

нюється респондентками як універсальна якість, яку респондентки приписують жінкам. Жіноча воля, яка позиціонується як рівна чоловічій, виступає аргументом в перебудові релігійних громад. Протиріччя між жіночою волею і релігійними приписами пом'якшуються або зовсім усуваються за рахунок підтримки зовнішнього суспільства. Тут жінки, переступивши рубіж індивідуальних практик, впроваджують поняття рівності і рівноправності практично в усі сфери життя громад.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности [Текст]: Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.
2. Жеребкина И. Женское политическое бессознательное [Текст] / И. Жеребкина. – СПб.: Алетейя, 2002. – 224 с.
3. Здравомыслова Е.А. Советский этатрактический гендерный порядок / Е.А. Здравомыслова, А.А. Темкина // Социальная история: ежегодник. – М.: РОСПЭН, 2003. – С. 436-463.
4. Кон И.С. Сексуальная культура в России. Клубничка на березке [Текст] / И.С. Кон. – М.: Айрис-пресс, 2005. – 448 с.
5. Кук А.-И. Философия иудаизма [Текст]: Избранные статьи / А.-И. Кук; пер. с иврита. – Иерусалим, 1985. – 100 с.
6. Телушкин И. Еврейский мир: Важнейшие знания о еврейском народе, его истории и религии [Текст] / И. Телушкин. – Иерусалим; Москва, 1999. – 574 с.
7. Giddens A. Sociology / A. Giddens. – 3rd edition. – Cambridge: Polity Press, 1997. – 625 p.
8. Giddens A. The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration / A. Giddens. – California: University of California Press, 1986. – 402 p.
9. Hartman T. Appropriately Subversive: Modern Mothers in Traditional Religions / T. Hartman. – Harvard University Press, 2003. – 193 p.
10. Kaufman M. Love, Marriage, and Family in Jewish Law and Tradition / M. Kaufman. – Northvale, NJ: Jason Aronson, 1992. – 324 p.
11. Meiselman M. Jewish Woman in Jewish Law / M. Meiselman. – New York: Ktav, 1978. – 218 p.
12. Plaskow J. Standing Again at Sinai: Judaism from a Feminist Perspective / J. Plaskow. – San Francisco: Harper, 1991. – 304 p.
13. Plaskow J. The Coming of Lilith: Essay on Feminism, Judaism and Sexual Ethics 1972-2003 / J. Plaskow. – Boston: Beacon Press, 2005. – 244 p.
14. Wolowelsky J.B. Women, Jewish Law, and Modernity: New Opportunities in a Post-Feminist Age / Joel B. Wolowelsky. – Hoboken: Ktav, 1997. – 145 p.

REFERENCES:

1. Berger, P., Lukman, T., 1995. Sotsialnoe konstruirovaniye realnosti: Traktat po sotsiologii znaniya [Social construction of reality: A treatise on the sociology of knowledge]. 323. Medium, Moscow (in Russian)
2. Zhrebkina, I., 2002. Zhenskoye politicheskoye bessoznatelnoye [Women's political unconscious]. 224. Aleteyya, SPb. (in Russian)
3. Zdravomyislova, E.A., Temkina, A.A., 2003. Sovetskiy etakratiicheskiy genderniy poryadok [Soviet etocratic gender order]. Sotsialnaya istoriya: ezhegodnik, 436-463. ROSPEN, Moscow (in Russian)
4. Kon, I.S., 2005. Seksualnaya kultura v Rossii. Klubnichka na berezke [Sexual culture in Russia. Strawberry on the birch]. 448. Ayrispress, Moscow (in Russian)
5. Kuk, A.-I., 1985. Filosofiya iudaizma: Izbrannyye stati [Philosophy of Judaism: Selected articles]. 100. Ierusalim (in Russian)
6. Telushkin, I., 1999. Evreyskiy mir: Vazhneyshie znaniya o evreyskom narode, ego istorii i religii [The Jewish world: The most important knowledge about the Jewish people, its history and religion]. 574. Ierusalim; Moskva (in Russian)
7. Giddens, A., 1997. Sociology. 3rd edition. Cambridge: Polity Press, 625
8. Giddens, A., 1986. The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration. California: University of California Press, 402
9. Hartman, T., 2003. Appropriately Subversive: Modern Mothers in Traditional Religions. Harvard University Press, 193
10. Kaufman, M., 1992. Love, Marriage, and Family in Jewish Law and Tradition. Northvale, NJ: Jason Aronson, 324
11. Meiselman, M., 1978. Jewish Woman in Jewish Law. New York: Ktav, 218
12. Plaskow, J., 1991. Standing Again at Sinai: Judaism from a Feminist Perspective. San Francisco: Harper, 304
13. Plaskow, J., 2005. The Coming of Lilith: Essay on Feminism, Judaism and Sexual Ethics 1972-2003. Boston: Beacon Press, 244
14. Wolowelsky, J.B., 1997. Women, Jewish Law, and Modernity: New Opportunities in a Post-Feminist Age. Hoboken: Ktav, 145

УДК 329

doi: 10.15421/171725

Гендерно-дискримінаційні акценти сімейного законодавства України: соціально-моральний аспект

О.І. Пархоменко

*parkhomenko_oleg@ukr.net**Класичний приватний університет,
69000, Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б*

Статтю присвячено проблемі гендерної нерівності та гендерної дискримінації чоловіцтва засобами нормативно-правової регуляції Сімейного кодексу. В результаті проведеного дослідження автор приходять до висновку про те, що трансформація гендерних відносин на рівні соціонормативного регулювання має вести до досягнення фактичної, а не формальної рівноправності статей у сфері шлюбно-сімейних відносин. Констатовано, що на зміну традиційно-нерівноправного (матріархально-тенденційного і андрокідарного) розподілу ролей між чоловіком і жінкою має прийти концепція рівностатусності, яка забезпечує однакові можливості для двох партнерів. Таким чином, питання про соціо-гендерний статус чоловіцтва, яке пропонується або може бути запропоноване йому в суспільстві, де на зміну матріархально-гетеричному типу гендерної диференціації приходять егалітарний тип, виникає з самої суспільної практики; і адекватну відповідь на нього дає саме гендерний аналіз чинного сімейного законодавства України.

Доведено, що усунення гендерної дискримінації є ключовим імперативом регуляції та інституціалізації сімейних відносин за умови реалізації комплексу заходів, які передбачають довгострокову дію на суспільство і його інститути, що дасть можливість подолати матріархальний расизм і сексизм жіноцтва, що покладе кінець тривалому періоду гендерної нерівності і несправедливості, коли чоловіча частина населення України піддавалася прихованій гендерній дискримінації за рахунок порушення соціонормативного паритету представників обох статей в правовій інституціалізації сім'ї. На думку автора, стратегічні цілі трансформації гендерних відносин в сімейно-правовому полі полягають у зміні культури взаємодії статей, заміні відносин ієрархії на відносини партнерства, привнесення в суспільну свідомість таких цінностей, як миролюбність і життєтворення як основоположних цінностей освіченої андрократії. Розуміння того, що стать не є підставою для дискримінації в будь-якій сфері суспільного життя виявляється запорукою позитивних соціальних трансформацій. Адже дискримінація за всіма іншими соціальними стратифікаційними ознаками (класовими, національними, расовими, політичними, культурними тощо) в егалітарному суспільстві є не просто нелегітимною, але і несумісною із дієвою соціальною мораллю.

Ключові слова: гендер; гендерна дискримінація; гендерна рівність; гендерна привілеїзація; матріархат

Gender-discriminative accents of the Ukrainian family legislation: social and moral aspect

O.I. Parchomenko

*parkhomenko_oleg@ukr.net**Classical private university**70B, Zhukovskogo St., Zaporizhzhya, 69000, Ukraine*

The article deals with the problem of gender inequality and gender discrimination against human by means of the legal regulation by the Family Code. As a result of the research, the conclusion has been made that the transformation of gender relations on the level of socio-normative regulation should lead to the achievement of the real, rather than formal equality of genders in marriage and family relations. It has been stated that instead of traditionally disparate (matriarchal, tendentious and androcidarical) distribution of roles between men and women, the concept of the equality, that provides equal opportunities for both partners must come. Thus, the issue of women's socio-gender status, which is offered or may be offered to them in society, where the matriarchal-geterical type of gender differentiation replaces the egalitarian type, arises from the social life by itself. Gender analysis of the current Ukrainian family legislation gives an adequate response to it.

It has been proven that the elimination of gender discrimination is a key imperative of the regulation and institution-alization of family relations provided the implementation of a package of measures, which make the long-term impact on society and its institutions. This will allow overcoming the matriarchal racism and women sexism and will end the long period of gender inequality and injustice, when the male part of the Ukrainian population was subjected to hidden gender discrimination through the breach of the socio-normative parity of both genders representatives in the legal institutionalization of the family. As to the author, the strategic goal of gender relations' transformation in the family and legal sphere is to change the culture of gender interaction, to replace hierarchical relationships by the partnership, to bring the values of peacefulness and life-creation

Цитування даної статті: Пархоменко О.І. Гендерно-дискримінаційні акценти сімейного законодавства України: соціально-моральний аспект / О.І. Пархоменко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 2(142). – С. 55-60.

Citation of this article: Parchomenko, O.I., 2017. Henderno-dyskryminatsiini aktsenty simeinoho zakonodavstva Ukrainy: sotsialno-moralnyi aspekt [Gender-discriminative accents of the Ukrainian family legislation: social and moral aspect]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 2(142), 55-60. doi:10.15421/171725 (in Ukrainian).

Peer-reviewed; approved and placed: 24.12.2016

as the core values of the educated androcracy to the social consciousness. Understanding of the fact that gender is not a basis for the discrimination in any sphere of public life is the key to the positive social transformation. Discrimination on all other grounds of social stratification (class, national, racial, political, cultural, etc.) in an egalitarian society is not only illegal, but also incompatible with the effective social morality.

Keywords: gender; gender discrimination; gender equality; gender privilege; patriarchy

Гендерно-дискриминационные акценты семейного законодательства Украины: социально-нравственный аспект

А.И. Пархоменко

parkhomenko_oleg@ukr.net

*Классический частный университет,
69000, Запорожье, ул. Жуковского, 70Б*

Статья посвящена проблеме гендерного неравенства и гендерной дискриминации мужчин средствами нормативно-правовой регуляции Семейного кодекса. В результате проведенного исследования автор приходит к выводу о том, что трансформация гендерных отношений на уровне соционормативного регулирования должна вести к достижению фактического, а не формального равноправия полов в сфере брачно-семейных отношений. Констатируется, что на смену традиционно неравноправному (матриархатно-генденциозному и андроцидарному) распределению ролей между мужчиной и женщиной должна прийти концепция равностатусности, которая обеспечивает равные возможности для двух партнеров. Таким образом, вопрос о социогендерном статусе мужчин, который предлагается или может быть предложено им в обществе, где на смену матриархально-гетерическому типу гендерной дифференциации приходит эгалитарный тип, возникает из самой общественной жизни; и адекватный ответ на него дает именно гендерный анализ действующего семейного законодательства Украины.

Доказано, что устранение гендерной дискриминации является ключевым императивом регуляции и институционализации семейных отношений при реализации комплекса мер, предусматривающих долгосрочное воздействие на общество и его институты, что позволит преодолеть матриархальный расизм и сексизм женщин и положит конец длительному периоду гендерного неравенства и несправедливости, когда мужская часть населения Украины подвергалась скрытой гендерной дискриминации за счет нарушения соционормативного паритета представителей обоих полов в правовой институционализации семьи. По мнению автора, стратегические цели трансформации гендерных отношений в семейно-правовом поле заключаются в изменении культуры взаимодействия полов, замене отношений иерархии на отношения партнерства, привнесение в общественное сознание таких ценностей, как миролюбие и жизнотворчество как основных ценностей образованной андрократии. Понимание того, что пол не является основанием для дискриминации в любой сфере общественной жизни, оказывается залогом позитивных социальных трансформаций. Ведь дискриминация по всем другим социальным стратификационным признакам (классовым, национальным, расовым, политическим, культурным и т.д.) в эгалитарном обществе не просто нелегитимна, но и несовместима с действенной социальной моралью.

Ключевые слова: гендер; гендерная дискриминация; гендерное равенство; гендерная привилегизация; матриархат

Постановка проблеми. Дана стаття є спробою відрефлексувати одну із найважливіших проблем малорозроблених в українській соціології галузей – соціології права та соціології гендеру, в контексті комплексної проблематики правового регулювання взаємин соціогендерних груп з урахуванням досягнень сучасної соціологічної та юридичної науки. Вивчення соціально-юридичних засад гендерної рівності є зумовленим декількома обставинами.

По-перше, будь-яка держава, яка проголосила себе соціальною, демократичною і правовою, тим самим визнає найвищою цінністю права людини і рівноправність чоловіків та жінок. Зрозуміло, що такі настанови є несумісними як з виявами патріархального, так і матриархального расизму, сексизму, гендерних асиметрій та вибіркового гендероциду за статеву або соціокультурною ознаками.

По-друге, реалізація конституційного принципу рівності прав вимагає створення системи превенції щодо будь-якої дискримінації, в т.ч за гендерною ознакою. Малорозробленість в соціологічній науці і українському законодавстві юридичного поняття

«гендерна дискримінація» і санкцій за її вчинення робить механізм захисту прав чоловіків-жінок і неповним і не дозволяє відстоювати свої права в кожному конкретному випадку.

По-третє, в умовах України загальновизнані принципи, норми міжнародного права і національне законодавство про рівноправність чоловіків і жінок зазнають істотних деформацій. Концепція рівності, яка підтримувалася в соціалістичному праві, ґрунтувалася на феміністських і комуністичних теоріях прихованого матриархального сексизму. У цьому полягає основна причина того, що принцип гендерної рівності в Україні і досі є декларативним щодо чоловіків, особливо якщо йдеться про цивільне та кримінальне законодавство.

У ході дослідження, присвяченого дискримінації в чинному сімейному законодавстві за статевою ознакою, автором було з'ясовано, що, попри всі ламентатії щодо пригніченості жінок та наявних утисків щодо їх прав, неминуче доводиться вести мову про дискримінацію маскуліної гендерної групи та меноритарних гендерів при створенні законодавцем

сегментів прихованої юридичної привілеїзації щодо жінок та обґрунтування соціально-юридичними засобами асиметричної моделі гендерних відносин на користь жіноцтва. У цьому зв'язку суттєвого доопрацювання потребує національне законодавство, яке в теорії є покликаним гарантувати рівноправність чоловіків і жінок, а в соціальних практиках уможливити, радше, матриархальний сексизм із порушенням гендерної толерантності та збалансованості гендерних відносин, аніж гендерну рівність.

Мета дослідження. Метою статті є побудова характеристики окремих проявів соціогендерної нерівності в нормах чинного сімейного законодавства. Завданнями статті, у зв'язку із окресленою метою, є визначення нормативно-правових засад гендерної дискримінації чоловіків у ключових нормах Сімейного кодексу України та соціальних детермінант цього феномена.

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю. Статтю присвячено проблемі гендерної нерівності та гендерної дискримінації чоловіцтва засобами нормативно-правової регуляції Сімейного кодексу.

Аналіз досліджень і публікацій. Актуалізована в статті проблема є представленою, переважно, в англійських та російськомовних джерелах. Серед українськомовних дослідників статті та дисертаційні роботи з тематики гендерної соціології та гендерології є присвяченими гендерній нерівності та гендерній культурі, зокрема, Г. Бондар та І. Святненко [1, с. 12-14].

Серед англійських видань, перекладених російською, являє значний інтерес праця Д. Гілмора, присвячена аналізу культурних концептів маскуліності. Пальму першості в ракурсі теорії гендерного конфліктогенезу поділяють М. Коростильова та С. Полєніна, які присвячують увагу аналізу гендерно-єгредіоріальних структур конфлікту між статями, правах жінок у системі прав людини в міжнародному та національному аспектах, соціогендерним аспектам соціології права, інституціоналізації прав жінок та матерів в радянський та пострадянський періоди [2, с. 5-11].

Заслужують на увагу також праці І. Кона, які стосуються як гендерної поведінки, так і широкого кола проблем сексуальної культури, в яких автор побіжно торкається проблеми гендерної нерівності та дискримінації у зв'язку з особливостями сексуальної культури Росії [4].

Серед українських дослідників аналізом проблематики гендерної нерівності та дискримінації займалися Г. Бондар, І. Святненко. Г. Бондар [1] в дисертаційному дослідженні, присвяченому соціокультурним засадам гендерної дискримінації, звертає увагу на матернолатрію як складник православ'я та генералізований чинник впливу на формування соціальної моралі українського суспільства. Безумовною цінністю дослідження можна вважати визначення ключових детермінант вкоріненості матриархального сексизму в гендерній культурі України, який впливає, на думку авторки, із феміноцентричного сімейного, соціального та кримінального законодавства радянського періоду, із чим важко не погодитись.

Найбільш чітким у ракурсі окреслення андроци-

дарності і матриархального расизму гендерної культури України є підхід І. Святненко, який методологічно впливає із соціосистемологічного розуміння гендерної культури Ю. Романенка [16]. Розуміння матриархату як ключового чинника деєлітизації українського соціуму, переважання в ньому корупції та хаотичних станів, встановлення зв'язку між феодально-архаїчними інституціями давнини та неофеодальними формами експлуатації чоловіцтва в матриархальному шлюбі можна вважати ключовими ідеями автора.

Виклад основного матеріалу. Переваги жіноцтва достатньо чітко прописані в Сімейному кодексі України, який встановлює цілий ряд переваг для жінок, зокрема: практично виключне право на дітей після розлучення; отримання значної частини майна чоловіка; можливість отримувати привілеї в ході сімейних процесів та ухвалення судових рішень при посиланні на «моральні засади суспільства».

Детальніше розглянемо, яким же чином і в яких статтях закладено гендерно-дискримінаційні норми. Для цього непотрібно надскладного аналізу – варто лише порівняти права жінки і чоловіка, викладені в цьому документі.

Перше, на що можна звернути увагу при аналізі ст. ст. 49, 50 нині діючого Сімейного кодексу, – це дискриміноване батьківство. Для початку ознайомимося із їх текстом, у відповідності до якого дружина має право на материнство (п. 1); небажання чоловіка мати дитину або нездатність його до зачаття дитини може бути причиною розірвання шлюбу (п. 2); Позбавлення жінки можливості народити дитину (репродуктивної функції) у зв'язку з виконанням нею конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки щодо неї є підставою для відшкодування завданої їй моральної шкоди (п. 3); вагітній дружині мають бути створені у сім'ї умови для збереження її здоров'я та народження здорової дитини (п. 4); дружині-матері мають бути створені у сім'ї умови для поєднання материнства із здійсненням нею інших прав та обов'язків (п. 5) [15].

Відповідності до ст. 50 чоловік має право на батьківство (п. 1); відмова дружини від народження дитини або нездатність її до народження дитини може бути причиною розірвання шлюбу (п. 2); позбавлення чоловіка можливості здійснення репродуктивної функції у зв'язку з виконанням ним конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки щодо нього є підставою для відшкодування завданої йому моральної шкоди (п. 3) [15].

Порівняльний аналіз ст. 49 та ст. 50 дає можливість зробити висновок про те, що стаття 50, котра стосується прав на батьківство, чомусь не містить пунктів про те, що батькові у сім'ї повинні бути створені умови для збереження його здоров'я та умови для поєднання батьківства із здійсненням інших прав і обов'язків. Проте Кодекс вимагає створення таких умов для жінки, хоча і батько, в контексті принципу гендерної рівності, потребував би аналогічних прав [15].

Звісно, недалекий або затуманений стереотипами про «вищість материнства» чоловік вважатиме, що

так і має бути, проте, з точки зору парадигми рівності, на якій, нібито, стоїть український законодавець, жінка не має ніяких преференцій в силу виконання нею репродуктивної функції і навряд чи має право вимагати створення для цього якихось спеціальних умов. Чому ж тоді не варто вимагати створення для чоловіка (з боку суспільства та держави) умов для належного заробітку, який був би достатнім для створення умов для жінки? Отже, українська держава вимагає від чоловіка створювати умови для жінки, відмовляючись брати на себе обов'язок створювати соціальні умови для того, щоб чоловік міг створювати сімейні умови.

І взагалі, чи не варто задатись питанням про те, чому функція виношування дитини є важливішою за функцію утримання сім'ї або за функцію кар'єрного просування чоловіка під час виношування дитини жінкою? Чи не є така розстановка пріоритетів вираженням соціо-гендерної упередженості українського законодавця, який своїм нормотворенням обслуговує матриархатну організацію сім'ї і дискримінаційні практики щодо тих, на кого покладена фундаційна відповідальність за належний рівень життя сім'ї.

У процесі аналізу гендерних асиметрій, представлених в нормах Сімейного кодексу, виникає питання і про те, чи не є рівень батьківського здоров'я важливим чинником здоров'я майбутньої дитини, у зв'язку з чим умови для батьківства мають бути пріоритетнішими за умов для материнства

Зрештою, очікувати, що чоловік, котрому не створили належних умов, може забезпечити свою сім'ю і свою дитину належними умовами – це цілковитий абсурд. Але мовчазні українські чоловіки, погоджуючись із такими стереотипами соціальної моралі, погоджуються підривати своє здоров'я, жертвувати своєю кар'єрою заради сім'ї, що в соціальних уявленнях є чи не найвищою чеснотою.

На рівні буденної свідомості існує стала звичка вживати слова із незрозумілим (розпливчастим) значенням. Розпливчастість мислення є чи не найголовнішою ментальною вадою, яка відтворює прадавню традицію ухилятися від особистої відповідальності або ж припускати свавілля. Свавільля – це практика, які уможливлені при використанні слів без чіткого значення, з приводу яких будь-хто може витлумачувати те чи інше положення закону на свою користь. Такого роду свавілля виявляється в Сімейному кодексі через послуговування терміном «моральні засади суспільства».

Сам законодавець, звісно, не вдається до його розгорнутого тлумачення, за чим приховується цілком самоочевидна мета: щоразу надавати терміну довільного значення в залежності від суб'єктивних уподобань судді. Адже визнати моральними засадами суспільства можна все що завгодно, починаючи від соціального уявлення про те, що «дитині краще бути з матір'ю», і закінчуючи чимось подібним до «всі чоловіки перевелися» (це теж «соціально-моральне уявлення», з яким погоджується мало не кожна українська жінка). А оскільки експертами в галузі моральних відносин в українському суспільстві є переважно жінки, то і встановлювати, що відноситься

до моральних засад суспільства, а що не відноситься, під час різних сімейних процесів буде саме жінка як сторона судового процесу (як дружина). У якості прикладу розглянемо зміст ч. 4 ст. 3.

Так, відповідно до змісту ч. 4 ст. 3, сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, незаборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства [15].

Звернемо увагу на доволі цікаву ієрархію суб'єктів, розташовуваних у переліку в порядку убивання значущості і статусності: батьківство, як бачимо, стоїть на останньому місці опісля дитинства і материнства, з чого можна зробити висновок, що воно не є таким вже й важливим з точки зору збереження сім'ї. Так, держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, створює умови для зміцнення сім'ї (ч. 1 ст. 5); сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства (ч. 9 ст. 7); особи, які проживають однією сім'єю, а також родичі за походженням, відносини яких не врегульовані цим Кодексом, можуть врегулювати свої сімейні (родинні) відносини за договором, який має бути укладений у письмовій формі. Такий договір є обов'язковим до виконання, якщо він не суперечить вимогам цього Кодексу, інших законів України та моральним засадам суспільства (ч. 2 ст. 9) [15].

У відповідності із ст. 9 подружжя, батьки дитини, батьки та діти, інші члени сім'ї та родичі, відносини між якими регулює цей Кодекс, можуть врегулювати свої відносини за домовленістю (договором), якщо це не суперечить вимогам цього Кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства (п. 1); особи, які проживають однією сім'єю, а також родичі за походженням, відносини яких не врегульовані цим Кодексом, можуть врегулювати свої сімейні (родинні) відносини за договором, який має бути укладений у письмовій формі. Такий договір є обов'язковим до виконання, якщо він не суперечить вимогам цього Кодексу, інших законів України та моральним засадам суспільства (п. 2) [15].

Як випливає із змісту статті, будь-який шлюбний договір може бути визнаний українським судом не дійсним. Таке рішення може бути прийнято не тільки на підставі невідповідності самого шлюбного контракту вимогам чинного законодавства, але й на «підставі» суперечності «моральним засадам суспільства». При цьому «моральні засади суспільства» зміщено визначаються в контексті інтересів матері-берегині із дитиною, котра використовується як інструмент маніпулятивного тиску проти чоловіка в судовому процесі. Зрозуміло, що в зв'язку із моральною вищістю жінки щодо чоловіка, майно її чоловіка мусить належати їй, власне, як і спільна дитина.

Український Сімейний кодекс є настільки толерантним до звичаїв різних етнічностей, що дозволяє відкидати законодавчі положення на користь різного роду етнічних або місцевих звичаїв. Так, у відповідності із ст. 11 (врахування звичаїв при вирішенні судом сімейних спорів) при вирішенні сімейного спору суд за заявою заінтересованої сторони може враху-

вати місцевий звичай, а також звичай національної меншини, до якої належать сторони або одна з них, якщо вони не суперечать вимогам цього Кодексу, інших законів та моральним засадам суспільства [15].

Зазначена норма дає можливість, по суті, при вирішенні сімейного спору відступити від діючого в Україні законодавства на користь якихось некодифікованих і невизначених «місцевих звичаїв» або звичаїв національних меншин, до яких належить одна із сторін спору. Насправді ж, ця стаття спрямована на уможливлення свавілля й безпринципності в судових рішеннях, що стосуються сімейних спорів. Тобто, навіть якщо всі обставини вказують на те, що чоловік правий в тій чи іншій ситуації, то суддя може послатись на «місцевий звичай». Наприклад, на місцевий звичай віддати жінці з дитиною все нерухоме майно чоловіка, якщо жінка є приналежною (або ж вважає себе такою, що є приналежною – цього жінки в більшості випадків не розрізняють!!!) до тієї чи іншої національної меншини. Стаття закону, котра спрямована на поширення беззаконня та неоднозначності доповнена також уже знайомим посиланням на «моральні засади суспільства». Іншими словами, одна можливість для судово-сімейного беззаконня доповнюється додатковими підставами для цього.

Аналогічні соціогендерні асиметрії та викривлення впливають із ст. 70. Щоб переконатись в цьому, наведемо зміст вказаної статті, яка дає приклад цікавого порушення закону формальної логіки, що має назву «закону заборони на протиріччя» (з ним знайомі кожен фахівець з соціальних наук в Україні, який вивчав формальну логіку у ВНЗ). Цей закон проголошує заборону на одночасне визнання істинним певного положення і його заперечення, наголошуючи на тому, що істинною може бути або теза, або її заперечення.

Звернемо увагу: п. 1 ст. 70 проголошує, що істинним є А («частки поділу майна є рівними»); п. 2 проголошує можливість суду відступати від норми рівності «за обставин, що мають істотне значення», або ж за обставин «якщо з нею, ним проживають діти, а також непрацездатні повнолітні син, дочка, за умови, що розмір аліментів, які вони одержують, недостатній для забезпечення їхнього фізичного, духовного розвитку та лікування» [15]. А тепер можна поставити питання про те, що не можна підвести під цю норму, що не змушувало б суд відступити від часток рівності, особливо, якщо ніхто не може точно визна-

чити, який розмір доходу, з точки зору жінки, був би «достатнім» для розвитку дитини (ким і де визначена верхня межа достатності для того, щоб констатувати недостатність? Бо якщо вона, ця верхня межа не визначена, то тоді будь-який розмір аліментів може бути визначений як «недостатній».

Висновки. Трансформація гендерних відносин на рівні соціонормативного регулювання має вести до досягнення фактичної, а не формальної рівноправності статей у сфері шлюбно-сімейних відносин. На зміну традиційно-нерівноправного (матріархатно-тенденційного і андрогенного) розподілу ролей між чоловіком і жінкою має прийти концепція рівностатусності, яка забезпечує однакові можливості для двох партнерів. Таким чином, питання про соціогендерний статус чоловіцтва, яке пропонується або може бути запропоноване йому в суспільстві, де на зміну матріархально-гетеричному типу гендерної диференціації приходить егалітарний тип, виникає з самої суспільної практики; і адекватну відповідь на нього дає саме гендерний аналіз чинного сімейного законодавства України.

Усунення гендерної дискримінації є ключовим імперативом регуляції та інституалізації сімейних відносин за умови реалізації комплексу заходів, які передбачають довгострокову дію на суспільство і його інститути, що дасть можливість подолати матріархальний расизм і сексизм жіноцтва, що покладає кінець тривалому періоду гендерної нерівності і несправедливості, коли чоловіча частина населення України піддавалася прихованій гендерній дискримінації за рахунок порушення соціонормативного паритету представників обох статей в правовій інституалізації сім'ї. Стратегічні цілі трансформації гендерних відносин у сімейно-правовому полі полягають у зміні культури взаємодії статей, заміні відносин ієрархії на відносини партнерства, привнесення в суспільну свідомість таких цінностей, як миролюбність і життєтворення як основоположних цінностей освіченої андрократії. Розуміння того, що стать не є підставою для дискримінації в будь-якій сфері суспільного життя, її світогляду виявляється запорукою позитивних соціальних трансформацій. Адже дискримінація за всіма іншими соціальними стратифікаційними ознаками (класовими, національними, расовими, політичними, культурними тощо) в егалітарному суспільстві є не просто нелегітимною, але й несумісною із дієвою соціальною мораллю.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бондар Г.Г. Соціокультурні засади концептуалізації гендерної нерівності в українському суспільстві [Текст]: дис. ... канд. соціол. наук: спец. 22.00.01 – теорія та історія соціології / Г.Г. Бондар. – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2012. – 266 с.
2. Гилмор Д. Становление мужественности: культурные концепты маскулинности [Текст] / Д. Гилмор. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2005. – 264 с.
3. Женщина в обществе: мифы и реалии [Текст]. Сборник статей / Ред.-сост. Круминг Л.С. – М.: Информация – XIX век, 2000. – 332 с.
4. Кон И.С. Сексуальная культура в России. Клубничка на березке [Текст] / И.С. Кон; изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: Айрис-пресс, 2005. – 448 с.
5. Коростылева Н.Н. Женщина и мужчина: от конфликта к согласию. (Исследование гендерного конфликтогенеза) [Текст] / Н.Н. Коростылева. – М.: Библионика, 2005. – 240 с.

6. Коростылева Н.Н. Социологическая концепция гендерного конфликтогенеза [Текст] / Н.Н. Коростылева. – М.: Компания Спутник+, 2005. – 91 с.
7. Поленина С.В. Права женщин в системе прав человека: международный и национальный аспект [Текст] / С.В. Поленина. – М.: Эслан, 2000. – 320 с.
8. Поленина С.В. Социогендерный аспект в социологии права [Текст] / С.В. Поленина // Социологические исследования. – 1995. – № 7. – С. 3-8.
9. Поленина С.В. Развитие института прав женщин во взаимодействии международного и национального права [Текст] / С.В. Поленина // Права женщин в России. – 1998. – № 3. – С. 14-22.
10. Поленина С. В. Женщина и государство: правовой аспект [Текст] / С.В. Поленина // Женщина и свобода: пути выбора в мире традиций и перемен. Материалы международной конференции 1993 г. – М., 1994. – С. 25-34.
11. Поленина С.В. Советская женщина в обществе и семье [Текст] / С.В. Поленина // Роль женщины в современном обществе. К итогам 10-летия ООН по защите прав женщин: Сборник статей. – Ч. 2. – М., 1985. – С. 204-206.
12. Святненко І.О. Гендерна культура як соціологічний концепт: до постановки проблеми [Текст] / І.О. Святненко // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2015. – № 10 / 1 (126), жовтень. – С. 103-109.
13. Святненко І.О. Культурно-ціннісні складники української гендерної культури в соціосистемологічному вимірі [Текст] / І.О. Святненко // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2015. – № 12 / 1 (128), грудень. – С. 86 -91.
14. Святненко І.О. Візуальний символізм матриархально-кібелічних образів є міфологічних репрезентаціях гендерної культури [Текст] / І.О. Святненко // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2016. – № 5 (133), травень. – С. 76-82.
15. Семейный кодекс Украины від 10.01.2002 р. № 2947-III / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
16. Этническая идентичность: социосистемологическое измерение геополитики [Текст] / ред.-коорд. Романенко Ю.В. – К.: Меркьюри-Подолье, 2016. – 369 с.

REFERENCES:

1. Bondar, H.H., 2012. Sotsiokulturni zasady kontseptualizatsii hendernoї nerivnosti v ukrainskomu suspilstvi [Social and cultural foundations conceptualization of gender inequality in Ukrainian society]. 266. Klasychnyi pryvatnyi universytet, Zaporizhzhia (in Ukrainian)
2. Gilmor, D., 2005. Stanovlenie muzhestvennosti: kulturnye kontseptyi maskulinnosti [Becoming masculinity: cultural concepts of masculinity]. Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN), Moscow (in Russian)
3. Kruming, L.S., 2000. Zhenshchina v obschestve: mifyi i realii [A woman in society: myths and realities]. 332. Informatsiya – 21 vek, Moscow (in Russian)
4. Kon, I.S., 2005. Seksualnaya kultura v Rossii. Klubnichka na berezke [Sexual culture in Russia. Strawberry on the birch]. 448. Ayrispress, Moscow (in Russian)
5. Korostyleva, N.N., 2005. Zhenshchina i muzhchina: ot konflikta k soglasiyu. (Issledovanie hendernogo konfliktogeneza) [Woman and man: from conflict to harmony. (Study of gender conflict genesis)]. 240. Biblionika, Moscow (in Russian)
6. Korostyleva, N.N., 2005. Sotsiologicheskaya kontseptsiya hendernogo konfliktogeneza [Sociological concept of gender conflict]. 91. Kompaniya Sputnik, Moscow (in Russian)
7. Polenina, S.V., 2000. Prava zhenshin v sisteme prav cheloveka: mezhdunarodnyiy i natsionalnyiy aspekt [The rights of women in the human rights system: the international and national dimension]. 320. Eslan, Moscow (in Russian)
8. Polenina, S.V., 1995. Sotsiogendernyyiy aspekt v sotsiologii prava [Sociogenetic aspect in the sociology of law]. Sotsiologicheskie issledovaniya 7, 3-8 (in Russian)
9. Polenina, S.V., 1998. Razvitie instituta prav zhenshin vo vzaimodeystvii mezhdunarodnogo i natsionalnogo prava [Development of the institution of women's rights in the interaction of international and national law]. Prava zhenshin v Rossii 3, 14-22 (in Russian)
10. Polenina, S. V., 1994. Zhenshchina i gosudarstvo: pravovoy aspekt [Woman and state: the legal aspect]. Zhenshchina i svoboda: puti vyibora v mire traditsiy i peremen. Materialy mezhdunarodnoy konferentsii 1993 g., 25-34. Moscow (in Russian)
11. Polenina, S.V., 1985. Sovetskaya zhenshchina v obschestve i seme [Soviet woman in society and family]. Rol zhenshchiny v sovremenom obschestve. K itogam 10-letiya OON po zaschite prav zhenshin: Sbornik statey 2, 204-206. Moscow (in Russian)
12. Sviatnenko, I.O., 2015. Henderna kultura yak sotsiolohichnyi kontsept: do postanovky problemy [Gender culture as a sociological concept: the formulation of the problem]. Hrani. Naukovo-teoretychnyi i hromadsko-politychnyi almanakh 10 / 1 (126), 103-109 (in Ukrainian)
13. Sviatnenko, I.O., 2015. Kulturno-tsinnisni skladnyky ukrainskoi hendernoї kultury v sotsiosistemolohichnomu vymiri [Cultural values of gender components of Ukrainian culture in sotsiosistemolohichnomu dimension]. Hrani. Naukovo-teoretychnyi i hromadsko-politychnyi almanakh 12 / 1 (128), 86 -91 (in Ukrainian)
14. Sviatnenko, I.O., 2016. Vizualnyi symbolizm matriarkhalno-kibelichnykh obraziv v mifolohichnykh reprezentatsiiakh hendernoї kultury [The visual symbolism of the matriarchal-kibelichnykh images in mythological representations of gender culture]. Hrani. Naukovo-teoretychnyi i hromadsko-politychnyi almanakh 5 (133), 76-82 (in Ukrainian)
15. Cimeynyi kodeks Ukrainy vid 10.01.2002 r. № 2947-III [Cimeynny Code of Ukraine of 10.01.2002 № 2947-III]. Access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (in Ukrainian)
16. Romanenko, Yu.V., 2016. Etnicheskaya identichnost: sotsiosistemologicheskoe izmerenie geopolitiki [Ethnic identity: the socio-systemological dimension of geopolitics]. 369. Merkyuri-Podole, Kyiv (in Russian)

УДК 94 (477) «11/13»

doi: 10.15421/171726

Medicine of Old Russian monasteries from the perspective of a modern medical practice

I.A. Melnychuk, A.A. Melnychuk

*melnychuk65@inbox.ru**Zhytomyr national agroecological university
7, Staryi Blvd St., Zhytomyr, 10008, Ukraine*

History of domestic medicine is indissolubly related to the history of the state and its political and social institutes among which Orthodox Church took a high position in times of Prince epoch. There is no doubt that in this period Church and its ramified structures executed a progressive role in the formation of the Kievan state.

One of the work directions, that were actively developing in church centers - monasteries, was medical care for population and maintenance of conditions for indoor treatment in monastic shelters for patients and invalids.

Till now not enough attention is paid to the research of this aspect of church activity not only from the side of explorers. Modern doctors, as a rule, are oriented on pre-revolution researches or works of soviet historians on medicine of the middle XX.

After the adoption of Christianity in 988, a new social layer of Church people appeared in Rus. From the very beginning, one of the important directions of monasteries' activities was service on curing the sick people, where folk medicine was losing its positions. Most well-educated monks-bookmen knew the bases of medical knowledge, attained by them during the protracted studies and self-education, some of them appeared to be talented doctors, prominent medics for their time. The monks of monastery came from the mountain of Afonasiy, where at the monastery of St. Afonasiy was the «hospital for the sake of sick», and brought medical knowledge».

Nykonivskyi Chronicle describes the foundation by Yefrem the network of medical institutions at the temples of the whole Metropolitan church. In fact, he created the prefiguration of the entire system of health protection which covered the significant territorial and human massifs. That was unprecedented in Rus. We consider that by tradition of building temples, which came from Byzantine Empire, most of them, if not all, were equipped in bath-houses and hospitals. Churches and monasteries were in every town, ten – in the capitals of principalities, hundreds – in Kyiv. This tradition of Middle Ages and New Time's fracture passed then to the cossack monasteries. Only after a bath-house, some surgical interferences were done – deletes of gall-stones, reduction of joints and vertebrae etc.

When we compare Church and witch-doctors, chiropractors and midwives, who used to base on millennial ordinary knowledge, it should be noted that the first one had a substantially prevailing financial and theoretical base due to the «tithe» set by prince authority. This significant sum of money from the income of the state was sent on acquiring and copying of the translated books, building of alms-houses, and «strannopriimnikh domiv» at temples.

Monastery or church hospital was actually inpatient department where a sick person was under day-and-night care of the specialist and educated junior personnel. Such conditions favorably differed from medical practice of magus-medicasters or secular «lichets» or «tsiriulnik» that usually consulted and cured at home.

Besides, monks-doctors accumulated rich practical experience at struggle with dangerous illnesses and infections, curing wounds and seriously ill persons. The specialization of monastery doctors and names of the most respectful of them are notified in ancient documents.

So, it was exactly monastery hospital that was founded by Orthodox Church and where doctors worked. Later, the rapid growth of Old Russian cities, their acquisition of German law contributed to spreading of secular medicine, formation of workshops for doctors and tsiriulniks, opening of pharmacies and educational-medicinal establishments in Lviv, Kyiv and other capitals of Ukraine/Rus. But alongside there was gratuitous, developed and full of practical experience medical branch. Coexistence of both types of medical aids was not a problem but addition to each other.

Keywords: Church; Kievan Rus; monastic medicine; secular medicine

Цитування даної статті: Melnychuk I.A., Melnychuk A.A. Medicine of Old Russian monasteries from the perspective of a modern medical practice / I.A. Melnychuk, A.A. Melnychuk // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 2(142). – С. 61-65.

Citation of this article: Melnychuk, I.A., Melnychuk, A.A., 2017. Medicine of Old Russian monasteries from the perspective of a modern medical practice. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 2(142), 61-65. doi:10.15421/171726 (in English).

Peer-reviewed; approved and placed: 22.12.2016

Медицина давньоруських монастирів з точки зору сучасної лікувальної практики

І. А. Мельничук, А. О. Мельничук
melnichuk65@inbox.ru

*Житомирський національний агроекологічний університет
10008, Житомир, вул. Старий бульвар, 7*

Дається спроба на основі давньоруських літописних та літературних джерел провести аналіз досягнень монастирської медицини Княжої доби.

Наводиться фактичний матеріал щодо існування на Русі доволі розгалуженої для свого часу мережі лікувальних установ, створених спільними зусиллями церковної та світської влади. Подається порівняльний аналіз доступності та ефективності лікувальної практики руського знахаря, світського медика та монастирського лічця. Із використанням джерел давньоруського періоду проводиться думка про фахову спеціалізацію монастирських лічців, їх високу для свого часу кваліфікацію.

Робиться висновок про ефективність монастирської медицини з точки зору сучасної лікувальної практики.

Ключові слова: Церква; Київська Русь; монастирська медицина; світська медицина

Медицина древнерусских монастырей с точки зрения современной лечебной практики

И. А. Мельничук, А. А. Мельничук
melnichuk65@inbox.ru

*Житомирский национальный агроэкологический университет
10008, Житомир, ул. Старый бульвар, 7*

Дается попытка на основе древнерусских летописных и литературных источников провести анализ достижений монастырской медицины Княжеского периода.

Приводится фактический материал о существовании на Руси довольно разветвленной для своего времени сети лечебных учреждений, созданных совместными усилиями церковной и светской власти. Подается сравнительный анализ доступности и эффективности лечебной практики русьского знахаря, светского медика и монастырского лечца. С использованием источников древнерусского периода проводится мысль о профессиональной специализации монастырских лечцов, их высокой для своего времени квалификации.

Делается вывод об эффективности монастырской медицины с точки зрения современной лечебной практики.

Ключевые слова: Церковь; Киевская Русь; монастырская медицина; светская медицина

Actuality of the topic. History of domestic medicine is indissolubly related to the history of the state and its political and social institutes among which orthodox Church took a high position in times of Prince epoch. There is no doubt that in this period Church and its ramified structures executed a progressive role in the formation of the Kievan state. One of the work directions, that were actively developing in church centers - monasteries, was medical care for population and maintenance of conditions for indoor treatment in monastic shelters for patients and invalids.

Stage of the problem's development. We want to place on record that till now not enough attention is paid to the research of this aspect of churches' activity not only from the side of modern professional historians, but also from doctors, historians of Church, religious scholars and culture experts. In soviet times such monographs would not have look-in due to the uneasy relationship between the state and church. Therefore, modern doctors are mainly oriented on pre-revolution researches or works of soviet historians on medicine of the middle of the XXth century.

Until now, one of the most complete explorations on history of medicine of the Prince epoch is the survey work of S. Kovner, written in the previous century [1], where a considerable part of text lights up popular on

that day questions of medieval witchcraft and mysticism. The monograph by F.L. German also attracts attention [2]. Such highly respected doctors-historians of medicine as V.F. Demych, S.A. Verhratskyi [3], P.Y. Zabludovskiy[4], O.A. Grando[5], R.Y. Kavetskyi and K.P. Balytskyi [6], P.P. Chubynskyi and others, has written famous researches which contain just a few paragraphs dedicated to monastic medicine (by the way, most of the mentioned works about medicine are written by Ukrainian authors).

For the sake of objectivity it should be underlined that continuous wars and fires in cities and temples which had shook off Ukraine during ages and had destroyed monastic archives, left us very little sources. Separate mentions from the Chronicle, Lives of saints and authorship sources of contemporaries-foreign researchers don't give the complete picture of the issue; however, they give an opportunity to systematize the achievements of the monastic medicine of that epoch. The situation became better lately, some meaningful articles of rather outstanding professors-medics appeared in professional Internet-editions [7; 8]. But a separate analysis of the church medicine acquisitions from the perspective of modern medical practice has never been conducted thoroughly on monographic level.

The aim of the article is to try to conduct the analysis of achievements of the Prince epoch monastic medi-

cine from a modern medical perspective on the basis of the Old Russian chronicle and church literary sources.

Materials and methods. Comparative historical, concrete historical and retrospective methods together with the study of the row of available chronicle and church literary sources have been used for conducting the professional analysis of achievements of Kievan Rus monastic medicine from the perspective of modern medical practice.

Main material. Acceptance of Christianity and foundation of the Kievan Metropolitan Rus became a shove to comprehensive development of the young state – Kievan Rus. The new social layer of Church people appeared. It was filled with immigrants from Byzantium and other already christened South Slavic lands – Greeks, Bulgarians, Macedonians and Serbians. An orthodox clergy and monks-enlighteners brought rich Byzantium culture which was based on an ancient inheritance. Together with these people the written language and education, Christian and ancient foreign literature in translation, world history, architecture and medicine came to Rus.

With foundation of the Pecherskyi monastery, and then monastery and Lavra monastery, the training of own personnel began in order to meet growing necessities of state and church building. From the start of foundation, one of important directions of monasteries' activities was service on curing the sick people, where folk medicine was losing its positions.

Most well-educated monks-bookmen knew the bases of medical knowledge, attained by them during the protracted studies and self-education, some of them appeared to be talented doctors, prominent medics for their time. According to O.Y. Bobrov Kievo-pecherskiy monastery played a large role in monastic medicine development (the XIth century). The monks of monastery came from the mountain of Afonassii, where at the monastery of St. Afonassii was the «hospital for the sake of sick», and brought medical knowledge»[7] (Auth.transl.).

Pecherskiy Paterik carried to us the names of monastery devotees. Narration 8 of the Paterik contains datum «About life of Saint Reverend Father Feodosii, Pecherskii Father Superior» [9, p.15-47], narration 27 «About Saint and blessed Reverend Agapit, doctor gratuitous» [9, c.71-74]. The Reverend Antonii and his «gift of healing and curing», Damian, St. Alipii, «Virmenlichets», Agapit–Pecherskii, Pymen Postnyk glorified the monastery till the end of times. O. Bobrov underlines that Pecherskii monastery was the first, but not the only one church medical institution: «Hospitals in Rus were functioning by other monasteries. Thus, according to Nykonivskiy Chronicle, in the XI century (1091) Metropolitan Yefrem established a bathing building and hospitals where people could consult the doctors at no charge. Prince Chernigivskii Mykola Davydovych, called Sviatosha, (XII century) built medical monastery in Kyiv» [7].

Nykonivskiy Chronicle describes the foundation of the network of medical establishments at the temples of the whole Metropolitan church by Yefrem. In fact, he created the prefiguration of the entire system of health protection which covered significant territorial and hu-

man massifs, unprecedented in Rus: «[Metropolitan Yefrem]...be zhe togda zdania mnoga vozdvigl: dokonchav tserkvu sviatago arhangela Mykhaila, i zalozhy tserkov kameny na vorotah gradnyh...druguiu tserkov i stroeniie bannoe, i vracheve i bolnitsy, vsem prikhodishchim bezmezdno vrachevaniie, takozhe i v Militine v svoiem grade ustroi, i po inym svoim gradom mitropol'skim, izhe sut i so uezdy, i s volostmy, i s sely; se zhe ne byst'prezhde v Rusi» [10, p.116].

It has been considered that by tradition of building temples, which came from Byzantine Empire, most of them, if not all, were equipped in bath-houses and hospitals. Churches and monasteries were in every town, ten – in the capitals of principalities, hundreds – in Kyiv. This tradition on the fracture of the Middle Ages and New Time was transferred then to the cossack monasteries. Only after a bath-house, some surgical interferences were done– deletes of gall-stones, reduction of joints and vertebrae etc. Bath-houses with the special health rituals (with besoms made of healthful trees), beer or kvass, bathing in icy water had mighty therapeutic function in the slavonic world in Middle Ages and even nowadays such methods comprehensively strengthen and stimulate all systems of organism.

When we compare Church and witch-doctors, chiropractors and midwives, who used to base on millennial ordinary knowledge, it should be noted that the first one had a substantially prevailing financial and theoretical base because the «tithe» set by prince authority. This significant sum of money from the income of the state was sent on acquiring and copying of the translated books, building of alms-houses, and «strannopriimnikh domiv» at temples. Chronologically, the first translated source which is saved for today is the Manuscript of the XV century «Galinovo na Ipokratye» (Galen's comments on Hippocrates' work) which was found in Kyrilo-Bilozerskiy monastery [4, p.195]. It presupposes the existence of literature of such type in the libraries of other church centers.

Monastery or church hospital was actually an inpatient department where a sick person was under day-and-night care of the specialist and educated junior personnel. Such conditions favorably differed from medical practice of magus-medicasters or secular «lichets» or «tsiriulnik» that usually consulted and cured at home. Besides, monks-doctors accumulated rich practical experience at their struggles with dangerous illnesses and infections, curing wounds and seriously ill persons.

Centuries should pass before the discovery of viral and bacterial spreading of infection diseases, but monks' experience told them not to take clothes and presents from the sick person and his relatives, that is witnessed from the references of the medical practice of pecherski monks in Kievo-Pecherskii Pateryk and Church Mnaion. Usually, Christian moral and ethics played an important role among monks; furthermore practical needs dictated church doctors to send rich gifts for tenement or indigents' expenditure. We can't affirm that any kind of disinfection was conducted but, at least, life of non-numerical real professionals was in safety. It's not accidental that Ahapit knew the symptoms and proceeding of the disease of Prince Iziaslav and ignored the invitation

to prince palace, sending him the ointment which quickly and miraculously healed the ill [9, p.72].

This bears evidence of a considerable therapeutic and practical experience of Ahapit, who managed to select an exact mixture of ingredients for treating exactly the special disease. At the same time, such acts raised the authority of Church among the population in general and such prominent monastery doctors as Antonii and his scholar Ahapit in particular.

Their names are famous today due to Pecherska Community's glory, also they are fixed in ancient sources but it's thought that in every Kievan-Rus monastery there were its own medical authorities. Furthermore, such unpaid practice differed from the considerable money or payment in-kind which was required by the representatives of secular medicine. The description of Saint Kozma and Damian's miracles gives an idea about medicinal methods of monastery lichts (using herb waters or «hell» of cedar oil, putting raw meat on a sore place, rubbing etc.), all these are mentioned in Old Rus references «Large menaion Chetii» [11].

In the Patryk it's written about the Reverend Antonii: «Yako zhe bo on, velikii, pokryvav svoiu sviatost, bolnya isceliashaot svoieaiadi, miiasia tem vrachevna zeliie podava, i tako zdravi bivahu molitvoiu ego» [12, p. 93]. As can be seen, Antonii combined medication («potion») with psychotherapy (pray).

In monks' practice there were cases of «miraculous healing» by God's Word, that is fixed in ancient sources. Modern medicine has recently started to fix and accumulate the statistics of successful therapeutic and psychotherapy procedure, when a trained specialist cures only by word, intonation and mental approach. The organism of the sick person who certainly believes in doctor's authority can have additional reserves of immune system, which cause the positive dynamics of disease passing. Monks knew such techniques completely, the therapeutic effect was strengthened by the patient's repetition of special prayers «for the health» or incantations, which worked as self-hypnosis.

In the narration of Kyivo-Pecherskyi Pateryk there is a reference about Feodosii who had organized hospitals in monastery in 1060-1070. It's mentioned that seriously ill people, who were brought to the monastery had to cut their hair to become monks that induced them to overcome the disease. Also it helped the monastery hospitals (in this case Pymen) to accumulate valuable experience in difficult cases study and treat the illness in case of increased complexity, that is very important in medicine: «In zhe tam yakyis takozh khvoryi, pryneenyi byst' v pecheru I postryzhenyi; I mnisi zh na te, shco vlashtuvalobolnym sluzhyty, vzemshe I siogo, nesosha yogo K.Piminova» [12, p.181].

Damian-presviter specialized in curing children: «And when somebody brought a sick child to Saint Theodosii, it didn't matter what was the disease, he told Damian to pray near the ill person. And he prayed and

greased with sacred oil. And cured were those who came to him » [9, p. 55].

Even now, secular medicine doesn't know the exact ingredients of healing oils which were used in monastery's medical practice, but no doubts that external treating with the extracts of medical plants is one of the main methods of modern pediatrics of respiratory infections, skin diseases, burns, skin irritations, intertrigo, etc. Combination of oral and external use of plant oils can make a positive effect on disease passing.

Ukrainian author Y. Grytsak in her work outlines out the world-view point of the monastery doctor of Prince Epoch, which by its imperatives is close to world-view of every devoted doctor today: «Starting with XII century monastery doctors had to keep to medicinal moral. For example, a doctor was required to show self-sacrifice, kind-heartedness, humaneness, attention to everybody, who sought medical advice. He couldn't refuse a personal participation in the process of curing, sometimes doing dirty tasks. Church Hippocratic oath presupposed doctor to be tolerant and sensitive to «madmen». The question about payment, pride and well-being was not under discussion. As representatives of monastery medicine alienated everything concerning their own personality, they were highly respected among people. Many doctors were called saint after death»[13].

An example of medical devotion is the picture of Agapit, given in the Peteryk: «blessed Agapit, imitating that Old, helped sick people. But when somebody from the brethren became sick he left his room..., came to ill brother and served him: raised and laid, carried on hands, fed with dish made of potion. So the sick recovered thanks to his prayers. If the illness continued it meant that God had willed it so to increase faith and prayer. In such case blessed Agapit persistently stayed with the sick, begging God for health to the ill person. And for the reason that God gave him gift of healing people called him Doctor»[9, p.71-72].

In the most ancient list of Volodymyr's statute written in Novgorod at the end of the XIIIth century, such «church people» are mentioned: lichts, choking man, a blind man, lame man, workers of monastery hospitals, hotels, travelers: these people are «churchy». Both such people and institutions were entrusted to high priests. It's proved by «The book stupinna of royal genealogy»[8, p. 108-109; 14, p.118-119].

Conclusions. So, it was exactly monastery hospital that was founded by the Orthodox Church and where doctors worked. Later, the rapid growth of Old Russian cities, their acquisition of German law contributed to spreading of secular medicine, formation of workshops for doctors and tsyriulnyks, opening of pharmacies and educational-medicinal establishments in Lviv, Kyiv and other capitals of Ukraine/Rus. But alongside there was gratuitous, developed and full of practical experience medical branch. Coexistence of both types of medical aids was not a problem but addition to each other.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Ковнер С. История средневековой медицины / С. Ковнер. – Киев: Тип. Императорского университета Св. Владимира, 1893 г. – 648 с.
2. Герман Ф. Л. Врачебный быт допетровской Руси. – Харьков, 1891.
3. Верхратський С. А. Історія медицини / С. А. Верхратський // 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа, 1974. – 335 с.: іл.
4. Верхратський С. А., Заблудовський П. Ю. Історія медицини / С. А. Верхратський, П. Ю. Заблудовський. – К.: Вища школа, 1991. – 431 с.
5. Актуальные вопросы истории медицины / Редколлегия: Б. П. Крыштопа, А. А. Грандо, К. Ф. ДуPLEнко и др. – К.: Здоров'я, 1978. – 192 с.
6. Кавецкий Р. Е., Балицкий К. П. У истоков отечественной медицины. – К.: Изд-во АН УССР, 1954. – 104 с.
7. Бобров О. Е. Монастырская и светская медицина Древней Руси: антагонизм или сотрудничество? / О. Е. Бобров. – 2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://medobzor.net/index.php?option=com_content&task=view&id=934&Itemid=179
8. Мирский М. Б. Медицина в средние века на Руси / М. Б. Мирский. – Вопросы истории, 2000, № 11-12. – С. 106-117.
9. Києво-Печерський Патерик / Джерела християнського Сходу. – Вип. 10. – Львів: Монастир Свято-Іванівська Лавра, «Свічадо», 2007. – 103 с.
10. ПСРЛ. – Т. 9. – СПб., 1862. – С. 116.
11. Великие Минеи Четии / Ноябрь 1-2. – СПб., 1897. – С. 6-43; Великие Минеи Четии / Октябрь 4-18. – СПб., 1874. – С. 1060-1061, 1107.
12. Патерик Киевского Печерского монастыря. – СПб., 1911. – 230 с.
13. Грицак Елена. Популярная история медицины / Елена Грицак. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.e-reading.co.uk/book.php?book=83377>
14. ПСРЛ. – Т. 21, ч. 1. – СПб., 1908. – С. 118-119.

REFERENCES:

1. Kovner, S., 1893. Istorija srednevekovoy meditsiny [History of medieval medicine]. 648. Tip. Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira, Kyiv (in Russian)
2. German, F. L., 1891. Vrachebnyy byit dopetrovskoy Rusi [The medical life of pre-Petrine Rus] (in Russian)
3. Verkhratskiy, S. A., 1974. Istoriia medytsyny [History of medicine]. 335. Vyshecha shkola, Kiev (in Ukrainian)
4. Verkhratskiy, S. A., Zabludovskiy, P. Yu., 1991. Istoriia medytsyny [History of medicine]. 431. Vyshecha shkola, Kiev (in Ukrainian)
5. Kryshchtopa, B. P., Grando, A. A., Duplenko, K. F., 1978. Aktualnyie voprosyi istorii meditsiny [Actual questions of the history of medicine]. 192. Zdorov'ya, Kiev (in Russian)
6. Kavetskiy, R. E., Balitskiy, K. P., 1954. U istokov otechestvennoy meditsiny [At the origins of domestic medicine]. 104. Izd-vo AN USSR, Kiev (in Russian)
7. Bobrov, O. E., 2009. Monastyirskaya i svetskaya meditsina Drevney Rusi: antagonizm ili sotrudnichestvo? [Monastic and secular medicine of Ancient Russia: antagonism or cooperation?]. Access: http://medobzor.net/index.php?option=com_content&task=view&id=934&Itemid=179 (in Russian)
8. Mirskiy, M. B. Meditsina v srednie veka na Rusi [Medicine in the Middle Ages in Russia]. (in Russian)
9. Kyievo-Pecherskiy Paterik [Kievo-Pechersky Paterik]. 2007. Dzherela khrystyianskoho Skhodu 10, 103. Monastyr Sviato-Ivanivska Lavra, «Svichado», Lviv (in Ukrainian)
10. PSRL [PSRL]. 1862. Vol. 9, 116. SPb. (in Russian)
11. Velikie Minei CHetii [Great Menae of Chetia]. 1897. Noyabr' 1-2, 6-43. SPb.; Velikie Minei CHetii [Great Menae of Chetia]. 1874. Oktyabr' 4-18, 1060-1061, 1107. SPb. (in Russian)
12. Paterik Kievskogo Pecherskogo monastyirya [Paterik of the Kiev Pechersky Monastery]. 1911. 230. SPb. (in Russian)
13. Gritsak, Elena. Populyarnaya istoriya meditsiny [Popular history of medicine]. Access: <http://www.e-reading.co.uk/book.php?book=83377> (in Russian)
14. PSRL [PSRL]. 1908. Vol. 21, part 1, 118-119. SPb. (in Russian)

Scientific heritage of the academician of AUAS Fedor Schmitt: sources for studying the museum sociology in Ukraine (1990s-2000s)

УДК 069:316.7-057.8(477)

doi: 10.15421/171727

T.O. Kutsaeva

tamara_kusaeva@ukr.net

*National museum of history of Ukraine
2, Volodymyrska St., Kyiv, v 02000, Ukraine*

The origins of the actual direction of modern museum activity in Ukraine, the museum sociology, have been studied. A retrospective review of the achievements of the museum sociology has been conducted according to the historiography of 1990-2000s and periods of this trend's development have been defined from the beginning of 1990s. Other examples of the study of Ukrainian museums audience and in other historical periods (19th–20th centuries) have been found. The conclusion that attention of the museum staff to the visitor is not only limited by 1991 has been made. In order to solve the scientific task of the article, the academic heritage of the academician of AUAS Fedor Schmitt (1877-1937) and historiography on him has been analyzed.

The relevance of the research is grounded by the fact that not only the study of the audience is now a part of the museum's activities, but also the understanding of the sources of this process. There are a lot of publications on different aspects of learning of needs, motivations, expectations, behaviors, a socio-demographic profile and social categories of museums' audience. However, little attention is paid to the key personalities of this sphere of scientific knowledge. Thus, the development of sociology and museology in the nineteenth century gave rise to the increased attention to the person in the museum. That's why Schmitt's scientific heritage is one of the keys to understanding the abovementioned phenomenon. The birth of the Ukrainian school of museology, where the leader was Nicholay Bilyashivsky, happened within the Archaeological Commission of the Ukrainian Academy of Sciences led by Schmitt. In general, the historiography on Schmitt consists of works of his contemporaries, rare reports on the repressed scientist in the late 1960s. Only in the beginning of 1990s, Ukrainian historians introduced back to the scientific use those archival documents, which revived this forgotten figure.

The logical fact is that Schmitt's works are special. They are diverse. In academic institutions, museums of Kharkiv, Kyiv, Leningrad, Akmolinsk and Tashkent, where he was serving sentences, he worked very intensively. Part of Schmitt's heritage is lost forever, and those works that are stored in the libraries of Ukraine, have never been republished. Some Schmitt's ideas, which were expressed in his article describing the characteristics of his works, filed in 1910-1920's, original thoughts, opinions and comparisons would draw the attention of modern museums researchers as they demonstrated the traditions of Museology of Ukraine. And as Schmitt's ideas are largely overlapping with the relevant areas of the museum activity and some of them have just been announced by the museum workers, the scientific heritage of this scholar can really be regarded as certain foundation of the modern museum sociology in Ukraine. Even though the scientist has firstly mentioned the sociology in the context of museums activity only in Leningrad, but this result would be impossible without the experience, got during the Ukrainian practice.

Keywords: Fedor Ivanovich Schmitt; museum sociology; museology; museum audience; History of museums of Ukraine

Науковий спадок академіка ВУАН Федора Шміта – джерела для вивчення музейної соціології в Україні (1990-2000-і рр.)

Т.О. Куцаєва

tamara_kusaeva@ukr.net

*Національний музей історії України,
02000, Київ, вул. Володимирська, 2*

Стаття присвячена дослідженню витоків актуального напрямку сучасної музейної діяльності в Україні – музейній соціології, що з поч. 1990-х рр. відображено у значному масиві публікацій із різних аспектів вивчення потреб, мотивацій, очікувань, типів поведінки, соціально-демографічного портрета та соціальних категорій аудиторії музеїв. За корпусом історіографії здійснено ретроспективний огляд здобутків музейної соціології й визначено певну періодизацію розвитку цього актуального напрямку музейної діяльності з поч. 1990-х рр. Відстежено приклади вивчення аудиторії українських музеїв і в інші історичні періоди (XVIII–XX ст.), узагальнено, що увага музейника до відвідувача має рамки, які виходять за 1990-ті рр. Задля розв'язання завдання статті проаналізовано наукову спадщину академіка ВУАН Шміта Ф. І. (1877–1937) та історіографію про нього, розпочато аналіз наукових праць ученого та окреслення кроків його практичної діяльності, які можна розглядати як певні підвалини української музейної соціології.

Цитування даної статті: Kutsaeva T.O. Scientific heritage of the academician of AUAS Fedor Schmitt: sources for studying the museum sociology in Ukraine (1990-2000s) / T.O. Kutsaeva // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 2(142). – С. 66-71.

Citation of this article: Kutsaeva, T.O., 2017. Scientific heritage of the academician of AUAS Fedor Schmitt: sources for studying the museum sociology in Ukraine (1990-2000s). Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 2(142), 66-71. doi:10.15421/171727 (in English).

Peer-reviewed; approved and placed: 15.12.2016

Ключові слова: Федір Іванович Шміт; музейна соціологія; музеєзнавство; музейна аудиторія; історія музейної справи України

Научное наследие академика ВУАН Федора Шмита - источники для изучения музейной социологии в Украине (1990-2000-е гг.)

Т.А. Куцаева

tamara_kusaeva@ukr.net

*Национальный музей истории Украины,
02000, Киев, ул. Владимирская, 2*

Статья посвящена исследованию истоков актуального направления современной музейной деятельности в Украине – музейной социологии, с нач. 1990-х гг. Отражено в значительном массиве публикаций по различным аспектам изучения потребностей, мотиваций, ожиданий, типов поведения, социально-демографического портрета и социальных категорий аудитории музеев. По корпусу историографии осуществлен ретроспективный обзор достижений музейной социологии и определена периодизация развития этого актуального направления музейной деятельности с нач. 1990-х гг. Отслежено примеры изучения аудитории украинских музеев и в другие исторические периоды (XVIII-XX вв.), Обобщено, что внимание музейщика к посетителю имеет рамки, которые выходят за 1990-е гг. Для решения задачи статьи проанализировано научное наследие академика ВУАН Шмита Ф. И. (1877-1937) и историографию о нем, начат анализ научных трудов ученого и определение шагов его практической деятельности, которые можно рассматривать как определенные устои украинской музейной социологии.

Ключевые слова: Федор Иванович Шмит; музейная социология; музеєведение; музейная аудиторія; історія музейного дела Украины

The actuality of the research of the museum sociology's origins [13, p. 30-31] in Ukraine is grounded on the fact that nowadays studies of the audience are quite common component of the modern museum activity. Big array of publications is available on different aspects of learning of needs, motivations, expectations, behaviors, a socio-demographic profile and social categories of the museum audience. The collective monograph «Museum Sociology» was published in 2015 and became a single domestic generalizing work on this issue. [13] So, along with the publication of the first Ukrainian handbook for Museum Marketing, issued by National Museum of History of Ukraine [4], we see the transition from the publication of separate reviews on aspects of their own practice to the complex researches of domestic museum workers on the actual issues of museology. Performing the retrospective review of achievements of the museum sociology, some kind of the development's periodization of this actual direction of contemporary museum activities can be seen: the crisis of the 1990s, during which the museum sphere became one of the most underrated (1); nearly 2011-2014 years – the increase of the attention to marketing, fundraising, andragogics, sociology, museum management (2); inhibition but not disappearance of a number of positive processes in the industry due to the annexation of the Crimean peninsula, and the war in the eastern Ukraine (3).

As first European state museums were opened in the XVIII century, therefore, needs of the audience could not stay out of sight of their founders. The development of sociology and museology in the 19th century, especially the activity of the German Kershshteiner G., has given a rise to a gradual increase of attention to the person in the museum. I. Dvorkin has also summarized concerning Ukrainian lands, where the

first multidimensional museums began to open in the beginning of the 19 century that as university museums, established in the same period, had been gradually becoming more open for public visits [6, p. 12]. Based on the current understanding of museology, that talk was about the increase of the audience and target audience's growing. It happened during such periods of development of museology on Ukrainian lands of the Russian Empire as: formation (beg. of the XIXth century - the first part of 1880s) and the period of most intensive development (second part of 1880s – beginning of the XXth century).

As for the following periods, Medvedeva M. [9, p. 25-29] in her historical and biographical information [4] wrote that a typology of museums was suggested by the scientist, academician of AUAS Fedor Schmitt (1877-1937) in the 1920s. This typology was built on the interests of visitors, who studied museum history in such sphere of knowledge as «sociological art history». In his turn, S. Mahrachev has determined that F. Schmitt was one of those who contemplated the phenomenon of culture - a provincial museum, and its visitor [10]. Indeed, in the 1920s, the first wave of museum audience's research happened, however, by the analysis of Kapustina N. and L. Gaida, this wave was initiated by the Tretyakov Gallery [5]. Although L. Rosenthal started to conduct audience surveys in the above-mentioned Gallery only in the middle of the 1920s, and from 1928 - to publish articles about «the museum audience» study, it can be traced in sources that already in 1919, working in Kharkiv, F. Schmitt used this idea in comparison with the theater [17, p. 45]. Thus, although fragmentary, but some aspects of study of Ukrainian museum audiences can be found in different periods, which may allow broadening of the chronological frameworks of the rise of interest of the

Ukrainian museum staff to the study of the audience. Based on the aforementioned, the scientific heritage of F. Schmitt has been analyzed in order to outline steps of his activity that could be regarded to be a certain foundations of Ukrainian Museum sociology. Birth of the Ukrainian school of museology, The leader of which was Bilyashivsky M., was happening within the museology section of the AUAS Archaeological Commission under the leadership of F. Schmitt. In his draft statute of the Commission (1921), F. Schmitt, who was familiar with the experience of European and American museums, used in his museum writings such words as a tourist, advertising. He also set the task to study issue of the theory and practice of museum science in all its branches [7, p. 26-32; 12 38 P. II; 17, p. 54].

In general, the historiography of F. Schmitt consists of a set of works written by his contemporaries, such as E. Spasska [14, p 272-286] and Kulzhenko P. [3], where he is mentioned as a colleague and a teacher. Another group is information, such as by Bank V., who was one of the first in late 1960s in submitting the information that the scientist had issued more than 80 scientific papers [1, p. 320]. Only then posthumously rehabilitated F. Schmitt was commended.

Only in the beginning of 1990s, historians Bilokin P. [2, p. 24-25] and Nestulya A. [12, p. 37-55] introduced into the scientific circulation archival documents, which returned this unjustly forgotten figure to the Ukrainian society. But even though the activity of the scientist has been studied by different researchers (like R. Mankivska [8], Chernikova I. [15, p. 13-23]), but the audience research focus of F. Schmitt was mentioned in researches only indirectly.

Works of F. Schmitt form the special group of works. They are diverse. In academic institutions, museums of Kharkiv, Kyiv, Leningrad, Akmolinsk and Tashkent, where he was serving sentences, he worked very intensively. Part of Schmitt's heritage is lost forever, and those works that are stored in the libraries of Ukraine, have never been republished. Some Schmitt's ideas, which were expressed in his article describing the characteristics of his works, filed in 1910-1920's, original thoughts, opinions and comparisons would draw the attention of modern museums researchers as they demonstrated the traditions of museology of Ukraine. And as Schmitt's ideas are largely overlapping with the relevant areas of the museum activity and some of them have just been announced by the museum workers (the concept of the «Museum tiredness», psychology of attention, visitor's visual perception), the scientific heritage of this scholar can really be regarded as certain foundation of the modern museum sociology in Ukraine. Even though the scientist has firstly mentioned the sociology in the context of museums activity only in Leningrad [16, p. 72-73], but this result would be impossible without the experience, got by him during the Ukrainian practice and described in works, which had been written in Kharkov.

Activity of F. Schmitt, who dedicated his life to Heritage saving, was closely connected with museums. His opinion, especially about museums that had to be

created on Russian Empire's territories, which had been destroyed during the First World War, was formed under the influence of travels to cultural centers of Berlin, Kyiv, Constantinople (Istanbul), St. Petersburg, Sofia. In particular, in his essay on the history and theory of museology on historical, ethnographic and art museums, issued by F. Schmitt in Kharkov, he also presented the idea about the audience of the oldest museums in Alexandria, Naples, Pergamum, Rome [17, p. 7, 24].

F. Schmitt arrived to Kharkov in 1912 and later he was elected to be a dean of the faculty of Kharkov Imperial University. His activity was aimed at the study of historical and cultural heritage, and after the beginning of the First World War - to the Heritage saving activities. By the generalization of Mankivska R., in 1917-1921 the solution of problems of museums development was directly related to the military-political situation, the policy was reduced to survival [8, p 38-39]. Already in 1919, the program which was developed by F. Schmitt for the museums section of the Ukrainian Committee of protection of monuments of art and antiquities, suggested the creation of a public museum network for the promotion of historical and art knowledge among the society [8, p. 40; 12, p. 38].

That was impossible without understanding the needs of the potential visitor and it reflected the scientists' position on this issue. In particular, he wrote in that essay on the history and theory of museum work: «It is worth wishing that the museum would be visited not only by «public in quotation marks - the intelligent youth and some connoisseurs ... it would be good if the museum had become a place of visits for broader masses ...» [17, p. 38]. And in his work «Laws of history» F. Schmitt sadly observed that even students who studied the history of art often did not know how «to approach the work of art», as they never saw anything, except a cheap magazine lithography [18, p. 2-3].

At the same time, during the first All-Russia museum conference (December 1918 - January 1919) it was actually accepted that there was no understanding for whom museum were created, how to make «the masses», «people» interested [8, p 41]. So, trying to contribute to the creation of the museum as a new phenomenon of cultural life, F. Schmitt had not only to understand the needs of potential visitors, but actually to understand the visitor by his own tools, as most governmental decisions on the museum construction consisted no word about the necessity to explore the museum visitor. Often only the necessity to fulfil the political education, to deal with stereotypes in the minds and to overcome old life was mentioned in governmental instructions. And paying attention to the fact that museum were fast understood as institutions that perform the governmental functions and are oriented to the dominating class, but even in the situation of the study of the museum audience, the activity had to be oriented on representatives of the proletariat and poor peasantry. Thus, the Ukrainian museology, despite the recommendations of museum staff, starting from the 1920s was artificially oriented to needs of the recognition of the class (social) needs of the visitor, but not

the psychological ones, which is the tendency of the modern Ukrainian Museology. That was finally actualized by Ukrainian museum workers in 2015 during the presentation of the Ukrainian translation of the book of American psychologist and theorist of adult education D. Kolb «De leertheorie van Kolb in het museum: dromer, denker, beslisser, doener» (ed.: Museum Space).

F. Schmitt was involved into the abovementioned work, he created Kharkiv Museum of children's art, run a seminar on child psychology research (particularly within the museum communication), took part in the formation of UAS Museum of Art, developed a structure of social museum for Ukrholovpolitovsivta, etp. [12, p. 38-I, 45, 47]. It is quite logical that the scientist came out of an understanding of who will form the potential audience of these museums. But, unlike the government, referring to the masses, he never rejected the representatives of the «pre-war intellectuals» who had «cultural childhood» and had to constitute the most understandable part of the new type museum audience. F. Schmitt only tried to expand the audience, noticed that museums should also serve for a special public category: «... undoubtedly proletarian, labor person, physical labor person... who in everyday dulling physical and mental work, has neither the power, nor the time ... [17, p. 38, 56-57].

A new form of museum work – art promotion has to be created on the basis of understanding (study) of this audience. But gradually the idea of the social museum, which was developed by F. Schmitt and other museology scientists, was vulgarized. And, by art historian Svetsitskiy, it was turning the museum into the primitive popular room for the work with only one category of visitors – illiterate citizens, members of the state campaign on the elimination of the illiteracy [8, p. 87].

After moving in 1921 to Kyiv, F. Schmitt worked in the Archaeological Commission of the AUAS. And though scientist was focused on Ukrainian museums, and also on the department of museums and monuments protection of the Commissariat of Education of the RSFSR, but his aim was to preserve relicts from confiscation and destruction. It was difficult not only for F. Schmitt, but also for other museum experts to implement their ideas about the audience. A lot of museums were in a very difficult financial situation due to the cultural policy of the Soviet state.

Thus, almost all F. Schmitt's ideas about the audience, which were expressed in his Ukrainian writings, remained untapped. At the same time, especially in the work on psychology and evolution of art, the scientist has structured 9 points of the culture development, 2 of which were devoted to the understanding of the interaction between a person and the museum. He was one of the first in the available Ukrainian museum literature, who in 1919 used the following concepts: the consumer of art, audience psychology, public art sociology [18, p. 4]. Thus, both works of F. Schmitt, and works of L. Rosenthal, who in the late 1920s also used the concept

of «a consumer of art», «museum audience», can be discussed in the context of some terminological museology heritage [3, p. 487-488].

And even though F. Schmitt in 1910 - in the beginning of 1920s didn't commented directly on the sociological studies in museums, but he went out of his observations and outlined the foundations for the study of socio-demographic parameters, attitude of different social and professional groups to museums, museum impact on the society and vice versa, etc. He predicted a huge number of questions that are used now in the museum visitors surveys in order to determine, for example, emotion, reflection, caused by visiting; optimum visiting time of the exhibition; number of exhibits that people can perceive; geography of visitors; psychological aspects of perception and physical comfort during the exposition; categories of visitors and targeting of audiences; an optimal schedule of the exposition and others. Distinguishing visitors (a single visit) and museum audiences (return visits) he noted that the understanding of visitors is logical need of the development [17, p. 46, 51].

It was Schmitt F., who determined that the visitor has the motivation to be an active subject of the museum communication instead of «humble tours perception» [17, p. 57]. But the museum administration cared only about their own convenience of working time, fulfilment of a plan and instructions, but not about the biggest possible involvement of the public - both some casual fans, and that population, which couldn't find the access to art without the assistance [17, p. 53-56].

By the end of 1924, F. Schmitt was working outside Ukraine already, he run the Leningrad State Institute of Art History. In this institute, which can be considered to be one of the first centers around which the Museum Sociology developed, he joined the management of the General Section of art theory and methodology of the Sociological Committee (1925). At the same time he worked in the Society of the Sociological study of art and in one of his reports he stated that: «... the Museum section of the Commission is busy by the question of how it is necessary to reorganize our existing museums and how to maintain the museum policy in accordance with the new order of society» [16, p. 73].

However, this doesn't allow making the conclusion that he became an obedient executor of ideological guidelines concerning the culture, as F. Schmitt and other intellectuals firstly were criticized, got the stigma of belonging to the «old museum staff», and then were candidly accused of distortion of Marxism-Leninism ideas and socialist ideas of social science and of propaganda of the bourgeois theory.

As a result of the study, the following conclusion can be made that a part of the scientific heritage of the academician of AUAS Schmitt F. and steps of his practical museum activity can be considered as certain basics of Ukrainian Museum Sociology and that further research in this direction can be conducted.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Банк В. А. Ф. И. Шмит. К 90-летию // Византийский временник. – 1969. – Т. 30.
2. Білокінь С. Українська зірка вченого // Пам'ятки України. – 1987. – № 1.
3. Білокінь С. І. П. Кульженко. Музейна робота (1924–1941) // На зламах епохи: спогади історика. – Біла Церква: О. Пшонківський, 2005. – 336 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.s-bilokin.name/Bio/Memoirs/Kulzhenko/Acquaintance.html>
4. Біографія Шміта Ф. І. // Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www-library.univer.kharkov.ua/ukr/shmit.htm>
5. Гайда Л. О., Капустіна Н. І. Психолого-соціологічні дослідження ефективності програм та занять для школярів // Музей і майбутнє: доповіді та повідомлення наук. конф. до Міжнародного дня музеїв (травень 1997). – Дніпро, 1998. – 106 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://museum.dp.ua/article0524.html>
6. Дворкін В. І. Трансформація музейної справи Наддніпрянщини у 1805–1920 рр.: автореф. дис. на здоб. ступеня канд. іст. наук. – Луганськ, 2009. – 18 с.
7. Дідух Л. В. Микола Біляшівський і розвиток місцевих музеїв в Україні (кін. XIX – поч. XX ст.) // Наукові записки НаУКМА. – 2006. – Т. 52. – Історичні науки.
8. Манківська Р. В. Музейництво в Україні (1917–1941). – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2000. – 140 с.
9. Медведєва І. М. Вивчення музейної аудиторії як передумова ефективної діяльності сучасного музею // Освіта на Луганщині. – 2006. – № 1.
10. Махрачев С. Ф. Музей в социокультурной динамике провинции XIX–XX вв.: дис. канд. философ. наук. – Тамбов, 2003. – 199 с.
11. Музейное дело России / ред. Каулен М. Э. – М.: ВК, 2010. – 676 с.
12. Нестуля О. О. Понад усе ставив істину (Шміт Ф. І.) // Репресоване краєзнавство (20–30-ті рр.) / ред. Тронько П. Т. – К.: Рідний край, 1991.
13. Соціологія музею: презентація на тлі простору і часу. – К.: НАКККіМ, 2015. – 218 с. (Соціологічними дослідженнями у музейній справі займається спеціальна наукова дисципліна – музейна соціологія, що перебуває на стику соціології, музейного менеджменту, музеєзнавства. До її завдань входить вивчення функціонування музею як окремого соціального інституту, вплив на суспільство і навпаки, аналіз ставлення до музею різних соціальних, професійних, вікових груп населення).
14. Спаська Є. Ю. Спогади про мого найсуворішого вчителя Д. Щєбраківського // Наука і культура України. Щорічник АН УРСР. – 1990. – Вип. 24.
15. Чернікова І. В. Репресії серед пам'яткоохоронців Харківщини в 30-х рр. 20 ст. // Вісник Харківської держ. академії культури: Зб. наук. праць. – Харків: ХДАК, 2007.
16. Шмит Ф. И. Государственный институт истории искусств // Печать и революция. – 1927. – Вып. 8.
17. Шмит Ф. И. Исторические, этнографические, художественные музеи: Очерк истории и теории музейного дела. – Харьков: Изд. «Союз», 1919. – 103 с.
18. Шмит Ф. И. Искусство. Его психология, его стилистика, его эволюция. – Харьков: Изд. «Союз», 1919. – 328 с.

REFERENCES:

1. Bank, V. A., 1969. F. I. Shmit. K 90-letiyu [F. I. Shmyt. K 90th anniversary]. Vizantiyskiy vremennik 30 (in Russian)
2. Bilokin, S., 1987. Ukrainska zirka vchenoho [Ukrainian star scientist]. Pamiatky Ukrainy 1. (in Ukrainian)
3. Bilokin, S. I., 2005. P. Kulzhenko. Muzeina robota (1924–1941) [IP Kulzhenko. Museum work (1924–1941)]. Na zlamakh epokhy: spohady istoryka. 336. O. Pshonkivskiyi, Bila Tserkva. Access: <http://www.s-bilokin.name/Bio/Memoirs/Kulzhenko/Acquaintance.html> (in Ukrainian)
4. Biohrafiiia Shmita F. I. [Biography Schmitt F. I.]. Tsentralna naukova biblioteka Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina. Access: <http://www-library.univer.kharkov.ua/ukr/shmit.htm> (in Ukrainian)
5. Haida, L. O., Kapustina, N. I., 1998. Psykholoho-sotsiologichni doslidzhennia efektyvnosti prohram ta zaniat dla shkolariv [Psychological and sociological studies of the effectiveness of programs and activities for students]. Muzei i maibutnie: dopovidi ta povidomlennia nauk. konf. do Mizhnarodnoho dnia muzeiv (traven 1997). 106. Dnipro. Access: <http://museum.dp.ua/article0524.html> (in Ukrainian)
6. Dvorkin, V. I., 2009. Transformatsiia muzeinoi spravy Naddniproshchyny u 1805–1920 rr. [Transforming Museum Dnieper in 1805–1920]. 18. Luhansk (in Ukrainian)
7. Didukh, L. V., 2006. Mykola Biliashivskiyi i rozvytok mistsevykh muzeiv v Ukraini (kin. XIX – poch. XX st.) [Nicholas Bilyashivsky and development of local museums in Ukraine (con. XIX - early XX c.)]. Naukovi zapysky NaUKMA. 52 (in Ukrainian)
8. Mankivska, R. V., 2000. Muzeinytstvo v Ukraini (1917–1941) [Muzeynytstvo in Ukraine (1917–1941)]. 140. In-t istorii Ukrainy NANU, Kyiv (in Ukrainian)
9. Medvedieva, I. M., 2006. Vyvchennia muzeinoi audytorii yak peredumova efektyvnoi diialnosti suchasnoho muzeiu [The study of the museum audience as a prerequisite for efficient operation of a modern museum]. Osvita na Luhanshchyni 1 (in Ukrainian)
10. Mahrachev, S. F., 2003. Muzei v sotsiokulturnoy dinamike provintsii XIX–XX vv.: dis. kand. filosof. Nauk [Museum in sotsyokulturnoy dynamics Province XIX–XX centuries]. 199. Tambov (in Russian)
11. Kaulen, M. E., 2010. Muzeynoe delo Rossii [Muzeynoe Cause of]. 676. VK, Moscow (in Russian)
12. Nestulia, O. O., Tronko, P. T., 1991. Ponaд use stavyv istynu (Shmit F. I.) [Above all, put the truth (Schmitt F.I.)]. Represovane kraieznnavstvo (20–30-ti rr.). Ridnyi krai, Kyiv (in Ukrainian)

13. Sotsiologhiia muzeiu: prezentatsiia na tli prostoru i chasu [Sociology museum: presentation on the background of space and time]. 218. 2015. NAKKKiM, Kyiv (in Ukrainian)
14. Spaska, Ye. Yu., 1990. Spohady pro moho naisuvorishoho vchytelia D. Shchebrakivskoho [Memories of my strict teacher D. Schebrakivskoho]. Nauka i kultura Ukrainy. Shchorichnyk AN URSSR 24 (in Ukrainian)
15. Chernikova, I. V., 2007. Represii sered pamiatkookhorontsiv Kharkivshchyny v 30-kh rr. 20 st. [Repression of pam'yatkoohorontsiv Kharkiv region in the 30s of the 20th century]. Visnyk Kharkivskoi derzh. akademii kultury: Zb. nauk. prats. KhDAK, Kharkiv (in Ukrainian)
16. Shmit, F. I., 1927. Gosudarstvennyiy institut istorii iskusstv [State Institute of Art History]. Pechat i revolyutsiya 8 (in Russian)
17. Shmit, F. I., 1919. Istoricheskie, etnograficheskie, hudozhestvennyie muzei: Ocherk istorii i teorii muzeynogo dela [Historical, ethnographic, art museums: An outline of the history and theory of museum business]. 103. Izd. «Soyuz», Harkov (in Russian)
18. Shmit, F. I., 1919. Iskusstvo. Ego psihologiya, ego stilistika, ego evolyutsiya [Art. His psychology, his style, his evolution]. 328. Izd. «Soyuz», Harkov (in Russian)

Теоретичні та методологічні аспекти виведення першої м'ясної породи в УРСР

УДК 636.2.082:001(47)

doi: 10.15421/171728

В.П.Шульга

shulhavy@online.ua

*Національний авіаційний університет,
03058, Київ, пр. Космонавта Комарова, 1*

Автором поставлено мету – висвітлити внесок доктора сільськогосподарських наук, професора М. А. Кравченка (1908–1986) у становлення і розвиток галузі спеціалізованого м'ясного скотарства в УРСР в 50–80-ті роки ХХ ст. Узагальнено розроблену ним програму та методику виведення чернігівського і придніпровського внутрішньопородних типів, а також української м'ясної породи. Встановлено, що окремі положення методики покладено в основу створення інших порід і типів м'ясної худоби, які за генетичним потенціалом продуктивності відповідають рівню європейських стандартів, а за своїми біологічними характеристиками – вимогам регіонального розведення в умовах України. Показано, що проблема становлення і розвитку галузі вітчизняного м'ясного скотарства знаходилася в центрі уваги учнів і послідовників М. А. Кравченка. Охарактеризовано сучасну критичну ситуацію, що склалася з генофондом м'ясних порід в Україні, способи оптимізації їх чисельності та продуктивності за умов чистопородного розведення і міжпородного схрещування. Доведено, що наукові розробки вченого не втратили своєї актуальності і значущості на сучасному етапі розвитку галузі.

Ключові слова: селекція; м'ясне скотарство; порода сільськогосподарських тварин; продуктивність

Theoretical and methodological aspects of the creation of the first beef breed in the USSR

V.P. Shulha

shulhavy@online.ua

*National aviation university
1, Cosmonaut Komarov Av., Kyiv, 03058, Ukraine*

The aim to highlight the contribution of the doctor of agricultural sciences, professor N. A. Kravchenko (1908–1986) to the creation and development of the specialized beef cattle industry in the USSR in the 50-80s of the XX century has been set by the author. The effectiveness of the method of the complex reproductive crossbreeding for the creation of new breeds was explained by the scientist, series of analytical crosses for finding the best options of the maternal and parental breeds was conducted. He developed the program and methods of the creation of Chernigov and Dnieper inbreeding types, as well as the Ukrainian beef breed. The specificity of this program is in the orientation on the desired type of animals regardless of compliance with certain shares of inheritance; genealogical structure formation rocks in the early stages of its creation; use of crossbred animals of the first generation, that helped to accelerate the process of breed creation in 2-3 generation. Intensive animal selection also contributed to the fastening of the breed creation.

Ukrainian Beef Breed was shown as the selection achievement on 30 July 1993. It has been found by the author that some ideas of the methodology, used for the creation of other breeds and types of beef cattle and their genetic potential of productivity meet European standards. Cattle's biological characteristics meet the requirements of regional breeding in Ukrainian conditions. As the breed creation process in Ukraine is still continuing, the works of N. A. Kravchenko are actual at this period.

It has been shown that the problem of formation and development of the domestic beef cattle industry is in the focus of attention of disciples and followers of N. A. Kravchenko. Characteristics of contemporary critical situation with the beef breeds in Ukraine, and the ways to optimize their number and productivity at pure breeding and cross-breeding have been given. It has been proven that scientific studies have not lost its relevance and significance at the present stage of the industry's development.

The research is based on the use of complex of scientific and historical methods and its basis is archival documents.

Keywords: selection; beef cattle breeding; breed of farm animal; productivity

Цитування даної статті: Шульга В.П. Теоретичні та методологічні аспекти виведення першої м'ясної породи в УРСР / В.П.Шульга // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 2(142). – С. 72-77.

Citation of this article: Shulha, V.P., 2017. Teoretychni ta metodolohichni aspekty vyvedennia pershoi miasnoi porody v URSR [Theoretical and methodological aspects of the creation of the first beef breed in the USSR]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 2(142), 72-77. doi:10.15421/171728 (in Ukrainian).

Peer-reviewed; approved and placed: 24.12.2016

Теоретические и методологические аспекты выведения первой мясной породы в УССР

В.П.Шульга

shulhavr@online.ua

*Национальный авиационный университет,
03058, Киев, пр. Космонавта Комарова, 1*

Автором поставлена цель – осветить вклад доктора сельскохозяйственных наук, профессора Н. А. Кравченко (1908–1986) в становление и развитие отрасли специализированного мясного скотоводства в УССР в 50–80-е годы XX ст. Обобщены разработанные им программа и методика выведения черниговского и приднепровского внутривидовых типов, а также украинской мясной породы. Установлено, что некоторые положения методики положены в основу создания других пород и типов мясного скота, которые по генетическому потенциалу продуктивности отвечают уровню европейских стандартов, а по своим биологическим характеристикам – требованиям регионального разведения в условиях Украины. Показано, что проблема становления и развития отрасли отечественного мясного скотоводства находилась в центре внимания учеников и последователей Н. А. Кравченко. Приведена характеристика современной критической ситуации, которая сложилась с генофондом мясных пород в Украине, способов оптимизации их численности и продуктивности при условии чистопородного разведения и межпородного скрещивания. Доказано, что научные разработки ученого не утратили своей актуальности и значимости на современном этапе развития отрасли.

Ключевые слова: селекция; мясное скотоводство; порода сельскохозяйственных животных; продуктивность

Постановка проблемы. В развитых странах світу проблема забезпечення населення високоякісним м'ясом і м'ясопродуктами вирішується за рахунок інтенсивного розвитку галузі спеціалізованого м'ясного скотарства. В Україні яловичину одержують переважно завдяки використанню надремонтного молодняку та вибракуваного поголів'я худоби молочних і молочно-м'ясних порід. Аналіз динаміки виробництва молока і яловичини в країні показує, що продовольча проблема сьогодні стоїть особливо гостро. Забезпечення населення молочними продуктами випереджає потребу в м'ясі. Попит на молоко й молочні продукти задовольняється лише на 80–85%, яловичину – на 40%. Це зумовлюється, передусім, зменшенням поголів'я м'ясної худоби в породному генофонді. Якщо на початку 2003 р. в Україні функціонувало близько 300 господарств різних форм власності, які утримували більше 150 тис. голів м'ясної худоби, то за останні роки маточне поголів'я худоби м'ясного напрямку продуктивності та кількість господарств, що її розводять, скоротилися вдвічі [1].

У розробленні наукових основ становлення галузі м'ясного скотарства в УРСР значний внесок зробив професор М.А. Кравченко. Учений обґрунтував ефективність методу складного відтворюного схрещування в породотворному процесі, розробив організаційні схеми, методику і програму виведення внутривидових типів, консолідованих в українську м'ясну породу. Цей складник його наукового доробку слід вивчати і використовувати нині при подоланні кризових явищ галузі м'ясного скотарства в Україні, зростанні його рентабельності та конкурентоспроможності в умовах ринкової економіки.

Аналіз досліджень і публікацій. Нами з'ясовано, що стаття професора М.А. Кравченка знаходилася в центрі уваги дослідників історії селекційної науки минулого століття. Розроблені ним методи селекційно-плеїнної роботи з вітчизняними породами великої рогатої худоби, прийоми їх ра-

ціонального використання і збереження узагальнені в наукових працях В. П. Буркага, К. А. Найденко, Ю. Ф. Мельника та ін. [1, 3, 7, 9]. Досить детально охарактеризовано запропоновані вченим способи оптимізації лінійного розведення у тваринництві, побудови перехресно-групових родоводів плеїнних стад [2]. У наших попередніх публікаціях комплексно оцінено його діяльність як талановитого педагога, організатора системи вищої фахової освіти в УРСР [12]. На основі історіографічного аналізу проблеми встановлено, що до цього часу системно не вивчено внесок М. А. Кравченка в розроблення основних положень виведення м'ясних порід і типів худоби, придатних до регіонального розведення в умовах України.

Мета дослідження. Метою даного дослідження є відтворення творчих пошуків професора М.А. Кравченка з розроблення організаційних схем та пошуку оптимальних варіантів міжпородного схрещування, покладених в основу виведення української м'ясної породи. Одне із завдань дослідження полягало у вивченні ефективності виведених та апробованих ученим селекційних досягнень, визначенні їх місця в породному генофонді України на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. М.А. Кравченко знаходився біля витоків становлення галузі спеціалізованого м'ясного скотарства в УРСР. Плановій роботі зі створення першої української м'ясної породи передував тривалий період вивчення ефективності різних варіантів схрещування вітчизняних і зарубіжних порід, спрямований на вибір найбільш ефективних поєднань.

За рекомендацією М.А. Кравченка купували плеїнний матеріал спеціалізованих м'ясних порід за кордоном для розведення в мовах УРСР. Архівні матеріали свідчать, що в 1955–1964 рр. до республіки завезено значну кількість м'ясної худоби зарубіжної селекції, зокрема порід герефорд – 158, абердин-ангус – 75, шароле – 74, лімузин – 6, санта-гертруда – 2 голів. Організація галузі спеціалізованого м'ясного

розпочалася зі створення державних племінних розплідників. Для інтенсивного відтворення порід герефорд та абердин-ангус створено – 4, шароле, шортгорн, санта-гертруда – 3 репродуктори [10, арк. 62–65]. Вивчалися акліматизаційні властивості завезених тварин, першочергово їх відтворювальна здатність та інтенсивність росту. Міністерством сільськогосподарства СРСР у 1964 р. намічені конкретні заходи щодо поліпшення закупівель та використання імпоротної худоби.

М.А. Кравченко, на посаді радника з питань сільськогосподарства СРСР у Франції в 1966–1968 роках, досконало вивчив методи племінної роботи із спеціалізованими м'ясними породами зарубіжної селекції. У зв'язку зі значною різницею природно-кліматичних умов, рівнем розораності ґрунтів, наявністю пасовищ, різними адаптаційними властивостями худоби обґрунтовано концепцію створення низки м'ясних порід, придатних до регіонального розведення в УРСР. З цієї метою в різних природно-кліматичних зонах спеціалізовані м'ясні породи зарубіжної селекції схрещували з місцевою худобою. Зокрема, тварин породи шароле схрещували з сірою українською худобою у дослідному господарстві «Українка» НДІ тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР під керівництвом Ф.Ф. Ейснера. Аналогічні дослідження проведено І.Ф. Шульженком на племзаводі «Поливанівка» Дніпропетровської області. В. Ю. Недавою та П. Л. Погребняком вивчалися результати схрещування порід кіаніна із симентальською, чорно-рябою і червоною степовою породами на Київській дослідній станції тваринництва «Терезине» [6].

За науково-методичного керівництва М.А. Кравченка в радгоспі «Вереміївський» Черкаської області проведено серію аналітичних схрещувань сірої української худоби з породами кіаніна та маркіджан. У господарствах «Українка» та «Поливанівка» корів сірої української породи парували з бугаями порід шароле та кіаніна, в центральних зонах УРСР до селекційного процесу залучали симентальську, червону степову худобу (материнські), шароле та абердин-ангус (батьківські) [1].

У результаті встановлено, що кращими за комплексом господарськи корисних ознак виявилися генотипи, створені за методикою М.А. Кравченка: 3/8 шароле, 3/8 симентал, 1/8 сіра українська, 1/8 кіаніна. Ученому вдалося поєднати кращі біологічні параметри вихідних порід – пристосованість до місцевих умов (як у материнських порід), підвищену молочність (як у сименталів), дрібноплідність (як у сірої української), великорослість (як у кіаніна), інтенсивність росту та відмінну якість м'яса (як у шароле). Специфіка обґрунтованого вченим варіанта схрещування полягала в тому, що всі породи були генеалогічно попарно пов'язані між собою: порода шароле споріднена сименталам, а кіаніна – сірій українській. Саме цей факт давав підстави розраховувати на прискорений процес породотворення [6].

У своїх наукових працях М.А. Кравченко обґрунтував ефективність складного відтвореного схрещування як основного методу швидкої реконструкції племінних ресурсів УРСР. Зазначав, що головними

біологічними особливостями міжпородного схрещування є: втрата потомством частини материнської спадковості (еміграція генів), збереження генів, що залишилися, отримання частини батьківської спадковості (іміграція генів), а також зміни в зиготах шляхом рекомбінації між батьківськими та материнськими генами. Таким чином, основним джерелом спадкових факторів при виведенні нової породи стала рекомбінація, що привела до успадкованої комбінаційної мінливості. Учений обґрунтував думку, що «предпринимаемое сознательное разрушение системы материнской породы оправдывает себя лишь при возможности на обломках разрушенного создать что-либо превосходящее его» [5, с. 24].

У 1973 р. Міністерством сільськогосподарства УРСР затверджена програма створення першої спеціалізованої породи – української м'ясної, яку розробили М.А. Кравченко, Ф.Ф. Ейснер, П.Л. Погребняк. Роботу зі створення породи розпочали в господарствах «Поливанівка» Дніпропетровської та «Вереміївський» Черкаської областей. Передбачено отримати помісних тварин з частками спадковості вихідних порід: симентал і сірої української – по 12,5%, шароле та кіаніна – по 37,5%. Однак у процесі роботи прийнято рішення надавати перевагу тваринам, які відповідають бажаному типу, характеру та рівню продуктивності, незалежно від частки вихідних порід.

М.А. Кравченко обґрунтовано положення залучати до схрещування не лише вихідні породи, а й поголів'я наявних помісних шароле-симентальських телиць, одержаних при промисловому схрещуванні в товарних господарствах. Це прискорило одержання бажаних генотипів на одне покоління. Необхідні масштаби процесу породотворення забезпечили завдяки спеціалізації 10 колгоспів, яких комплектували помісними шароле-симентальськими телицями [4].

У 1979 р. виведено та апробовано чернігівський та придніпровський внутрішньопородні м'ясні типи. Тварин, у яких переважала спадковість шароле, відносили до першого, кіаніна – до другого типів. Отримані генотипи відрізнялися за рядом господарськи корисних ознак. Так, тваринам чернігівського внутрішньопородного типу були притаманні пропорційний склад, міцний тип конституції, компактність, полова та світло-полова масть; придніпровського – високоногість, крупність, світло-сіра масть.

Незважаючи на ряд позитивних характеристик, тварини обох м'ясних типів не були широко розповсюджені в УРСР, оскільки мали недостатню відтворювальну здатність. Отриманий від них молодняк був чутливим до легеневих та шлунково-кишкових захворювань, що часто призводило до його загибелі ще в молочному віці. Окрім цього, тварини із більшою часткою спадковості кіаніна мали нижчу енергію росту, вихід туші та забійний вихід. Враховуючи це, професором М.А. Кравченком запропоновано подальший селекційний процес спрямовувати на консолідацію кращих ознак внутрішньопородних типів на основі створення української м'ясної породи [8].

Нову породу створювали в 10 племінних репродукторах м'ясної худоби (ім. Постишева Черкаської, ім. Свердлова та «Зоря комунізму» Кіровоград-

ської, радгосп «Поливанівка» Дніпропетровської, ім. Фрунзе й «Україна» Чернігівської, «Заповіт Ілліча» Житомирської, ім. Кірова Волинської, ім. Горького Запорізької та «Інгул» Миколаївської областей). Як свідчать архівні матеріали, до селекційного процесу залучено близько 20 тис. голів худоби нових м'ясних типів, у тому числі 6,5 тис. корів. Використано 340 плідників, із яких 52,4% належали до породи шароле, 3,5% – кіаніна, 44,1% – їх помісей на сірій українській і симентальській материнській основі [11, арк.].

Варто відмітити, що розроблена професором М.А. Кравченком та іншими вченими програма виведення першої української м'ясної породи мала низку оригінальних положень. По-перше, вона була зорієнтована на отримання бажаного типу тварин, незважаючи на відповідність заздалегідь визначеним часткам спадковості. По-друге, лінії закладали вже на перших етапах породотворення без очікування періоду виходу на кінцевий генотип тварин. По-третє, широко використовували помісних тварин першого покоління, які представляли генотип, відмінний від вихідних порід, мали стійку спадковість, міцну конституцію і гармонійну будову тіла, видатні м'ясні форми, відповідали бажаному типу. Плідників добирали на основі двоетапної оцінки за власною продуктивністю та якістю потомків. Одночасно з родоначальниками випробували їх синів, забезпечуючи одержання продовжувачів ліній та їх гілкування. На всіх етапах створення породи використовували бугаїв із інтенсивністю росту не менше 1,2–1,5 кг за добу, високою оплатою корму, коефіцієнтом м'ясності 5 і більше. Оцінка плідників за якістю потомства доповнювалася оцінкою їх дочок за легкістю отелень.

Грунтуючись на розроблених стандартах для добору, що визначали модельний тип тварин, проводили типізацію ліній, забезпечуючи збереження цінних властивостей родоначальника і закріплення його ознак у лінях, консолідацію породи. Кожна лінія мала бути достатньо численною і представляти генетично однорідну групу тварин, у яких індивідуальні генотипи родоначальників закріплені в потомках як результат детермінації основних ознак та цілеспрямованого добору і підбору. З цією метою широко застосовували споріднені, а також неспоріднені спаровування – кроси тварин різних ліній, що добре поєднувалися, забезпечуючи своєрідний внутрішній гетерозис та отримання потомства з вищою м'ясною і молочною продуктивністю [8]. Селекція родоначальниць ліній проводилася за материнськими якостями, легкістю отелень та молочністю. Маточне поголів'я, яке відхилялося від вимог цільових стандартів у бік однієї з вихідних порід, спаровувалося з плідниками бажаного типу за методом коригуючого підбору. Опрацьована і застосована М. А. Кравченком та іншими вченими система інтенсивного добору та підбору тварин дала позитивні результати і сприяла прискоренню процесу породотворення.

На завершальному етапі породотворення цінні господарські корисні ознаки тварин бажаного типу консолідували на основі лінійного розведення, переходячи від схрещування до чистопородного розведення,

збільшували чисельність поголів'я до необхідної для проведення апробації нової породи.

Слід відмітити, що проблема становлення та розвитку галузі м'ясного скотарства в УРСР знаходилася в центрі уваги учнів і послідовників М.А. Кравченка. Так, І.М. Недокус встановив закономірності формування біологічних властивостей спеціалізованих м'ясних порід італійської селекції, обґрунтував ефективність їх схрещування з сірою українською худобою. В.М. Мушкарьов, В.М. Ткачук довели доцільність використання чистопородних і помісних бугаїв м'ясних порід у промисловому схрещуванні з вітчизняною худобою. М.Й. Чехівський провів аналіз схрещування вихідних порід на першому етапі виведення української м'ясної породи в умовах Лісостепу УРСР. О.Н. Марченко досконало вивчив генеалогію породи шароле і результати її схрещування з симентами. Селекційну оцінку помісного молодняка, отриманого при виведенні української м'ясної породи, проведено Ц. В. Димитровим [9].

Українську м'ясну породу затверджено як селекційне досягнення 30 липня 1993 р. наказом Міністерства сільського господарства і продовольства України. Авторське свідоцтво на неї видано професору М.А. Кравченку вже посмертно. До складу породи ввійшли два заводських типи: головеньківський та лохвицько-золотоніський. Тварин із перевагою спадковості породи кіаніна віднесено до першого, з більшою часткою шароле – до другого типів. Основною особливістю головеньківського заводського типу є високі рівні середньодобові прирости, лохвицько-золотоніського – пристосованість до пасовищного утримання, легкі отелення та високий вихід телят.

Тваринам української м'ясної породи притаманний високий генетичний потенціал продуктивності. Жива маса повновікових плідників становить 1000–1200 кг, корів – 600–710 кг, середньодобові прирости – 1000–1200 г. Тварини української м'ясної породи стійко передають своїм потомкам біологічні, екстер'єрно-конституціональні особливості та продуктивні ознаки (крупність, високу енергію росту, відгодівельні й забійні показники, якість м'яса). У промисловому схрещуванні з місцевими породами (чорно-робою, лебединською, симентальською) ефект гетерозису складає за живою масою – 15,1–20,8%, забійним виходом – 4,1–5,8% [1].

Варто відмітити, що основні положення програми і методики виведення української м'ясної породи в подальшому використовувалися при створенні інших вітчизняних м'ясних порід: волинської, поліської, південної. Це дало змогу отримати високопродуктивні спеціалізовані породи м'ясного напрямку продуктивності, які відзначаються добрими адаптаційними і технологічними здатностями, відповідають регіональним природно-кліматичним і господарським умовам, забезпечують рентабельність виробництва яловичини в Україні. Оскільки породотворний процес в Україні все ще триває, наукові розробки М.А. Кравченка зберігають свою актуальність.

Варто зазначити, що на етапі створення української м'ясної породи, вона посідала домінуюче міс-

це в генофонді вітчизняних порід м'ясного напрямку продуктивності. Нині намітилася тенденція до зменшення кількості господарств, чисельності поголів'я та зниження продуктивності тварин. Це свідчить, що новостворена порода перебуває у критичному стані. Йдеться навіть не про катастрофічне зменшення загального поголів'я, а про практичну втрату якісної своєрідності її структурних формувань. Для подолання такого становища здійснюють прилиття крові високопродуктивних тварин, у тому числі кращих чистопородних вихідних порід, перш за все, шароле сучасного типу і з перспективою створення на цій основі нових конкурентоспроможних ліній.

Подальше вдосконалення української м'ясної породи передбачає підвищення м'ясної продуктивності та відтворної здатності тварин шляхом цілеспрямованого добору їх при схрещуванні та чистопородному розведенні. Племінну роботу з лініями здійснюють у напрямі консолідації за масивністю, високою швидкістю росту та м'ясною продуктивністю згідно з цільовим стандартом шляхом спрямованого добору та підбору тварин [8].

Висновки. Таким чином, професор М. А. Кравченко зробив вагомий внесок у становлення галу-

зі спеціалізованого м'ясного скотарства в УРСР в 50–80-ті роки ХХ ст. Ученим обґрунтовано ефективність методу міжпородного схрещування як основи породотворення, проведено серію аналітичних схрещувань для пошуку оптимальних варіантів вихідних порід. М.А. Кравченко є розробником програми та методики виведення української м'ясної породи на основі відтворного схрещування порід: сірої української, симентал, шароле та кіаніна. Специфіка його наукових підходів полягала в орієнтуванні на отримання тварин бажаного типу незалежно від відповідності визначеним часткам спадковості; формуванні генеалогічної структури породи на перших етапах її створення; використанні помісних тварин першого покоління, що сприяло прискоренню селекційного процесу на 2–3 генерації. Окремі елементи розробленої програми та методики виведення української м'ясної породи використовувалися при створенні інших м'ясних порід, що дало змогу отримати бажані типи м'ясної худоби, які за генетичним потенціалом продуктивності відповідали рівню європейських стандартів, а за своїми біологічними характеристиками – забезпечували вимоги регіонального розведення в умовах України.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Буркат В.П. Історичні аспекти розвитку теорії селекції у скотарстві України : монографія / В.П. Буркат, І. С. Бородай. – К. : Аграрна наука, 2006. – 584 с.
2. Буркат В.П. Розведення тварин за лініями: генезис понять і методів та сучасний селекційний контекст / В.П. Буркат, Ю.П. Полупан. – К.: Аграрна наука, 2004. – 68 с.
3. Буркат В.П. Розвиток концепцій породотворення М.А. Кравченка в сучасних умовах / В.П. Буркат // Науковий вісник Нац. аграр. ун-ту. – К., 2001. – Вип. 21. – С. 15–21.
4. Кравченко Н.А. К обоснованию создания желательного типа мясного скота для интенсивного мясного скотоводства / Н.А. Кравченко, П.Л. Погребняк // Научные труды УСХА. – К., 1974. – Вып. 134. – С. 14–24.
5. Кравченко Н.А. Некоторые особенности воспроизводительного скрещивания / Н.А. Кравченко // Научные и практические основы выведения новых пород и типов молочного и мясного скота. – К., 1982. – Ч. 1. – С. 24–29.
6. Кравченко Н.А. Породы мясного скота / Н.А. Кравченко. – К.: Вища школа, 1979. – 287 с.
7. Найдено К.А. Кравченко Микола Антонович / К.А. Найдено // Вчені-селекціонери у тваринництві. – К., 1997. – С. 90–91.
8. Недава В.Е. Методические рекомендации по созданию новой породной группы мясного скота методом скрещивания животных симментальской и серой украинской пород с шароле и кианской в хозяйствах Украинской ССР / В.Е. Недава, В.П. Лукаш, Н.А. Кравченко. – Бровары, 1977. – 22 с.
9. Розвиток творчої спадщини професора М.А. Кравченка його науковою школою на межі тисячоліть / Ю.Ф. Мельник, М.В. Зубець, В.П. Буркат та ін. // Науковий вісник НУБіП України. – К., 2009. – Вип. 138. – С. 33–33.
10. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 27. – Оп. 22. – Од. зб. 46. – Арк. 61–68.
11. ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 22. – Од. зб. 2100. – Т. 2. – Арк. 45–49.
12. Шульга В.П. Професор М.А. Кравченко – організатор системи вищої фахової освіти в УРСР / В.П. Шульга // Гілея. Науковий вісник: зб. наук. пр. – К., 2017. – Вип. 116(№1). – С. 48–51.

REFERENCES:

1. Burkat, V.P., Boroday, I. S., 2006. Istorychni aspekty rozvytku teorii selektsiyi u skotarstvi Ukrainy [Historical aspects of the theory of breeding cattle in Ukraine]. Ahrama nauka, Kyiv. 584 (in Ukrainian)
2. Burkat, V. P., Polupan, Yu. P., 2004. Rozvedennya tvaryn za liniyamy: henezys ponyat' i metodiv ta suchasnyy selektsiynny kontekst [Animal line breeding: the genesis of concepts and methods and modern breeding context]. Ahrama nauka, Kyiv. 68 (in Ukrainian)
3. Burkat, V. P., 2001. Rozvytok kontseptsiy porodoutvorennya M. A. Kravchenka v suchasnykh umovakh [Development concepts breed creation by M. Kravchenko in modern conditions]. Naukovyy visnyk NAU. Kyiv. 21. 15–21 (in Ukrainian)
4. Kravchenko, N. A., and P. L. Pogrebnyak, 1974. K obosnovaniyu sozdaniya zhelatel'nogo tipa m'iasnogo skota dlja intensivnogo m'iasnogo skotovodstva [To justify the creation of the desired type of beef cattle for intensive beef cattle industry]. Nauchnye trudy USHA. Kiev. 134. 14–24 (in Russian)
5. Kravchenko, N. A., 1982. Nekotorye osobennosti vosproizvoditel'nogo skreshhivaniya [Some features of the reproductive crossing]. Nauchnye i prakticheskie osnovy vyvedeniya novykh porod i tipov molochnogo i m'iasnogo skota. Kiev. 1. 24–29 (in Russian)
6. Kravchenko, N. A., 1979. Porody m'iasnogo skota [Breeds of beef cattle]. Vyshcha shkola, Kiev. 287 (in Russian)

7. Mel'nyk, Yu. F., Zubets M. V., Burkat V. P., 2009. Rozvytok tvorchoyi spadshchyny profesora M. A. Kravchenka yoho naukovoyu shkolyu na mezhi tysyacholit' [The development of the creative legacy of Professor M. A. Kravchenko by his scientific school at the turn of the millennium] – Naukovyy visnyk NUBiP Ukrayiny. Kyiv. 138. 33–33 (in Ukrainian)
8. Naydenko, K. A., 1997. Kravchenko Mykola Antonovych [Kravchenko Mykola Antonovych]. Vcheni-seleksionery u tvarynnystv. Kyiv. 90–91 (in Ukrainian)
9. Nedava, V. E., Lukash V. P., and N. A. Kravchenko, 1977. Metodicheskie rekomendacii po sozdaniju novoj porodnoj grupy mjasnogo skota metodom skreshhivaniya zhyvotnyh simmental'skoj i seroj ukrainskoj porod s sharole i kianskoj v hozhajstvah Ukrainskoj SSR [Guidelines for a new breed group of beef cattle creation by crossbreeding animals of Simmental and Gray Ukrainian breeds with Charolais and Kianina in the Ukrainian SSR farms]. Brovary. 22.
10. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnya Ukrayiny (TsDAVO Ukrayiny) [Central State Archives of Higher Authorities and Mmanagement of Ukraine (CSAHA of Ukraine)]. 27. 22. 46. 61–68 (in Ukrainian)
11. TsDAVO Ukrayiny [CSAHA of Ukraine]. 27. 22. 2100. 45–49 (in Ukrainian)
12. Shul'ha, V. P., 2017. Profesor M. A. Kravchenko – orhanizator systemy vyshchoyi fakhovoyi osvity v URSSR [Professor M. A. Kravchenko – the organizer of higher professional education in the USSR]. Hileya. Naukovyy visnyk. Kyiv. 116. 48–51 (in Ukrainian)

УДК 796.5 (477)

doi: 10.15421/171729

Історичний аналіз впливу соціалістичних експериментів на природне навколишнє середовище України (1948 – 1965 рр.)

Г.М. Чепурда

*anna_chepurda@ukr.net**Черкаський державний технологічний університет,
18006, Черкаси, бул. Шевченка, 460*

В статті з історичної точки зору досліджено вплив соціалістичних експериментів на природне навколишнє середовище України відповідно до впровадження на практиці ідей «Великого плану перетворення природи» (1948 – 1965 рр.).

Констатовано, що якість виконання робіт по зрошенню та осушенню земель була незадовільною, що зрештою призвело до цілого ряду проблем: затоплення родючих земель, переформування берегів.

Встановлено, що «план перетворення природи» мав суттєві недоліки, викликані головним чином недостатнім урахуванням і розумінням регіональних особливостей степових екосистем, надмірною дрібною опікою виконання намічених заходів.

У статті доводиться, що серед найбільш суттєвих негативних екологічних наслідків «плану перетворення природи» – перетворення Дніпра у зарегульовану систему озер, наслідком чого стало порушення гідрологічного балансу та екосистем і затоплення великих територій, які втратили здатність виконувати свою екологічну функцію і господарську продуктивність. Констатується, що негативні наслідки реалізації закладеної в «плані перетворення природи» ідеологізованої концепції гігантоманії та ігнорування законів природи призвели до того, що сучасне суспільство балансує на критичному порозі екостабільності.

Ключові слова: гідробудівництво; заходи; зрошення; захисні лісові насадження; пилові бурі; полезахисні лісосмуги; рішення

Historical analysis of the influence of socialist experiments on the environment (1948 – 1965)

G.M. Chepurda

*anna_chepurda@ukr.net**Cherkasy State Technological University,
460, Shevchenko Blvd., Cherkasy, 18006, Ukraine*

The influence of socialist experiments on the environment of Ukraine accordingly to the implementation in practice the ideas of the Great plan of nature transformation (1948 – 1965) has been studied in the article from the historical point of view.

It has been stated that the quality of the performance of works on irrigation and land drainage was poor, which finally led to a number of problems: flooding of the fertile land, the rebuilding of the shores. It has been found that The Great plan of nature transformation had significant shortcomings, caused mainly by the lack of records and non-understanding of regional peculiarities of steppe ecosystems, excessive small ward of the fulfilment of the planned actions.

It has been proven in the article that the most negative ecological consequence of the «nature transformation plan was the development of the irrigation system, which was rather contradictory. Many subjects related to the study of Ukrainian climatic conditions in the Soviet and post-Soviet period have been studied, among them are: the impact on the level of agricultural productivity, the development and practical implementation of the Great plan of nature transformation and the study of economic and environmental consequences of its implementation. The construction of the Kakhovka, Dneprodzerzhinsk, Kremenchug, Kiev hydroelectric power plants led to the forced resettlement of large masses of the rural population from areas, which could be flooded. This action was really huge in its scale and by its negative social consequences. However, despite the achievements, the raised topic has been poorly studied; there are no special summarizing works. This proves the necessity of further research and comprehensive coverage. The features of the organization of the construction of large public irrigation systems in Ukraine in the period after the Second World War, according to the Great plan of nature transformation have been studied.

It has been grounded by the article that among the most significant negative environmental consequences of The Great plan of nature transformation are: the transformation of the Dnieper river into system of lakes, which led to the change of the hydrological balance and ecosystems, and inundation of large areas that lost the ability to fulfil their ecological function and economic performance

Keywords: water engineering, interventions, irrigation, protective forest plantations, dust storms, shelterbelts windbreaks, solution

Цитування даної статті: Чепурда Г.М. Історичний аналіз впливу соціалістичних експериментів на природне навколишнє середовище України (1948 – 1965 рр.) / Г.М. Чепурда // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 2(142). – С. 78-86.

Citation of this article: Chepurda, G. M., 2017. Istorychnyi analiz vplyvu sotsialistychnykh eksperymentiv na pryrodne navkolyshnie seredovyshche Ukrainy (1948 – 1965 rr.) [Historical analysis of the influence of socialist experiments on the environment (1948 – 1965)]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 2(142), 78-86. doi:10.15421/171729 (in Ukrainian).

Peer-reviewed; approved and placed: 18.12.2016

Исторический анализ влияния социалистических экспериментов на окружающую среду Украины (1948 – 1965 гг.)

А.Н. Чепурда

anna_chepurda@ukr.net

*Черкасский государственный технологический университет,
18006, Черкассы, бул. Шевченко, 460*

В статье с исторической точки зрения исследовано влияние социалистических экспериментов на окружающую среду Украины соответственно до внедрения на практике идей «Великого плана преобразования природы» (1948 – 1965 гг.).

Констатировано, что качество выполнения работ по орошению и осушению земель было неудовлетворительное, что в конечном итоге привело к целому ряду проблем: затопление плодородных земель, перестроение берегов.

Установлено, что «план преобразования природы» имел существенные ошибки, вызванные главным образом недостаточным учетом и пониманием региональных особенностей степных экосистем, чрезмерно мелкой опекой выполнения намеченных мероприятий.

В статье доказывается, что среди наиболее существенных негативных экологических последствий «плана преобразования природы» – превращение Днепра в зарегулированную систему озер, следствием чего стало нарушение гидрологического баланса и экосистем и затопление больших территорий, которые утратили способность выполнять свою экологическую функцию и хозяйственную производительность. Констатируется, что негативные последствия реализации заложенной в «плане преобразования природы» идеологизированной концепции гигантомании и игнорирование законов природы привело к тому, что современное общество балансирует на критическом пороге экостабильности.

Ключевые слова: гидростроительство; мероприятия; орошение; защитные лесные насаждения; пыльные бури; полезащитные лесополосы; решение

Постановка проблеми. Здійснення в Україні безпрецедентної за своїми масштабами всеохоплюючої програми регулювання природи – відомої як сталінський «Великий план перетворення природи» (1948 – 1965 рр.) – спрямованої на зміну кліматичних умов на великих територіях мало такі ж масштабні наслідки, які проявилися у різних сферах. Одночасно з позитивними аспектами реалізації накреслень, очевидними стали негативні наслідки позначеного комплексу гігантоманії «плану перетворення природи».

Непродумане втручання в природу призвело до значних економічних збитків, передусім при спорудженні меліоративних та гідротехнічних об'єктів. Згубний вплив на довкілля і порушення екологічної рівноваги справили затоплення великих територій, а також форсоване осушення заболочених земель.

Аналіз досліджень і публікацій. У свій час до порушеної нами проблеми в контексті власних наукових пошуків зверталися Л. Бахтіарова [1], В. Борейко [3], П. Вакулук [4 – 5], Н. Горло [9], М. Хвесик [18]. Водночас ми спробували зробити згрупований в єдине ціле власний висновок щодо наслідків реалізації «Великого плану перетворення природи» для природного навколишнього середовища України.

Мета дослідження. Вивчення з історичної точки зору впливу соціалістичних експериментів на природне навколишнє середовище України впровадження в життя ідей «Великого плану перетворення природи» (1948 – 1965 рр.).

Методологія дослідження. Для повноцінного розкриття теми використовувались методи: конкретно-пошуковий, аналізу і синтезу, систематизації та узагальнення, історичної реконструкції, порівняльно-історичний.

Виклад основного матеріалу. Комплекс заходів, передбачених постановою Ради Міністрів СРСР і ЦК

ВКП (б) від 20 жовтня 1948 р. «Про план полезахисних лісонасаджень, впровадження травопільних сівозмін, будівництво ставків і водойм для забезпечення високих і сталих врожаїв у степових і лісостепових районах Європейської частини СРСР» [16], в суспільно-політичному житті того часу з подачі компартійних ідеологів отримав назву «сталінського плану перетворення природи». Безпрецедентна за своїми масштабами комплексна програма регулювання природи мала за мету змінити кліматичні умови на великих територіях Радянського Союзу і завдяки цьому домогтися підвищення продуктивності сільського господарства.

Основу плану, як відомо, складали насадження лісових смуг, які, за задумом розробників, повинні були перегородити дорогу суховіям і змінити клімат на площі 120 млн. гектарів, що дорівнює територіям Англії, Франції, Італії, Бельгії та Нідерландів разом узятих. Тому центральне місце в плані займало полезахисне лісорозведення і зрошення. Розрахований на період 1949 – 1965 рр. проєкт передбачав створення 8 великих лісових державних смуг в степових і лісостепових районах загальною протяжністю понад 5300 кілометрів і розгалуженої мережі місцевих лісосмуг.

Крім полезахисних лісонасаджень, план перетворення природи передбачав також значний обсяг меліоративних робіт з осушення та зрошення земель, регулювання річок і поверхневого стоку вод, закріплення пісків і ярів тощо. Для цього в Україні, переважно в південних степових районах, планувалось здійснити комплекс гідротехнічних, культуротехнічних, хімічних, агротехнічних, агролісотехнічних та інших меліоративних заходів з метою регулювання водного, теплового, повітряного і поживного режиму ґрунтів, збереження і підвищення їх родючості.

Невдовзі «план перетворення природи» був сут-

тево доповнений. Крім пользахисних положень рішеннями союзного уряду було заплановано спорудження гігантських гідроелектростанцій на великих ріках Радянського Союзу. Складовою частиною цих додаткових положень природоперетворювального плану стало спорудження каскаду гідроелектростанцій на Дніпрі.

Безумовно, що реалізація таких вперше розроблених у світовій практиці масштабних заходів не могла не позначитися на стані довкілля. Час показав, що виконані на так званих «великих будовах комунізму» роботи мали як позитивні, так і негативні наслідки для природного середовища. При цьому на сучасних оцінках цих наслідків помітно позначився вплив суспільно-політичних процесів, що відбулися останніми десятиріччями на пострадянському просторі, а відповідно і певна дискусійність в наукових колах та серед громадськості.

До позитивних наслідків впливу започаткованих наприкінці 1940-х рр. широкомасштабних природоперетворювальних заходів передусім варто віднести те, що їх реалізація дозволила одержувати стійкі врожаї, значно нейтралізувати та пом'якшити негативні риси степового клімату. Передусім такі, як суховії та коливання вологості, пильні бурі, відвернувши особливо важкі кризи (схожі на ту, яка сталась у 1890-х роках) і дозволило певною мірою стабілізувати ситуацію [7, с. 25].

Початковий етап реалізації «плану перетворення природи» в Україні відбувався успішно і знаходив розуміння господарників і підтримку населення, передусім щодо насадження пользахисних лісосмуг та здійснення заходів проти ерозії ґрунтів. У 1949 – 1952 рр. колгоспи і радгоспи республіки щорічно висаджували ліси на площі 66 тис. га, або в два рази більше від запланованих показників [5, с. 138].

Якість сільськогосподарських угідь, захищених лісосмугами, помітно зросла – зменшилася ерозія, покращився водний баланс і, як наслідок, зросла врожайність полів. Ефект дії тільки посадки пользахисних лісових смуг на врожайність захищених ними полів забезпечував зростання врожайності зернових культур на 25 – 30 %, овочевих – на 50 – 70 %, трав – на 100 – 200 % [13].

Водночас «сталінський план перетворення природи», а ще в більшій мірі практична його реалізація щодо пользахисних лісонасаджень, мав суттєві недоліки, викликані головним чином недостатнім урахуванням і розумінням регіональних особливостей степових екосистем, надмірною дрібною опікою виконання намічених заходів. Виконання розроблених і включених до «сталінського плану» заходів, спрямованих на зміну природи, в багатьох випадках залишала бажати кращого. Це було зумовлено низкою причин, в тому числі й політичних – змінами у верхівці радянського керівництва, а заодно і змінами ставлення до самого «сталінського плану» і природоохоронних проблем, браком коштів, недбалістю ставлення місцевої влади та окремих господарств до поставлених перед ними завдань.

Весь цей комплекс причин призвів до того, що після 1953 р. «Великий план перетворення природи»,

який політично пов'язувався з іменем Й. Сталіна, передусім щодо пользахисних лісонасаджень, було згорнуто і він так і не був доведений до логічного завершення.

В той же час некомпетентні, позначені синдромом гігантоманії, ідеї «приборкання» Дніпра (а в СРСР й інших річок) в наступні роки набули розвитку та практичного втілення в каскаді дніпровських гідроелектростанцій і принесли та продовжують приносити чи не найбільшої шкоди довкіллю. Принагідно слід зазначити, що, крім Дніпра, жодна ріка Радянського Союзу не зазнала такого тотального «зарегулювання» в процесі «перетворення природи». Завдяки втіленню в життя ідей, закладених в «сталінському плані перетворення природи» і розвинутих його наступниками, головна ріка України – Дніпро, практично перетворилася у систему гігантських зарегульованих озер-водосховищ з усіма негативними наслідками.

Розрахований до 1965 р., «план перетворення природи» щодо пользахисних лісонасаджень був фактично згорнутий в 1956 – 1959 рр., що пояснюється передусім незацікавленістю особисто М. Хрущова в продовженні масштабних пользахисних заходів. Негативне і суб'єктивне ставлення радянського лідера до лісонасаджень завдало шкоди усьому лісному господарству. Натомість визначене пріоритетним напрямом і здійснене без належного науково-практичного обґрунтування масштабне освоєння цілих земель з часом мало катастрофічні екологічні наслідки, що змусило радянське керівництво переглянути ставлення до пользахисних лісосмуг.

На виконання вказівки нового радянського лідера М. Хрущова у 1953 р. було ліквідоване Міністерство лісового господарства СРСР, а лісове господарство передано в підпорядкування Міністерства сільськогосподарства і заготівель СРСР [10, с. 2]. Ліси на правах «пасинка» опинилися у віданні осіб, які не мали належної професійної підготовки та відповідної освіти. На одному із засідань колегії Міністерства сільськогосподарства і заготівель СРСР при розгляді питань лісового господарства тодішній міністр І.А. Бенедиктов у зневажливім тоні сказав: «Ліс ріс і буде рости без лісівників» [12, с. 117].

На місцях ліквідовувалися всі лісозахисні організації, скорочувалися посади агролісоторів, а плани з лісонасаджень виключалися із загальної звітності всіх організацій. Багато лісосмуг було вирубане. Створені в 1949 – 1955 рр. 570 лісозахисних станцій були також ліквідовані [6, с. 6].

З'ясовано, що після волонтаристського рішення про згортання робіт з реалізації планів масштабного лісонасадження тривалість та повторюваність пилкових бур продовжувала збільшуватись, оскільки внаслідок багаторазового обробітку ґрунт все більше й більше розпилювався і втрачав структуру. Наслідком припинення лісонасаджувальних робіт стало те, що, зокрема, в приазовських степах України з 25 років (1952 – 1977 рр.) 16 років були з пилковими бурями. Кожна така буря, за даними науково-дослідних установ республіки, виносила з кожного гектара ріллі в середньому до 350 тонн родючого ґрунту, завдаю-

чи непоправної шкоди господарствам степової зони. Негативні наслідки припинення лісонасаджень проявилися у 1960 р. під час пилової бурі, яка охопила десять південних областей України. Тоді було завдано шкоди майже 1 млн. гектарів озимих посівів, з яких повністю загинуло і було пересіяно 600 тис. гектарів посівних площ колгоспів і радгоспів. Ця пилова буря завдала збитків на суму понад 100 млн. крб. (у цінах 1960 р.) [5, с. 473].

У 1965 р. через пилові бурі в Приморському районі Запорізької області зернові культури пересівали чотири рази. Чорні бурі виникали у безсніжні зими з морозами, коли земля була сухою, або весною, коли поля ще не були захищені рослинністю.

Намагаючись виправити наслідки волонтаристських рішень очолюваного М. Хрущовим партійно-радянського керівництва, уряд Української РСР у 1967 р. прийняв постанову «Про невідкладні заходи по захисту ґрунтів від ерозії», яка на деякий час дещо змінила ставлення до полезахисного лісонасадження. В Україні було відновлено ліквідовані за часів М. Хрущова 32 лісомеліоративні станції і кілька десятків лісомеліоративних дільниць, які за рахунок бюджетних коштів створювали лісосмуги та лісонасадження на схилах ярів, в пісках і по берегах річок і водойм.

Лісомеліоративні станції й інші лісгосподарські підприємства одержали значну кількість техніки та кошти на капітальне будівництво. Відповідно до цієї постанови інститут «Укрземпроект» та його підрозділи на місцях склали Генеральну схему протиерозійних заходів, у якій було передбачено довести площу полезахисних лісосмуг до 494,3 тис. га, хоча це було на 368 тис. га менше, ніж передбачалося «планом перетворення природи», прийнятим у 1948 р. [4, с. 138].

Аналізуючи екологічні наслідки реалізації «сталінського плану перетворення природи» варто зазначити, що, на відміну від програми полезахисних лісонасаджень, його гідроенергетична та гідромеліоративна складова була більш вразливою і недосконалою, оскільки при її розробці мали місце волонтаризм, поверховий підхід і недостатнє обґрунтування можливих екологічних наслідків.

Великої шкоди сільському господарству і усьому довкіллю України завдало створення «рукотворних морів» – водосховищ дніпровського гідрокаскаду, які затопили 709,9 тис. га земель, з них 197,6 тис. га – піщаних та непридатних для використання, 216,5 тис. га – лісів і дрібнолісся, 177,6 тис. га – сінокосів, пасовищ, 73,2 тис. га – орних земель, садів, садиб. Продуктивні землі займають близько 30 % затоплених територій [18, с. 69]. Відмову зменшити площі затоплень проектні установи пояснювали тим, що це знизить виробіток і потужність гідровузлів.

Негативним наслідком стали підтоплення, обвалювання берегів і утворення мілководь. Через малу проточність води в дніпровських водосховищах повсюдно спостерігається її «цвітіння», заходи по боротьбі з яким неефективні. Зменшився видовий і якісний склад тваринного і рослинного світу. Заходи з врятування фауни не мали системного характеру [9, с. 15].

Проектанти дніпровського гідрокаскаду не брали до уваги що Дніпро є третім за величиною транскордонним водотоком Європи після Дунаю і Волги. Після створення гідрокаскаду стік Дніпра виявився зарегульованим численними водосховищами, ставками, каналами, греблями і шлюзами (усього в басейні Дніпра створено 564 водойми).

Внаслідок цього у зоні їхнього впливу сформувалися ділянки постійного стояння ґрунтових вод і підтоплення. Замулення малих річок і втрати ними дренажної здатності стало причиною систематичного підтоплення від 400 до 700 населених пунктів і 60 – 200 тис. гектарів сільськогосподарських угідь. Екологічної шкоди завдає й те, що в басейні Дніпра надмірно розвинена гірничодобувна промисловість, невід'ємною частиною якої є шламовідстійники і хвостосховища, навколо яких формуються зони підтоплення, сольового забруднення повневерхів і підземних вод [18, с. 69].

Зокрема, при будівництві Каховського водосховища було затоплено унікальні за своєю врожайністю і природними ландшафтами Кінські плавні. Цей природний комплекс – заплавна тераса Дніпра, яка розширюється до ширини понад 20 км і займає близько 80 тис. гектарів, що знаходилась між Дніпром і його притокою річкою Кінська (Кінка, Конка), здавна називалась в народі «Кінські плавні» або «Великий Луг» [11]. Нині ця територія майже повністю затоплена водами Каховського водосховища. Затоплення Кінських плавнів з їх лісами, озерами, старицями та протоками є класичним прикладом бездумного втручання людини в природу. Під водою опинилися десятки населених пунктів та орієнтовно 30 тис. гектарів родючої землі, зникло понад 60 дрібних річок і озер. Ліквідовано цілий ландшафтний регіон, біокомплекс – регулятор місцевого клімату, унікальний біофільтр, неоціненна комора природних ресурсів (рибних, рослинних, мисливських тощо) [8, с. 3].

Невдовзі після введення в дію водосховищ на Дніпрі різко зрослий спочатку вилов риби згодом пішов на спад. І це при тому, що ще 24 грудня 1949 р. ЦК КП(б) України і Рада Міністрів УРСР прийняли спільну постанову «Про міри по збільшенню рибних запасів Дніпра і його приток». Цією постановою передбачалось створити 7 місцевих, 2 республіканські заказники – Усть-Прип'ятьський і Середньо-Дніпровський. Але після спорудження Каховської та Кременчуцької ГЕС було перекрито хід на нерест осетровим, якими раніше славилось Дніпро. Крім того, під загрозою зникнення опинилися і інші прохідні та напівпрохідні види риби [3, с. 51].

В Дніпрі та його притоках зовсім зникло чимало поширених раніше видів типових річкових риби, зокрема таких як лосось, чорноморсько-азовський осетер та оселедець, білуга, шип, річковий вугор. Крім того катастрофічно зменшилася чисельність стерляді, підуста, головня, в'язя, жереха, линка. Їх місце зайняли озерні форми – лящ (близько 40 % вилову), щука, сом, короп (свійська форма сазана, потрапила в річку зі ставкових господарств), плітка, окунь.

Внаслідок виконання передбачених «планом пе-

ретворення природи» меліоративних робіт загрозлива ситуація наприкінці 1950-х рр. склалася і в басейні Дністра. Як зазначав начальник Укрдержрибводу Ф. Осадчий у своїй інформації Раді Міністрів УРСР у березні 1960 р., внаслідок масового обвалування заплавлених земель на Дністрі для сільського господарства, а також надто поганого догляду за нерестовими площами з боку рибогосподарських організацій, улови у Дністровському рибпромисловому районі зменшилися, у порівнянні з довоєнними, в 10 разів [25, арк. 56]. Він з тривогою попереджував, що земля на протязі десятків кілометрів вище кордону Української РСР вся огорожена дамбами і перетворена на канал майже до самої Дубосарської ГЕС. Таким чином обвалування останніх нерестилищ пониззя Дністра остаточно позбавить рибу бази природного відтворення [25, арк. 55].

Ще однією екологічною проблемою, породженою реалізацією «плану перетворення природи», стало підтоплення прибережних територій. Відомо, що будівництво водосховищ на рівнинних річках за аналогією з природними катаклізмами відбувається за порівняно короткий проміжок часу, коли гребля перепиняє течію річки і призводить до заповнення річкової долини водою та підтоплення значних прибережних територій.

Таким чином, створення каскаду з шести дніпровських водосховищ призвело до значного підняття рівня поверхневих і ґрунтових вод впродовж 1 – 2 років і, як наслідок, призвело до затоплення 694,8 тис. гектарів і підтоплення 93,5 тис. гектарів прилягаючих до Дніпра земель.

Підняття рівня води у Дніпрі негативно позначилося і на його притоках. Як зазначив членкореспондент НАН України, директор Інституту проблем природокористування та екології НАН України А.Г. Шапар, «річку Базавлук буквально силоміць закачують у Каховське водосховище. Тільки на Криворізькому напрямку вже немає Мокрої Сури, Домоткані, Самоткані, Саксагані у верхів'ях. Цвітіння води в малих річках стало буденним явищем» [2, с. 2].

Крім підтоплення земель, внаслідок будівництва дніпровського каскаду гідроелектростанцій, відбулося надмірне засолення значної території. При проектуванні водосховищ не було враховано і того, що це порушить динамічну рівновагу й призведе до перетворення берегів – розмиву, сповзання або акумуляції відкладень.

За даними УкрНДІЛГА вже на початку 1960-х рр. вздовж водосховища берегова смуга мала 40 яружно-балкових систем та багато окремих ярів. Внаслідок сильної зрізаності діючими ярами, а також обвалу берегів внаслідок підтоплення, хвилебою та зсувів, вузькі балочні заплави затоплювалися.

За висновками науковців, яружно-балкова мережа розросталася в напрямку вододілів і завдавала значних збитків цінним угіддям, розмивала дороги [19, арк. 10 – 11]. При цьому відбувалося змивання плодоносних шарів ґрунту. Цьому сприяло також розкопування схилів. Наприклад, як це відбулося з полями колгоспу імені Леніна, які прилягали до балки Микитинської на Херсонщині. Як пропонував лісничий

Гаврилівського лісництва Каховського лісгоспзагу П.А. Легкоступ необхідно було змінити нарізку полів та здійснювати оранку поперек схилів, натомість колгоспи «Шлях комунізму» та «Зоря комунізму» заорювали прияружні вигопи з метою збільшення посівної площі, що сприяло ерозійним процесам і розмиванню схилів [20, арк. 8].

У зв'язку з такими негативними наслідками створення дніпровських водосховищ у всі наступні роки доводилося здійснювати масштабні роботи, спрямовані на захист і збереження прибережних земель. На сьогодні системами інженерного захисту у прибережній зоні дніпровських водосховищ захищено 290 тис. гектарів земель. Водночас площа незахищених від затоплення територій (мілководь) на дніпровському каскаді складає 133 тис. гектарів, майже 54 тис. гектарів з них знаходяться в незадовільному екологічному стані, близько 48 тис. гектарів підтоплених земель також доцільно захистити від шкідливого впливу вод [17, с. 97 – 114].

Підвищення урізу води в Дніпрі у верхніх б'єфах кожного із побудованих водосховищ привело також до різкого і значного підняття відповідних місцевих базисів ерозії. Утворилася нова берегова лінія загальною протяжністю близько 3,5 тис. кілометрів. Третина периметру нового урізу води у водосховищах продовжує зазнавати активного руйнування денудаційними, особливо абразійними і ерозійними процесами, і потребує захисту.

Всього на шести дніпровських водосховищах протягом періоду їх будівництва було зведено близько 315 км водообмежувальних дамб, які також виконують і берегозахисні функції, та 88,39 км берегів ріки було закріплено. За період експлуатації дніпровських водосховищ усього закріплено 460 км берегів.

Спорудження передбачених «сталінським планом перетворення природи» водосховищ дніпровського гідрокаскаду призводило до руйнування прилеглих до них земель і зумовлювало необхідність виконання великих обсягів протиерозійних робіт з обліснення змитих та розмитих ґрунтів. Такі роботи по берегах водосховищ здійснювалися відповідно до технічних проектів, складених експедицією «Агролісопроект» ще у 1952 р. [21, арк. 14].

Головними причинами того, що лісові господарства не справлялися з обсягами робіт, що ставився перед ними, були несвоєчасне отримання технічного проекту на проведення обліснення водосховищ, відсутність достатньої кількості робочої сили (наприклад, на Кременчуцькому водосховищі усі роботи мало здійснювати одне Жовнинське лісництво). До того ж площі, які підлягали облісненню, переважно були непридатними для використання тракторів та іншої техніки, що вимагало додаткової ручної праці.

Таке ж становище склалося і на Дніпродзержинському водосховищі, де також відчувалася відсутність робочої сили, оскільки Кишеньківське лісництво, яке мало здійснювати роботи з обліснення, займалося масовим переселенням жителів. А доручене рішенням республіканського керівництва виконання робіт Солошинським лісництвом з площею обліснення у 1093 га не було вчасно організовано.

Таким чином, щорічний обсяг обліснювальних робіт у 641 га лягав на одне Кишеньківське лісництво [22, арк. 6].

Хоча були й випадки, коли в авральному порядку плани робіт виконувалися і навіть перевиконувалися. Прикладом може бути проведення обліснення на Донеччині, де із загальної площі посіву та посадки лісу на каналі Сіверський Донець – Донбас було насаджено 75 га при плані 49 га, або 153,1%, а на Артемівському водосховищі цього каналу насаджено лісових культур на площі 45,5 гектара, тобто на усій можливій до заліснення площі. На Грабовському водосховищі при плані 22 гектари було насаджено лісових культур на площі 32 гектари. А всього на водосховищах, при плані 67, було насаджено 77 гектарів, або 114, 9% [23, арк. 3]. Втручання людини у природне середовище в рамках «сталінського плану перетворення природи» негативно позначилося на екосистемах й інших регіонів України. Важливою складовою цього плану було осушення земель, зокрема українського Полісся. Слід зауважити, що подібні наміри існували ще в довоєнний період. Навіть було підготовлено потужну осушувальну систему. Проте тоді реалізації цих планів завадила війна.

«Великим планом перетворення природи» передбачалось за 15 років осушити близько 4 млн. га, у тому числі в Українській РСР – 1897 тис. га. Генеральною схемою «перетворення» Полісся передбачалось будівництво 37 водосховищ і 2100 ставків, вирівнювання 24 тис. км. рік, осушення 4810 тис. га боліт (в Україні 1897 тис.), зведення 81 гідроелектростанції. На все це виділялось на 15 років 16,8 млрд. крб. (для України 6,8 млрд. крб.) [24, арк. 10].

Проте вже невдовзі після початку масштабної кампанії з меліорації земель і осушення боліт, яка активно розгорнулася після 1948 р., виявилось, що, всупереч очікуваних наслідків, на осушених землях укіс трав не збільшився, а навпаки зменшився [15, с. 356]. Внаслідок надмірної широкомасштабної меліорації земель у басейні Прип'яті багато річок, особливо малих, були повністю або частково спрямлені і каналізовані. Руїнування торфового шару на великих осушених територіях (понад 1 млн. га) призвело до формування напівпустельної зони з локальними виходами на поверхню пісків

Меліоративна осушувальна діяльність спричинила значну зміну природних характеристик екосистеми українського Полісся. Внаслідок цього суттєво збідніло біорізноманіття регіону, втрачено багато аборигенних видів, включаючи 31 вид судинних рослин і майже 20 видів наземних ссавців [18, с. 68 – 71].

У 1960 – 1980-ті роки була розпочата широкомасштабна осушувальна меліорація Полісся, яка зрештою призвела до екологічної катастрофи тваринного світу. Інтенсивна меліорація земель, направлена на підвищення продуктивності Полісся, у багатьох випадках призвела до негативних наслідків для навколишнього природного середовища регіону. Внаслідок того, що більшість боліт Полісся було осушено й інтенсивно використано, значного негативного впливу зазнали не лише болота, а й прилеглі до них

території. Зміни виявилися згубними як для екосистеми в цілому, так і для її складових, у тому числі риб та всіх видів диких тварин водно-болотного мисливського комплексу [14].

В контексті впливу експериментів з «перетворення природи» постала і ще одна неоднозначна проблема, пов'язана з використанням стічних вод для зрошення сільськогосподарських земель. Так, на початок 1960-х рр. міста і промислові центри України скидали у річки та водоймища понад 1,0 млрд. куб. метрів стоків на рік. За оцінками у 1961 р. стічними водами в Україні можна було поливати близько 250 тис. га приміських земель, в тому числі значну площу земель в Донбасі за рахунок стічних вод промисловості (шахт, заводів) тоді як на практиці стічними водами зрошувалося лише 5,0 тис. га [26, арк. 12].

Проте значна мінералізація стічних вод, невивченість способів їх очищення, режиму та техніки зрошення, санітарно-гігієнічного стану ґрунтів зумовили необхідність проведення науково-дослідницької роботи з цих питань. У 1961 р. заступник міністра сільськогосподарства В.Ф. Пересипкін запропонував протягом 1961 – 1963 рр. створити науково-дослідну станцію зі знешкодження стічних вод у сільське господарство з підпорядкуванням її Українському науково-дослідному інституту гідротехніки та меліорації Української академії сільськогосподарських наук. З цього питання Рада Міністрів УРСР підготувала пропозиції і надіслала на погодження в Державний комітет Ради Міністрів СРСР з координації науково-дослідних робіт [26, с. 10]. З цією метою на землях радгоспу «Бортничі» поблизу Києва в 1961 – 1963 рр. було організовано спеціалізовану науково-дослідну станцію зі знешкодження і використання стічних вод для зрошення [26, с. 13].

Висновки. Таким чином, прийнята в СРСР у 1948 р. і доповнена в наступні роки масштабна програма (сталінський «великий план перетворення природи») зміни природно-кліматичних умов з метою поліпшення умов ведення сільськогосподарства в багатьох аспектах носила експериментальний характер, оскільки не мала завершеної і вичерпної наукової аргументації. В процесі її реалізації виявилися як позитивні впливи, так і суттєві недоліки та прорахунки, які в поєднанні з невіправданими коригуваннями і доповненнями призвели до негативних наслідків і ускладнення екологічної ситуації на тривалий час.

До позитивних наслідків природоперетворювальних заходів передусім варто віднести створення полезахисних лісосмуг, що дозволило одержувати стійкі врожаї, значно нейтралізувати та пом'якшити такі риси степового клімату, як суховії, пилові бурі та колювання вологості.

Спорудження ж каскаду гідроелектростанцій негативно вплинуло на екологічний стан Подніпров'я й усєї України, однак завдяки водосховищам певною мірою вдалося поліпшити водозабезпечення промислових центрів і аграрних регіонів. Поліпшилися можливості для зрошення земель та регулювання рівневого режиму, зокрема річної амплітуди коливань.

Серед найбільш суттєвих негативних екологічних наслідків «плану перетворення природи» – перетворення Дніпра у зарегульовану систему озер, наслідком чого стало порушення гідрологічного балансу та екосистем і заоплення великих територій, які втратили здатність виконувати свою екологічну функцію і господарську продуктивність.

Негативний вплив створення гігантських водосховищ проявився і в таких наслідках як абразія та руйнування берегів, погіршення структури ґрунтів через підвищення рівня ґрунтових вод, засоленість зрошуваних земель, зміна мікроклімату на підтопленнях та зрошуваних територіях, зниження продуктивності ріборозведення. Стояча вода і мілководдя спричинили також загострення проблеми цвітіння сине-зелених водоростей, епідеміологічного стану населених пунктів Подніпров'я.

З часом набула актуальності проблема небезпеки руйнування збудованих штучних гребель, дамб та інших гідротехнічних об'єктів з огляду їх старіння і відповідно – необхідності модернізації споруд і об'єктів.

Отже, підсумовуючи аналіз екологічних наслідків здійснення «сталінського плану перетворення природи» можна зробити узагальнюючий висновок про те, що ця безпрецедентна за масштабами програма зміни природно-кліматичних умов на етапі розроблення і реалізації носила значною мірою суперечливий і непослідовний характер.

Негативні наслідки реалізації закладеної в «великому плані перетворення природи» ідеологізованої концепції гігантоманії та ігнорування законів природи призвели до того, що сучасне суспільство балансує на критичному порозі екостабільності.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бахтіарова Л. І. Історія досліджень причин та наслідків меліорації в регіоні Північного Причорномор'я / Л. І. Бахтіарова // Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки. – 2014. – Т. 19. Вип. 1. – С. 69 – 78.
2. Біловицька Н. Річка зможе нормально жити лише після спуску водосховищ / Н. Біловицька // Урядовий кур'єр. – 2011. – 2 липня (№118).
3. Борейко В.Е. История охраны природы Украины (X век – 1980 г.). – К. 1997. – Т. 2. 1941 – 1980. – 192 с.
4. Вакулук П.Г. Лісовідновлення та лісорозведення в Україні / П.Г. Вакулук, В.Л. Самоплавський. – Х. : Прапор, 2006. – 383 с.
5. Вакулук П.Г. Нариси з історії лісів України / П.Г. Вакулук. – Фастів : Поліфраст, 2000. – 624 с.
6. Войцеховский М.Б. Государственная лесополоса / М.Б. Войцеховский // Независимая газета. – 2008. – 26 ноября.
7. Гак Д.В. Великие стройки коммунизма и преобразование природы / Д.В. Гак, И.Н. Романенко. – Симферополь : Крымиздат, 1952. – 117 с.
8. Гетьман В. Гордієві вузли Великого Лугу. Депресивний стан Каховського водосховища, що склався нині, вимагає кардинального вирішення / В. Гетьман // День. – 28 серпня. – 2013. – № 153 (29 серпня). – С. 9.
9. Горло Н.В. Спорудження водосховищ Дніпровського гідрокаскаду: соціальний та економічний аспекти (50 – 70-ті рр. ХХ ст.) / Н. В. Горло. Автореф. дис. канд. істор. наук за спеціальністю 07.00.01 – Історія України. – Запоріжжя, 2007. – 20 с.
10. Закон СССР от 15 марта 1953 г. «Об образовании Министерств СССР» // Известия советов депутатов трудящихся СССР. – 1953. – 16 марта. – С. 2.
11. Кінська, Конка, Кінка // Географічна енциклопедія України: В 3-х т. – К. : Українська радянська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1990. – Т. 2. – С. 155.
12. Колданов В.Я. Очерки истории советского лесного хозяйства / В.Я. Колданов. – М. : Экология, 1992. – 180 с.
13. Лісовідведення [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/cite_note-ksma.ru-7. Назва з екрана.
14. Маціборук П. Меліорація: катастрофічні наслідки й подальші перспективи [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.hunt-fish.com.ua/article.htm?ident. Назва з екрана.
15. Новітня історія України (1900 – 2000) / за ред. А.Г. Слюсаренка, В.І. Гусєва, В.П. Дорожжина та ін. – К. : Вища школа, 2000. – 356 с.
16. Постановление Совета Министров СССР и ЦК ВКП (б), 20 октября 1948 г. «О плане полезащитных лесонасаждений, внедрения травопольных севооборотов, строительства прудов и водоемов для обеспечения высоких и стойких урожаев в степных и лесостепных районах европейской части СССР» // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам: Сборник документов за 50 лет: В 5 т. – Т. 3. 1941 – 1952 / сост. К.У. Черненко, М.С. Смертюков. – М. : Политиздат, 1968. – С. 531 – 549.
17. Рекомендації щодо поліпшення екологічного стану прибережних територій дніпровських водосховищ / Дубняк С.А., Сакевич А.М., Тімченко В.М. та ін. – К. : КСП, 1999. – 182 с.
18. Хвесик М.А. Екологічні проблеми басейну р. Дніпро та шляхи їх вирішення / М.А. Хвесик // Екологія і природокористування. – 2013. – Вип. 17. – С. 68 – 74.
19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Фонд 5106. Головне управління водного господарства при Раді Міністрів УРСР. Оп.1. Спр. 360. Довідка по створенню захисних лісонасаджень та проведенню протиерозійних заходів на берегах Дніпра. – 34 арк.
20. ЦДАВО України. Фонд 5105. Міністерство лісового господарства Української РСР. Оп.2. Спр. 242. Довідки, звіти, листування та ін. про виконання постанови РМ УРСР № 638 «Про організацію боротьби з ерозією ґрунтів, захисту лісонасаджень на території УРСР». – 25 арк.
21. ЦДАВО України. Фонд 5105. Міністерство лісового господарства Української РСР. Оп.2. Спр. 243. Довідки, інформації і листування з РМ УРСР та ін. вищестоящими організаціями щодо відновлення лісів, про полезахисні лісонасадження в колгоспах УРСР. – 57 арк.
22. ЦДАВО України. Фонд 5105. Міністерство лісового господарства Української РСР. Оп.2. Спр. 245. Звіти Головного управління лісового господарства та лісозаготівель при Раді Міністрів УРСР. – 27 арк.

23. ЦДАВО України. Фонд 5105. Міністерство лісового господарства Української РСР. Оп.2. Спр. 374. Зведені доповідні записки обласних управлінь лісового господарства і лісозаготівель, про виконання планів зі створення полезахисних лісосмуг, відновлення лісів та ін. за 1962 р. – 290 арк.
24. ЦДАВО України. Фонд 5106. Головне управління водного господарства при Раді Міністрів УРСР. Оп.1. Спр. 360. Довідка по створенню захисних лісонасаджень та проведенню протиерозійних заходів на берегах Дніпра. – 34 арк.
25. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Фонд 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. Оп. 80. Спр. 1284. Просьбы, информации, справки обкомов и райкомов партии, Главного управления водного хозяйства при СМ УССР, колхозов, РТС по вопросам мелиорации, строительства оросительных сооружений. 7.01 – 14.12.1960. – 74 арк.
26. ЦДАГО України. Фонд 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. Оп. 80. Спр. 1292. Письма, справки, информации обкомов и райкомов партии, Министерства сельского хозяйства УССР, совнархозов, «Укрхмельтреста», совхозов по вопросам водно-хозяйственного строительства, работа совхозов, выращивания технических культур, организационно-хозяйственного укрепления колхозов. 03.01 – 7.12.1961. – 82 арк.

REFERENCES:

1. Bakhtiarova, L.I., 2014. Istoriia doslidzhen prychny ta naslidky melioratsii v rehioni Pivnichnoho Prychornomia [Research History of Causes and Effects of Reclamation in the Northern Black Sea Coast Region]. Odesa, 69–78 (in Ukrainian).
2. Bilovytska, N., 2011. Richka zmozhe normalno zhyty lyshe pislia spuskuvodoskhovshch [The river can live a normal life just after the descent of reservoirs]. Kiev, 118 (in Ukrainian).
3. Borejko, V.E., 1997. Istoriia ohrany prirody Ukrainy (H vek – 1980 g.) [History of Nature Protection of Ukraine (X century - 1980)]. Kyiv, 192 (in Russian).
4. Vakuliuk, P.H., 2006. Lisovidnovlennia ta lisorozvedennia v Ukraini [Reforestation and afforestation in Ukraine]. Kharkiv, 383 (in Ukrainian).
5. Vakuliuk, P.H., 2000. Narysy z istorii lisiv Ukrainy [Essays on the History of forests of Ukraine]. Polifrast, Fastiv, 624 (in Ukrainian).
6. Vojcehovskij, M.B., 2008. Gosudarstvennaja lesopolosa [State forest belt]. Moscow, Independent newspaper 26.11 (in Russian).
7. Gak, D.V. 1952. Velikie strojki kommunizma i preobrazovanie prirody [Great construction projects of communism and the transformation of nature]. Krymizdat, Simferopol', 117 (in Russian).
8. Hetman, V., 2013. Hordiiievi vuzly Velykoho Luhu. Depresyivnyi stan Kakhovskoho vodoskhovshcha, sheho sklavsia nyini, vymahaie kardynalnoho vyrishennia [Gordian knots of Great Meadows. Depression of Kakhovka reservoir that has emerged and now requires a radical solution]. Kyiv, 9 (in Ukrainian).
9. Horlo, N.V., 2007. Sporudzhennia vodoskhovshch Dniprovskoho hidrokaskadu: sotsialnyi ta ekonomichni aspekty (50 – 70-ti rr. KhKh st.) [The construction of reservoirs of the Dnieper hydro cascade: social and economic aspects (50 – 70th XX century)]. Zaporizhzhia, 20 (in Ukrainian).
10. Zakon SSSR of 15 marta 1953 g. «Ob obrazovanii Ministerstv SSSR» [Law of SSSR of May, 15 1953. «About Ministry formation of SSSR»]. Moscow, 2 (in Russian).
11. Ukrainska radianska entsyklopediia im. M.P. Bazhana, 1990. Kinska, Konka, Kinka // Heografichna entsyklopediia Ukrainy [Kinska, Konka, Kinki // Geographical Encyclopedia of Ukraine]. Ukrainska radianska entsyklopediia im. M.P. Bazhana, Kyiv, 155 (in Ukrainian).
12. Koldanov, V.Ja., 1992. Ocherki istorii sovetskogo lesnogo hozjajstva [Essays on the History of the Soviet forestry]. Ekologiya, Moscow, 180 (in Russian).
13. Lisovidvedennia. [Wood allotment]. Access: https://uk.wikipedia.org/wiki/cite_note-ksma.ru-7.
14. Matsiboruk, P. Melioratsiia: katastrofichni naslidky y podalshi perspektyvy [Reclamation: disastrous consequences and future prospects]. Access: www.hunt-fish.com.ua/article.htm?id=1.
15. Sliusarenka, A.H., Husieva, V.I., Dorozhzhyna, V.P., 2000. Novitnia istoriia Ukrainy (1900 – 2000) [Recent history of Ukraine (1900 - 2000)]. Vyshcha shkola, Kyiv, 356 (in Ukrainian).
16. Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR i CK VKP (b), 20 oktjabrja 1948 g. «O plane polezashhitnyh lesonasazhdenij, vnedrenija travopol'nyh sevooborotov, stroitel'stva prudov i vodoemov dlja obespechenija vysokih i stojkih urozhaev v stepnyh i lesostepnyh rajonah evropejskoj chasti SSSR». 1968. [About the plan of shelterbelts, the introduction of grass crop rotation, construction of ponds and reservoirs to ensure high and stable yields in the steppe and forest-steppe regions of the European part of the USSR]. Politizdat, Moscow, 531-549 (in Russian).
17. Dubniak, S.A., Sakevych, A.M., Timchenko, V.M., 1999. Rekomendatsii shchodo polipshennia ekolohichnoho stanu pryberzhnykh terytorii dniprovskykh vodoskhovshch [Recommendations to improve the environment of coastal areas of the Dnieper reservoirs]. KSP, Kyiv, 182 (in Ukrainian).
18. Khvesyuk, M.A. 2013. Ekolohichni problemy basenu r. Dnipro ta shliakhy yikh vyrishennia [Environmental problems Dnipro basin and solutions]. Dnipropetrovsk. 68-74 (in Ukrainian).
19. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali – TsDAVO Ukrainy). Fond 5106. Holovne upravlinnia vodnoho gospodarstva pry Radi Ministriv URSR. Op.1. Spr. 360. Dovidka po stvorenniu zakhysnykh lisonasadzhen ta provedenniu protyeroziinykh zakhodiv na berehakh Dnipra. [Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine (hereinafter - TSDAVO Ukraine). Foundation 5106. Department of Water Resources at the Council of Ministers of the USSR. Op.1. Conjugation. 360. Help to create protective afforestation and erosion control measures carrying on the banks of the Dnieper]. Kyiv, 34 (in Ukrainian).
20. TsDAVO Ukrainy. Fond 5105. Ministerstvo lisovoho gospodarstva Ukrainskoi RSR. Op.2. Spr. 242. Dovidky, zvity, lystuvannia ta in. pro vykonannia postanovy RM URSR # 638 «Pro orhanizatsiiu borotby z eroziieiu hruntiv, zakhystu lisonasadzhen na terytorii URSR» [TSDAVO Ukraine. Fund 5105. The Ministry of Forestry Ukrainian SSR. Op.2. Conjugation. 242. Information, reports, correspondence and other on the implementation of Resolution CM USSR № 638 On organization of combat soil erosion, protection afforestation in the territory of the USSR]. Kyiv, 25 (in Ukrainian).
21. TsDAVO Ukrainy. Fond 5105. Ministerstvo lisovoho gospodarstva Ukrainskoi RSR. Op.2. Spr. 243. Dovidky, informatsii i lystuvannia z RM URSR ta in. vyshchestoiashchymy orhanizatsiamy shchodo vidnovlennia lisiv, pro polezakhysni lisonasadzhenia v kolhospakh URSR [TSDAVO Ukraine. Fund 5105. The Ministry of Forestry Ukrainian SSR. Op.2. Conjugation. 243. Information, information and

- correspondence with the USSR CM and other parent organizations on reforestation, afforestation of shelterbelts in farms of USSR]. Kyiv. 57 (in Ukrainian).
22. TsDAVO Ukrainy. Fond 5105. Ministerstvo lisovoho hospodarstva Ukrainskoi RSR. Op.2. Spr. 245. Zvity Holovnoho upravlinnia lisovoho hospodarstva ta lisozahotivel pry Radi Ministriv URSSR [TSDAVO Ukraine. Fund 5105. The Ministry of Forestry Ukrainian SSR. Op.2. Conjugation. 245. Reports of the Main Department of Forestry and logging the Council of Ministers of the USSR]. Kyiv. 27 (in Ukrainian).
23. TsDAVO Ukrainy. Fond 5105. Ministerstvo lisovoho hospodarstva Ukrainskoi RSR. Op.2. Spr. 374. Zvedeni dopovidni zapysky oblasnykh upravlin lisovoho hospodarstva i lisozahotivel, pro vykonannia planiv zi stvorennia polezakhysnykh lisosmuh, vidnovlennia lisiv ta in. za 1962 r. [TSDAVO Ukraine. Fund 5105. The Ministry of Forestry Ukrainian SSR. Op.2. Conjugation. 374. Summary memorandum of regional departments of forestry and logging, the implementation of plans to create shelterbelts, reforestation and other by 1962]. Kyiv. 290 (in Ukrainian).
24. TsDAVO Ukrainy. Fond 5106. Holovne upravlinnia vodnoho hospodarstva pry Radi Ministriv URSSR. Op.1. Spr. 360. Dovidka po stvorenniu zakhysnykh lisonasadzhen ta provedenniu protyeroziinykh zakhodiv na berehakh Dnipra [TSDAVO Ukraine. Fund 5106. Department of Water Resources at the Council of Ministers of the USSR. Op.1. Conjugation. 360. Help to create protective afforestation and erosion control measures carrying on the banks of the Dnieper]. Kyiv. 290 (in Ukrainian).
25. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (dali – TsDAHO Ukrainy). – Fond 1. Tsentralnyi komitet Komunistychnoi partii Ukrainy. Op. 80. Spr. 1284. Prosby, ynformatsyy, spravky obkomov y raikomov partyy, Hlavnoho upravleniia vodnoho khaziaistva pry SM URSSR, kolkhozov, RTS po voprosam melioratsyy, stroytelstva orosytelnykh sooruzheniy. 7.01 – 14.12.1960 [Central State Archive of Public Organizations of Ukraine (hereinafter - TsDAHO Ukraine). - Fund 1. The Central Committee of the Communist Party of Ukraine. Op. 80. conjugation. 1284. The requests, information, help regional committees and district committees of the party, the Main Department of Water resources at CM of USSR, the collective farms, the RTS on land reclamation, construction of irrigation facilities. 7.01 - 14.12.1960]. Kyiv. 290 (in Ukrainian).
26. TsDAHO Ukrainy. Fond 1. Tsentralnyi komitet Komunistychnoi partii Ukrainy. Op. 80. Spr. 1292. Pysma, spravky, ynformatsyy obkomov y raikomov partyy, Mynysterstva selskoho khoziaistva URSSR, sovnarkhozov, «Ukrkhmeltresta», sovkhozov po voprosam vodno-khoziaistvennoho stroytelstva, rabota sovkhozov, vyrashchivanyia tekhnicheskyykh kultur, orhanyzatsyonno-khoziaistvennoho ukreplennia kolkhozov. 03.01 – 7.12.1961 [TsDAHO Ukraine. Fund 1. The Central Committee of the Communist Party of Ukraine. Op. 80. The letters, certificates, information, regional committees and district committees of the party, the USSR Ministry of Agriculture, the economic councils, Ukrhmeltrest state farms on water-economic construction, the work of state farms, cultivation of industrial crops, organizational and economic strengthening of the collective farms. 03.01 - 07.12.1961]. Kyiv. 290 (in Ukrainian).

УДК 165.21(045)

doi: 10.15421/171730

Громадянське суспільство як один із вирішальних факторів консолідації українства постколоніального періоду

І.М. Грабовська

grabovskai@ukr.net

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
02147, Київ, вул. Русанівська набережна, 12/136*

Стаття присвячена дослідженню громадянського суспільства як згуртувального чинника сучасного українського соціуму. Авторка доводить, що саме громадянське суспільство стало головним фактором впливу на консолідаційні процеси в постколоніальній Україні, яка опинилась у стані загрозливої державності через агресивні дії з боку Росії. Також розглянуто історичні приклади демократичних перетворень, що впливали на процес виникнення та розвитку громадянського суспільства на етнічних українських землях. Наголошується на тому факті, що в українській історії було чимало викликів, які сприяли зародженню громадянського суспільства на цих територіях. Одним із найяскравіших прикладів стало утвердження у цілій низці міст на автентичних українських землях магдебурзького права. Акцентовано увагу на тих дослідженнях українських філософів, які розглядали вплив магдебурзького права на формування громадянської активності та світогляду вільної особистості. У статті також проаналізовано основні концептуальні моделі громадянського суспільства, вироблені на сьогодні світовою філософією. Наголошується на значенні філософсько-світоглядної компоненти у процесі розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні. Робиться висновок, що найефективнішим консолідуючим чинником для сучасного українського соціуму є функціонування громадянського суспільства та його інституцій.

Ключові слова: громадянське суспільство; консолідаційні чинники; демократичні перетворення; постколоніальна Україна; магдебурзьке право; загрози для України.

Civil Society as one of the decisive factors of the Ukrainians' consolidation in the Postcolonial period

I.M. Grabovska

grabovskai@ukr.net

*Taras Shevchenko National University of Kyiv
12/136, Rusanovskaya Embankment Av., Kyiv, 02147, Ukraine*

The actual problem of the modern Ukrainian society has been considered in the article. Civil society's development is a major factor in the consolidation of the community. The consolidation of the Ukrainian postcolonial community is a crucial condition for its further existence as the state. Hybrid War of Russia against Ukraine is threatening its national integrity. The actuality of the issue is determined also by the tasks of the implementation of the stable democracy in Ukraine. The purpose of the article is to prove that civil society today is the most important factor, which is uniting the Ukrainian society. Today there are several concepts of the civil society. Many historical challenges have led to the creation of the civil society in these lands. For example, the establishment of the Magdeburg Law on ethnic Ukrainian lands united the cities' public societies. Principles of life organisation by the Magdeburg Law were organic for Ukrainians. This was caused by a number of factors. In particular, it was the Ukrainian mentality. The Russian colonization of Ukraine destroyed the democratic principles of life in these lands, crashed civil solidarity and influenced the mentality of people. The phenomenon of the civil society is complex and multifaceted. Civil society is a space of the initiative of free citizens and NGOs, independent from the state and business. They willingly assume the responsibility for their maintenance of the social life outside the state and business. Civil society plays special role in postcolonial communities of the transition type. The Ukrainian society is such community now. The events of the Revolution of Dignity, and then the war in the eastern Ukraine have shown that the civil activity of the population by itself, the ability to act effectively and integrally created the conditions for preservation of the independent Ukrainian state. The consolidation of the Ukrainians in the most dangerous times of confrontation with the Kremlin's neo-empire helped the nation to survive. The philosophical and worldview basis of a modern civil society is the priority of the individual over the state. Civil society is based on the consideration of the individual initiative and on the respect for the individual. The following conclusions have been made in the article: 1) the most effective consolidating factor for the modern Ukrainian society is the functioning of the civil society and its institutions; 2) the process of the identification is extremely important for the consolidation of a community; 3) basis of the civil consolidation process are vital common values.

Keywords: civil society; consolidation factors; democratic transformation; Ukraine's postcolonial Magdeburg law; threats to Ukraine

Цитування даної статті: Грабовська І.М. Громадянське суспільство як один із вирішальних факторів консолідації українства постколоніального періоду / І.М. Грабовська // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 2(142). – С. 87-91

Citation of this article: Grabovska, I.M., 2017. Hromadianske suspilstvo yak odyin iz vyrishalnykh faktoriv konsolidatsii ukrainstva postkolonialnoho periodu [Civil Society as one of the decisive factors of the Ukrainians' consolidation in the Postcolonial period]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 2(142), 87-91. doi:10.15421/171730 (in Ukrainian).

Peer-reviewed; approved and placed: 13.12.2016

Гражданское общество как один из решающих факторов консолидации украинства постколониального периода

И.Н. Грабовская
grabovskai@ukr.net

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
02147, Киев, ул. Русановская набережная, 12/136

Статья посвящена исследованию гражданского общества как объединяющего фактора для современного украинского социума. Автор статьи доказывает, что именно гражданское общество стало главным фактором влияния на консолидирующие процессы в постколониальной Украине в условиях опасности для существования украинской государственности со стороны России. Также рассмотрены исторические примеры демократических превращений, которые влияли на процесс возникновения и развития гражданского общества на этнических украинских землях. Акцентируется внимание на том, что в украинской истории было немало вызовов, которые содействовали зарождению гражданского общества на этих землях. Одним из ярких примеров стало утверждение в целом ряде городов магдебургского права. Акцентируется внимание на тех исследованиях украинских философов, которые рассматривали влияние магдебургского права на формирование гражданской активности и мировоззрения свободной личности. В статье также проанализированы основные концептуальные модели гражданского общества, выработанные мировой философией. Акцентируется внимание на философско-мировоззренческой компоненте в процессе развития и функционирования гражданского общества в Украине. Делается вывод, что наиболее эффективным консолидирующим фактором для современного украинского социума является функционирование гражданского общества и его институтов.

Ключевые слова: гражданское общество; консолидирующие факторы; демократические изменения; постколониальная Украина; магдебургское право; угрозы для Украины

Постановка проблеми. Консолідованість спільноти в умовах постколониального існування та у стані загрози з боку зовнішнього ворога є вирішальною умовою її подальшого існування в якості певної цілісності, насамперед державної та національної. Актуальність проблеми визначається також завданнями утвердження стійкої демократії в Україні як найбільш бажаного стану суспільного існування. Звичайно, мова ще не може йти про консолідовану демократію, коли говоримо про українські реалії, але принципи та підвалини її становлення повинні бути закріплені вже сьогодні, щоб Україна мала реальну перспективу стати невід'ємною складовою цивілізованої Європи. Зрештою, в якості консолідуючих чинників можемо розглядати всі ті фактори, що сприяють згуртуванню спільноти довкола проекту спільного існування та майбутнього. При цьому варто наголосити, що мова йде саме про демократичний політичний режим, для існування якого потрібна реальна консолідована підтримка вільних громадян, на відміну, скажімо, від тоталітарних чи жорстко авторитарних режимів, де використовуються також і насильницькі методи згуртування соціуму. Дослідник А. Лой вказує, наприклад, на «...ворожість усіх ланок радянської номенклатури до правових засад демократичного суспільства, його відкритості...» [8, с. 7] через прагнення отримати привілеї завдяки перебуванню при владі і небажанню «ділитися» з «чужими». Така консолідація номенклатурного класу поряд з іншими зловживаннями зрештою призвела до занепаду СРСР. «Еліта перетворила державу на легкодоступну базу умову власного паразитичного існування» [7, с. 8].

Аналіз досліджень і публікацій. Розвиток громадянського суспільства в Україні, зокрема, і в контексті консолідаційних процесів відноситься до однієї з найбільш розроблених тем в українському соціогуманітарному дискурсі. Серед су-

часних українських дослідників варто відзначити роботи наступних авторів: Є. Бистрицького, І. Варзар, С. Грабовського, О. Гриніва, П. Гураля, В. Євтуха, О. Картунова, І. Кресіної, А. Колодія, В. Лісового, О. Майбороди, С. Лозниці, Г. Луцишин, Ю. Римаценка, М. Розумного, М. Степика, І. Пасько, Я. Пасько, Ю. Тищенко, Л. Шкляра, Т. Яшук та ін. Серед сучасних зарубіжних авторів підставовими для розробки даної проблематики можуть стати роботи Б. Андерсона, Р. Брюбейкера, Ю. Габермаса, П. Бурдье, Р. Дарендорфа, К. Дойча, Д. Кіна, Д. Райлі, Е. Сміта, Ф. Фукуями, Е. Шилза та інші.

У статті «Примат культури» Френсіс Фукуяма виділяє чотири рівні, на яких має базуватись стійка демократія: ідеологія, інституції, громадянське суспільство, культура [16].

При визначенні головних чинників консолідації українців у перехідний постсоветський період варто мати на увазі наступне: «Хоча більшість вітчизняних авторів саме національну ідею вважають основним чинником консолідації українського суспільства, варто згадати про існування альтернативних підходів, що беруть до уваги інші консолідуючі імпульси та обґрунтовують значущість інших об'єднувачих чинників» [13, с. 31].

Мета дослідження. У даній статті пропонується альтернативний підхід, а саме – розгляд функціонування громадянського суспільства як головного консолідуючого чинника соціуму в сучасній Україні, що і стало метою дослідження.

Виклад основного матеріалу. Зупинимось на громадянському суспільстві як невід'ємній складовій та умові існування консолідованої демократії. На сьогодні існує декілька концепцій у розумінні сутності громадянського суспільства. Від Гобсівської трактовки держави як суспільства громадян, що є протиставленням природному праву «війни всіх проти всіх» і,

таким чином, за цією концепцією громадянське суспільство дорівнює державі, Локівської концепції держави як знаряддя для ефективного функціонування громадянського суспільства, до концепції Пуфендорфа, де громадянське суспільство протистоїть державі. Наступними моделями співвідношення держави та громадянського суспільства є зведення вказаних стосунків до взаємодоповнення громадянського суспільства й держави (за Гегелем), та концепції відносно незалежного (частково паралельного) існування громадянського суспільства і держави, де громадянське суспільство розглядається як самоорганізована частина, незалежна від держави, гарантована законом, вільна й самоврядна (за Дж.С.Міллем та А.де Токвілем) [6, с. 96 – 136].

Отже, «громадянське суспільство є цариною стійко утворюваних соціальних структур, відокремлених від держави, які є підґрунтям демократичних політичних інституцій. Ці структури викристалізуються ще повільніше, ніж політичні інституції. Культура, на думку Фукуяма, є найглибшим рівнем, до якого належать такі явища, як родина, релігія, моральні цінності, етнічна свідомість, громадянськість та історичні традиції. Якщо демократичні інституції ґрунтуються на достатньо зрілому громадянському суспільстві, то громадянське суспільство має свої передумови на рівні культури. Водночас дослідник зауважує, що зміни на рівні громадянського суспільства відбуваються набагато повільніше, ніж на двох перших рівнях, а їхня швидкість значною мірою залежить від особливостей культури» [11, с. 96], - пише С. Лозниця.

Досліджуючи вплив інститутів громадянського суспільства на консолідаційні процеси в теперішній Україні, Г. Луцишин висловлює думку, що національна консолідація спільноти найтісніше пов'язана з функціонуванням громадянського суспільства та його інституцій. «У розвинених країнах саме впливові громадські організації відіграють важливу роль у процесі консолідації суспільства, формуванні національної свідомості та національної культури», - наголошує дослідниця [9, с. 23].

В українській історії було чимало викликів, які сприяли зародженню громадянського суспільства на цих територіях. Одним із найскравіших прикладів стало утвердження у цілій низці міст на автентичних етнічних українських землях магдебурзького права. Саме воно згуртувало громаду міста, утворюючи зі спільного простору проживання унікальний феномен урбанізованого буття. М. Поживанов стверджує: «... демократичні принципи самоврядування були закладені у привілеях на магдебурзьке право, яке протягом XIV-XVIII ст. поширилося далеко на схід від своєї історичної батьківщини. Незважаючи на іноземне походження, воно було засвоєне громадянами значної кількості українських міст, охопивши навіть міста Лівобережної України» [14, с. 6]. На особливості дії магдебурзького права та реалій, які воно породжувало в українських містах, вказує ряд дослідників. Так, Н. Білоус у спеціальній монографічній розвідці, присвяченій історії існування магдебурзького права в

Києві «Київ наприкінці XV-у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування» зазначає: «Схоже, що в київського мішанства магдебурзької юрисдикції склався своєрідний *modus vivendi*, відмінний від західних регіонів» [1, с. 276].

Органічність принципів влаштування життя за магдебурзьким правом для українців пояснюється, зокрема, специфікою їхньої ментальності. Так, видатний український філософ С. Кримський писав про українців: «Хоч перші кроки становлення українського менталітету були позначені впливами Візантії, проте в Україні головний принцип візантизму – панування загального над індивідуальним – не прийняли. На авансцені історії України завжди були люди вільного ратного духу; ніхто з них не бажав бути глядачем світової драми, усі хотіли бути тільки її акторами. Ця стихія вільної самодіяльності особистості, без якої не можна було вижити в умовах кордонної цивілізації (що протистояла варварству степових набігів) живила і республіку козаків, і вольницю бурсаків, і вдачу мандрівних дяків та приватну ініціативу громадян у містах, яким було надано магдебурзьке право, і незалежний стан жінки як співтовариша у родині, дружини» [7, с. 113].

Ініціатива вільної особистості, її відповідальність перед громадою міста за його безпеку та відповідність життя громади міста певному стибу місцевого самоврядування сприяли народженню громадянина [4]. Варто погодитися з тими дослідниками української історії, які стверджують, що саме магдебурзьке право в умовах розгулу феодального самоуправства створювало острівці громадянського суспільства та свободи [5].

Знищення демократичних складників життя української спільноти під час її колоніального стану у складі Російської імперії призводить і до руйнації громадянської солідарності, активності й відповідальності громади міста й села за власну долю і суспільне благо, змінюються навіть ментальні характеристики українців. Колоніалізм для жодного народу не проходить безслідно: від втрат власної історії до фізичних втрат генофонду. А тому прагнення свободи й незалежності перетворюється ще й на прагнення самостійно розпоряджатися своїм життям та власним майбутнім. У реальному житті таке право виборюється, якщо громадяни здатні до консолідованих, відповідальних дій, спрямованих на відстоювання власної нації, тобто, здатні на створення повноцінного громадянського суспільства як основи політичної нації.

Аналізуючи феномен громадянського суспільства, потрібно мати на увазі його надзвичайну складність та багатогранність. Найзагальніше уявлення про сутність громадянського суспільства зводиться до того, що це є простір самодіяльності вільних громадян та незалежних від держави і бізнесу громадських організацій, які добровільно беруть на себе відповідальність за ту частину забезпечення життєдіяльності соціуму, з якою не справляються держава та бізнес. Особливу роль відіграє громадянське суспільство у спільнотах перехідного постколоніального типу, якою на сьогодні є українська спільність. Як показали події

Револуції Гідності, а потім і війна на Сході України, саме громадянська активність населення, здатність до ефективної консолідованої дії створили умови для того, щоб Україна як окрема держава змогла вистояти у найнебезпечніші часи протистояння з неомперією Кремля. Не можна не погодитись із думкою М. Рябчука про те, що «Україні доводиться братися за навздогінну модернізацію в умовах війни, тобто воювати фактично на двох фронтах, зовнішньому і внутрішньому. Це істотно ускладнює весь процес, але й дає водночас активніший, свідоміший, відповідальніший механізм населення додатковий стимул для мобілізації та цілеспрямованих дій» [15, с. 41].

Філософсько-світоглядною основою сучасного громадянського суспільства, як зазначає О. Мостяєв, є примат особистості над державою. «Підставові вартості громадянського суспільства – безпека, особистість, свобода, власність...» [7, с. 72]. У розвиненому громадянському суспільстві «...стійко відтворюється ефективний механізм саморегуляції та саморозвитку, функціонує дієва сфера невіддільних відносин вільних індивідів, котрі і розглядаються як єдине легітимне джерело влади» [10, с. 80]. Побудова ефективного і сталого громадянського суспільства в сучасній Україні є необхідною умовою формування політичної нації, що, у свою чергу, вимагає методологічного і теоретичного аналізу як реалій сьогодення, так і історичного досвіду [3]. І на цьому шляху вивчення, зокрема, і процесів, простимульованих українськими постколоніальними революціями, є необхідною складовою аналітичних пошуків.

Громадянське суспільство базується на врахуванні індивідуальної ініціативи, що у свою чергу є неможливим поза повагою до особистості. Роздумуючи над специфікою українського життя, С. Кримський зазначав: «Що ж до України, то певні елементи усвідомлення цінності особи були присутні вже в Ярославівій Правді, яка встановлювала штраф за образу жінки і не застосовувала в правовому розумінні смертної кари чи тілесних покарань. У руслі розвитку ідей представницької влади перебували і конституція П. Орлика, і демократичний федералізм кирило-мефодіївців («Книги буття українського народу») та дисертація М. Гулака «Юридичний ХУІ-ХУІІІ ст. практиком самоврядування міст і виборчого призначення на церковні посади» [7, с. 113].

Громадянське суспільство стає каталізатором реальних змін в певній країні, оскільки саме воно аку-

мулює найбільш активну й дієву частину соціуму. «Саме громадянська єдність, сказати б, практичний синтез людських устремлінь, привів до справжньої революції – падіння попереднього режиму влади і суттєвої зміни у середовищі тих, кого ми зevamo нововладцями, – стверджує Є. Бистрицький, аналізуючи події української Револуції Гідності. – У цьому сенсі це є революція, в якій громадянське суспільство було і залишається головним рушієм змін» [2, с. 18].

Розвинене громадянське суспільство – це ще й реальний «запобіжник» перетворення демократичних суспільств на авторитарні чи тоталітарні під впливом зміни владних команд та керманічів, оскільки у сучасному світі саме громадянське суспільство здатне ефективно контролювати владу. А загроза диктатур, як показала історія, особливо ж ХХ століття, залишається завжди актуальною можливістю. Як афористично висловився щодо постійної небезпеки реінкарнації тиранії філософ С. Кримський, «...бо потиск Командора не належить минулому». Пам'ять про «потиск Командора» ще дуже свіжа. Особливо для постсовєтських спільнот. «В ХХ столітті його зазнали багато людей та націй, що опинилися в обіймах тоталітаризму. Як вирватись із цих обіймів? Це вже універсальна тема нашого часу. Україна вирішує її на шляхах розвитку національної незалежності, розбудови громадянського суспільства. Захисту економічної самодіяльності та невід'ємних прав людини, як це проголошує Конституція України. Можна сподіватись, що саме на цьому шляху вона затвердить себе повноправним членом світової співдружності» [7, с. 114]. Відомий соціолог та філософ Ральф Дарендорф, аналізуючи процеси розвитку громадянського суспільства, наголосив, що «потрібно шість місяців, щоб організувати вибори, десять років, щоб встановити ринкову економіку, але ціла генерація для того, щоб створити громадянське суспільство. Інакше без громадянського суспільства немає демократії» [17, с. 49]. Ця нова генерація вже є в Україні.

Висновки. Реалії існування сучасної України показали, що найефективнішим консолідуючим чинником для сучасного українського соціуму є функціонування громадянського суспільства та його інституцій, заснованих насамперед на спільних життєво важливих цінностях: самозбереженні українців як політичної нації, збереженні незалежної української держави, свободі особистості, праві на європейський вибір та демократію.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Білоус Н. Київ наприкінці ХУ-у першій половині ХУІІ століття. Міська влада і самоврядування [Текст] / Наталя Білоус. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 360 с.
2. Бистрицький Є. Як і навіщо відрізати публічну сферу від державно-політичної системи [Текст] / Євген Бистрицький // Філософська думка. – № 1. – 2016. – С. 18 – 25.
3. Грабовская И.Н. Некоторые философско-мировоззренческие аспекты становления гражданского общества в современной Украине [Текст] / И.Н. Грабовская // Вестник «Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история». – Россия, г. Новосибирск. – 2014. – № 1(33). – С. 92 – 96.
4. Грабовська І. Взаємозв'язок між Магдебурзьким правом та громадянським суспільством: українські реалії [Текст] / Ірина Грабовська // Збірник наукових матеріалів «Ад Магдебурзького права да сучаснага самакіравання». – Магілеў, 2017. – С. 121 – 124.
5. Див. про це детальніше: Гураль П. Поняття і сутність громадянського суспільства [Текст] / П. Гураль // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Вип. 55. – С. 105 – 110; Кобилецький М.М. Магдебурзьке право в Україні [Текст] /

- М.М. Кобилецький. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/1/Kobyletskyi%20M.M.pdf; Шмиттер Ф. Размышление о гражданском обществе и консолидации демократии [Текст] / Ф. Шмиттер // Полис. – 1996. - № 5. – С. 87 – 96.
6. Див. про це детальніше: Національна ідентичність і громадянське суспільство [Текст]. – К.: Дух і Літера, 2015. – 452 с.
7. Кримський С.Б. Ранкові роздуми [Текст] / С.Б. Кримський. – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с.
8. Лой А. Постсовковий синдром української еліти [Текст] / Анатолій Лой // Філософська думка. - № 1. - 2016. – С. 6 – 11.
9. Луцишин Г. Вплив інститутів громадянського суспільства на процес національної консолідації в сучасній Україні [Текст] / Галина Луцишин // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2015. - № 4 (78). - С. 22 – 32.
10. Мостяєв О. Модернізація політичної системи України та розвиток громадянського суспільства у новітню перехідну епоху [Текст] / Олександр Мостяєв // Українознавчий альманах. – Вип. 5. – 2011. – С. 79 – 84.
11. Національна ідентичність і громадянське суспільство [Текст]. – К.: Дух і Літера, 2015. – 452 с.
12. Пасько І., Пасько Я. Громадянське суспільство і національна ідея. (Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси) [Текст] / І. Пасько, Я. Пасько. – Донецьк: ЦГО НАН України, УКЦентр, Східний видавничий дім, 1999. – 184 с.
13. Оржель О. Консолідація українського суспільства на основі національної ідеї: перспективи й обмеження (з точки зору європейського досвіду) [Текст] / Олена Оржель // Вісник Національної академії державного управління. - № 2. – 2012. - С. 28 – 38.
14. Поживанов М. Вступне слово [Текст] / М. Поживанов // Білоус Н. Київ наприкінці ХУ- у першій половині ХУІІ століття. Миська влада і самоврядування. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. - С. 5 – 6.
15. Рябчук М. Від навздогінної революції до навздогінної модернізації [Текст] / Микола Рябчук // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2015. - № 4 (78). - С. 32 – 41.
16. Фукуяма Ф. Примат культури [Текст] / Френсіс Фукуяма. – [Електронне видання]. - Режим доступу: <http://www.ij.lviv.ua/pdf/21.pdf>
17. Цит. за: Тищенко Ю. А. Громадянське суспільство в Україні та «політика ідентичності» [Текст] / Ю. А. Тищенко. – К.: Агентство «Україна», 2010. – 76 с.

REFERENCES:

1. Bilous, N., 2008. Ky' yiv napry'kinci XU-u pershij polovy'ni XVII stolittya. Mis'ka vlada i samovryaduvannya [Kyiv in the late of XV – in the first half of XVII century. City authorities and self-government]. Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», Kyiv, 360 (in Ukrainian).
2. By'stry'cz'ky'j, Ye, 2016. Yak i navishho vidriznyaty' publichnu sferu vid derzhavno-polity'chnoyi sy'stemy' [How and why to distinguish the Public Sphere of the State and Political System]. Filsofs'ka dumka. 1. 18 – 25 (in Ukrainian).
3. Grabovskaya, I.N., 2014. Nekotoryie filsofsko-mirovozzrencheskie aspektyi stanovleniya grazhdanskogo obschestva v sovremennoy Ukraine [Some world philosophical-view aspects of becoming of civil society are in modern Ukraine]. Visn. Novosibirsk. Univ. Ser. Aktualnye voprosy obschestvennyh nauk: sotsiologiya, politologiya, filsofiya, istoriya. 1(33). 92 – 96 (in Russian).
4. Grabov's'ka, I., 2017. Vzayemozv'yazok mizh Magdeburz'ky'm pravom ta gromadyans'ky'm suspil'stvom: ukrayins'ki realiyyi [Inter-communication between the Magdeburg's right and civil society : Ukrainian realities]. Zbornik. Ot magdeburgskogo prava do sovremennoho samoupravleniya. Mogilev. 121 – 124 (in Ukrainian).
5. Dy'v. pro ce detal' nish: Gural' P. Ponyattya i sutnist' gromadyans'kogo suspil'stva [Concept and essence of Civil Society]. Visn. L'viv. Univ. Ser. Yur. 55. 105 – 110 (in Ukrainian); Koby'lec'ky'j M.M. Magdeburz'ke pravo v Ukraini [Magdeburg Law in Ukraine]. Article. Retrieved from URL (in Ukrainian); Shmitter F., 1996. Razmyishlenie o grazhdanskom obschestve i konsolidatsii demokratii [Thinking about Civil Society and consolidating of Democracy]. Polis. 5. 87 – 96 (in Russian).
6. Dy'v. pro ce detal' nish: 2015. Nacional'na identy'chnist' i gromadyans'ke suspil'stvo [National Identity and Civil Society]. Duh i Litera, Kyiv. 452 (in Ukrainian).
7. Kry'ms'ky'j, S.B., 2009. Rankovi rozdumy' [Morning Meditations]. Maisteria Biletskykh, Kyiv. 120 (in Ukrainian).
8. Loj, A., 2016. Postsovkovy'j sy'ndrom ukrayins'koyi elity' [Post-soviet syndrome of Ukrainian elite]. Filsofs'ka dumka. 1. 6 – 11 (in Ukrainian).
9. Lucy'shy'n, G., 2015. Vply'v insty'tutiv gromadyans'kogo suspil'stva na proces nacional'noyi konsolidaciyi v suchasnij Ukraini [The influence of Civil Society on the process of National Consolidation in modern Ukraine]. Naukovi zapys'ky' Insty'tutu polity'chny'x i etnonacional'ny'x doslidzhen' im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy'. 4 (78). 22 – 32 (in Ukrainian).
10. Mostyayev, O., 2011. Modernizaciya polity'chnoyi sy'stemy' Ukrainy' ta rozvy'tok gromadyans'kogo suspil'stva u novitnyu perexidnu epoxu [Modernization of Ukrainian political system and development of Civil Society in the recent transition period]. Ukrainoznavchy'j al'manax. 5. 79 – 84 (in Ukrainian).
11. 2015. Nacional'na identy'chnist' i gromadyans'ke suspil'stvo [National Identity and Civil Society]. Duh i Litera, Kyiv. 452 (in Ukrainian).
12. Pas'ko, I., Pas'ko, Ya., 1999. Gromadyans'ke suspil'stvo i nacional'na ideya. (Ukrayina na tli yevropejs'ky'x procesiv. Komparaty'vni nary'sy') [Civil Society and National Idea. (Ukraine on the background of European processes. Comparative essays)]. TsHO NAN Ukrainy, UKTsentr, Skhidnyi vydavnychiy dim, Donecz'k. 184 (in Ukrainian).
13. Orzhel', O., 2012. Konsolidaciya ukrayins'kogo suspil'stva na osnovi nacional'noyi ideyi: perspekty'vy' j obmezheniya (z tochky' zoru yevropejs'kogo dosvidu) [The consolidation of Ukrainian Society based on National Idea: perspectives and limits (from the standpoint of European experience)]. Kyiv. Visny'k Nacional'noyi akademiyi derzhavnogo upravlinnya. 2. 28 – 38 (in Ukrainian).
14. Pozhy'vanov, M., 2008. Vstupne slovo [Opening Remarks]. Book. Bilous N. Ky' yiv napry'kinci XU-u pershij polovy'ni XVII stolittya. Mis'ka vlada i samovryaduvannya. Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», Kyiv. 5 – 6 (in Ukrainian).
15. Ryabchuk, M., 2015. Vid navzdoginnoyi revolyuciyi do navzdoginnoyi modernizaciyi [From the catching-up revolution to a catching-up modernization]. Naukovi zapys'ky' Insty'tutu polity'chny'x i etnonacional'ny'x doslidzhen' im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy'. 4 (78). 32 – 41 (in Ukrainian).
16. Fukuyama, F. Pry'mat kul'tury' [The Primacy of Culture]. Access: <http://www.ij.lviv.ua/pdf/21.pdf> (in Ukrainian).
17. Cy't. za: Ty'shenko Yu. A., 2010. Gromadyans'ke suspil'stvo v Ukraini ta «polity'ka identy'chnosti» [Op. by: Tishchenko A. Civil society in Ukraine and «identity politics»]. Ahentstvo «Ukraina», Kyiv. 76 (in Ukrainian).

УДК 1:159.924

doi: 10.15421/171731

Амбивалентные характеристики гениальности в философском осмыслении

Е.В. Каранфилова

marlinna@yandex.ru

*Одесская государственная академия строительства и архитектуры,
65029, Одесса, ул. Дидрихсона, 4*

Категория «гениальности» рассмотрена в статье как ключевая для понимания динамики социально-исторических процессов и перспектив развития личности, осмысления специфики инновационной деятельности человека, не вписывающейся в традиционные нормы и стандарты поведения. Охарактеризованы амбивалентные характеристики творческой личности. Амбивалентные проявления творческой личности исследованы в статье как ключевые не только для понимания динамики социально-исторических процессов и перспектив развития личности, но и для осмысления специфики инновационной деятельности человека, не вписывающейся в традиционные нормы и стандарты поведения. Установлено, что амбивалентные проявления творчества заключаются в наличии в нем элемента деструкции, необходимого для разрушения устаревших консервативных явлений и утверждения нового, прогрессивного, существенно расширяющего существующие границы реальности. Выяснено, что этот процесс диалектичен по своей сути, поэтому его последствия могут привести к негативным социальным проявлениям.

Ключевые слова: гений; творчество; амбивалентность; творческая личность

Ambivalent features of the genius in philosophical conceptualization

O.V. Karanfilova

marlinna@yandex.ru

*Odessa state academy of civil engineering and architecture,
4, Dydryhsona St., Odessa, 65029, Ukraine*

A high rate of specialization and elitist can be understood as a feature of modern art. The level of creative power needs and energy, which is required for professional work, is outside the professional creativity of the main part of people in most areas of human culture. So, the creative person often has exceeded his/her energy potential. Such excess creates the adaptive behavior. And this, in its turn, gives the rise to antagonism, conflict, rejection, and sometimes to the open struggle of such person with the society, which sometimes leads to tragic consequences.

Ambivalent manifestation of the creative personality has been investigated in the article as the key not only for understanding the dynamics of social and historical processes and prospects of development of the individual, but also for understanding the specifics of the implementation of human activities that do not fit into the traditional norms and standards of conduct.

The role of art as a form of productive activity has been studied in the article. It is inherent in all forms of human activity and is manifested in the independence of thought, originality of propositions and innovative initiative. Category of creativity is a key not only for understanding the dynamics of social and historical processes and prospects of the development of the individual, but also for understanding the specifics of the innovation of human activities that do not fit to the traditional norms and standards of conduct. The diversity and multidimensionality of art as a social phenomenon leads to a variety of social consequences; the creativity, which is embodied in different forms, is not only creative, but sometimes ambivalent manifestation. Ambivalent manifestation of creativity has to have in it an element of the destruction, necessary for the destruction of the obsolete conservative phenomena and the approval of a new, progressive, significantly expanding the existing borders of reality. This process is dialectical in nature, so its effects may lead to negative social manifestations.

Keywords: genius; creativity; ambivalence; creative personality

Цитування даної статті: Каранфилова Е.В. Амбивалентные характеристики гениальности в философском осмыслении / Е.В. Каранфилова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 2(142). – С. 92-96.

Citation of this article: Karanfilova, O.V., 2017. Ambivalentnyie harakteristiki genialnosti v filosofskom osmyslenii [Ambivalent features of the genius in philosophical conceptualization]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 2(142), 92-96. doi:10.15421/171731 (in Ukrainian).

Peer-reviewed; approved and placed: 15.12.2016

Амбивалентні характеристики геніальності в філософському осмисленні

О.В. Каранфілова

marlinna@yandex.ru

*Одеська державна академія будівництва і архітектури,
65029, Одеса, вул. Дідріхсона, 4*

Категорія «геніальності» розглянута в статті як ключова для розуміння динаміки соціально-історичних процесів і перспектив розвитку особистості, осмислення специфіки інноваційної діяльності людини, що не вписується в традиційні норми і стандарти поведінки. Охарактеризовані амбивалентні характеристики творчої особистості. Амбивалентні прояви творчої особистості досліджені в статті як ключові не тільки для розуміння динаміки соціально-історичних процесів і перспектив розвитку особистості, а й для осмислення специфіки інноваційної діяльності людини, що не вписується в традиційні норми і стандарти поведінки. Встановлено, що амбивалентні прояви творчості полягають в наявності в ньому елемента деструкції, необхідного для руйнування застарілих консервативних явищ і затвердження нового, прогресивного, які суттєво розширюють існуючі межі реальності. З'ясовано, що цей процес діалектичний за своєю суттю, тому його наслідки можуть призвести до негативних соціальних проявів.

Ключові слова: геній; творчість; амбивалентність; творча особистість

Категорія творчості, на наш взгляд, является сегодня ключевой не только для понимания динамики социально-исторических процессов и перспектив развития личности, но и для осмысления специфики инновационной деятельности человека, не вписывающейся в традиционные нормы и стандарты поведения. Следует учитывать, что разноплановость и многомерность творчества как социального феномена часто приводит к непредсказуемым социальным последствиям; творчество воплощается в разных видах не только в созидательном, но иногда и в амбивалентном проявлении. Поэтому всесторонний анализ проявлений амбивалентности творчества является сегодня актуальной задачей для современной гуманитаристики.

Целью исследования является решение следующих задач:

- раскрыть особенности личности как субъекта творческой деятельности, обозначить те признаки в ее структуре, которые позволяют характеризовать творческую деятельность как сущностную характеристику личности;
- рассмотреть методологические подходы к изучению творческой личности;
- раскрыть амбивалентные характеристики творчества, как вида социальной активности человека.

Проблема амбивалентности творческой личности в разные времена исследовалась философами М.М. Бахтиным, М.А. Бердяевым, Л.С. Выготским, О.Ф. Лосевым, О.Л. Галиным, М.С. Каганом, О.Л. Кривцуном, О.А. Левченко, Я.О. Пономаревым, Е.Г. Яковлевым и другими.

В Украине вопросы, связанные с исследованием неоднозначной специфики проявлений творчества в социуме, разрабатывались О.И. Васильцом, А.С. Канарским, П. Кравчуком, И.Г. Мысик, В.А. Моляко, П.П. Кичук, В.Н. Николко, О.М. Рубанцом, Н.Ф. Циброй и др. Однако, несмотря на наличие обширной научной литературы по проблеме творчества, исследование сложной и противоречивой личности творца, а также изучение его амбивалентных свойств является одной из актуальных проблем современной гуманитаристики.

З. Фрейд считал концептуально важным изучать не только произведения искусства, но и личности их создателей. Творца он сравнивал с невротиком и считал, что механизм образования невроза и произведения искусства – во многом похожи. Фактически, из его рассуждений можно сделать вывод, что произведения искусства являются защитой их автора от тяжелого психического расстройства. Ученый писал: «Наш метод состоит в сознательном наблюдении аномальных психических процессов у других людей, для того чтобы уметь разгадывать и формулировать их законы. Художник, видимо, продвигается иначе; он направляет свое внимание на бессознательное в собственной душе, прислушивается к возможностям его развития и выражает их в художественной форме, вместо того чтобы подавлять средствами осознанной критики. Так он узнает по себе то, чему мы научились у других, – каким законам следует деятельность бессознательного, но он не обязан формулировать эти законы, даже не обязан их четко понимать; благодаря гибкости его интеллекта они содержатся в его творениях в олицетворенном виде. Мы излагаем эти законы, анализируя их поэтические вымыслы, словно открываем их на основе реальных заблуждений, но, видимо, неизбежен вывод: либо оба, художник и врач, равным образом не понимают бессознательного, либо оба понимают его правильно» [7].

Огромной заслугой З. Фрейда можно считать предпринятую им попытку изучать творческую личность не только лишь в контексте деятельности общественно-полезной, созидательной. Ученый говорил о том, что творческая активность может быть амбивалентной – направленной как на созидание, так и на разрушение. Именно его исследования можно считать основой серьезного научного изучения деструктивных характеристик творческой личности, сущности и роли «злых гениев» в культурно-исторической динамике.

Возможность для творчества, как правило, появляется тогда, когда человеку не нужно решать вопросы, связанные с адаптацией к окружающему миру. Развивая идею о силе творческого начала у художни-

ка, О. Кривцун утверждает, что «... в известном смысле любовь художника к творчеству есть его нелюбовь к миру, невозможность оставаться в границах этого мира» [2, с. 208]. Ученый приводит характерный пример обывательской точки зрения на личность художника, фиксирующей «странности» и «аномалии», свидетельствующие, на его взгляд, о «неустроенности» творца. В социальном пространстве творческая личность постоянно испытывает неудовлетворенность, напряжение, тревогу, обнаруживая в реальной действительности отсутствие ясности, простоты, упорядоченности, завершенности и гармонии. Такая личность чутко реагирует на противоречия, дискомфорт, дисгармонию. Это может послужить катализатором для поведения, направленного на разрушение и деструкцию. Учитывая тот факт, что проявляться эти качества будут в личности незаурядной, нетривиальной, с особым внутренним миром, то и последствия такого поведения могут быть трудно прогнозируемыми.

С помощью творческой фантазии творец устраняет в своем сознании (и в бессознательном) ту дисгармонию, с которой он сталкивается в реальности. Он создает новый мир, в котором он чувствует себя комфортно и радостно. Этот мир воспринимается обывателями неоднозначно, часто – откровенно негативно. Это основа противоречий между «творцами» и «массами». И это прямой путь к конфликту между ними. Именно в этом следует искать истоки разрушительного, деструктивного поведения, часто сопровождающей творческую деятельность отдельных индивидов (отсюда знаменитый архетип «злого гения»).

Исследуя природу взаимоотношений гениев с обществом, Е. Сеницын, О. Сеницына приходят к выводу: «Один из удивительных парадоксов творчества заключается в том, что для одаренной личности непризнание является не только трагическим ударом, но и стимулом скрыто необходимым, чтобы сконцентрировать психическую энергию для творческого порыва к намеченной цели. Соппротивление толпы насыщает психику гения энергией и способствует выбросу на поверхность сознания того, что скрыто в глубине бессознательного» [6].

При этом сам процесс творчества и его результат доставляют творцу наслаждение и требуют постоянного возобновления. Реальные противоречия, дискомфорт и дисгармония как бы сами находят творческую личность. Это объясняет, почему творческие люди постоянно живут в двух режимах, сменяющих друг друга: напряжения и релаксации (катарсиса), тревоги и успокоения, неудовлетворенности и радости. Это отмечают в своих исследованиях многие ученые.

Взаимодействие общества и творческой личности разнонаправлено, многовекторно и неоднозначно. Процесс взаимодействия может носить как конструктивный, так и деструктивный характер, поэтому в творчестве может присутствовать элемент разрушения. При этом следует иметь в виду, что разрушение может выступать в качестве всего лишь переходной стадии, тогда оно принимает форму критики предшествующего состояния, а возникающее в ходе преодоления старого новое в представлении творческой

личности ассоциируется с более совершенной формой бытия. Даже в радикальных формах творчества, таких как нигилизм или творчество маргинальных групп, разрушительный элемент наличествует как необходимый этап для построения нового. Иная тенденция наблюдается, когда разрушение превращается в самоцель, в таком случае творчество проявляется в своей деструктивной форме. Такое разрушение может иметь фатальные последствия для общества.

Однако следует учесть, что, во-первых, не всегда последствия творческой деятельности прогнозируемы, а между тем они могут нести с собой угрозу, во-вторых, личность не всегда осознает или способна нести ответственность за результаты своей деятельности.

В.П. Эфроимсон в своих работах раскрывает важность врожденных свойств в формировании гениальной личности, а также роль социальных факторов (среды). Ученый считает, что гений – это «способность к неимоверному труду, абсолютная одержимость и стремление абсолютному совершенству» [8]. Он делит гениев на потенциальных, развивающихся и реализовавшихся, подчеркивая тем самым важность биологического, психологического и социального аспектов гениальности. Подчеркивая уникальность гениальности и несомненную значимость гения для общества, ученый пишет: «Качественная особенность реализовавшего себя гения или подлинного высшего таланта заключается в том, что он творит нечто, до него совершенно невообразимое, будь то в науке, технике или искусстве. Созданное им ни в какой мере нельзя уравновесить трудом многих тысяч «нормальных» специалистов, как нельзя в боевых действиях значение эскадронного миноносца, крейсера или линкора уравновесить сотнями или тысячами парусных судов средневековья: современный боевой корабль истратит по одному снаряду на каждого из них» [8].

«Гениальность, – считал Л.С. Выготский, – высшая степень одаренности, проявляющаяся в максимальной творческой продуктивности, имеющей для социальной жизни исключительное историческое значение. Гениальность может проявиться в самых различных областях человеческого творчества – в науке, искусстве, технике, политике. Гениальность отличается от таланта, главным образом, по степени и характеру творчества: гении являются «начинателями» новой исторической эпохи в новой области» [1]. В этом определении различают гениальность и талант и подчеркивается продуктивность, креативность и социальная значимость гения.

В начале двадцатого века всесторонним изучением проблемы взаимодействия творческой личности с обществом, а также проблемой патологии творческого сознания занимался в России директор «Института гениального творчества» Г.В. Сегалин. Сфера его научных интересов напрямую касалась изучения специфики гениальности как проявления своего рода творческой «находки» вследствие психического «нарушения». Эвропатология или эврикопатология (от «eurico» – нахожу и «patologia» – нарушение, болезнь) – так Г.В. Сегалин назвал ту часть психоло-

гии, которая, как он считал, должна изучать и освещать вопросы психопатологии гениев. Ученый писал: «Под «европатологией» мы понимаем всякую патологию, которая связана и сопровождается (так или иначе) с творчеством и с творческой личностью, безразлично с какой: гений, талант, вундеркинд, обыкновенный человек, вдруг, ни с того, ни с сего, в приступе своего безумия творящий необычайное; точно так же безразлично, какого рода творчество: творчество ли гения или таланта, или творчество душевнобольного, раз это творчество связывается с патологией. Мы выделяем такого рода творческую патологию в особую область – эвопатологию» [3].

Ученый долгие годы посвятил изучению родовых великих людей. Принимая гениальность как данность, он пытался проникнуть в суть ее специфики, пытался понять, почему гениальны не все, а лишь избранные, в чем сущность этого избранничества, какова обратная сторона этого явления. Он писал о том, что одаренный человек должен быть правильно оценен и использован обществом, что на практике встречается достаточно редко. Г.В. Сегалин характеризовал одаренные личности как «категории людей, которые по существу своему обладают антисоциальными, то есть резко индивидуальными свойствами (подчас не дающим им возможности приспособиться ни к каким экономическим общественным условиям), а при подавлении этих индивидуальных особенностей не может быть общественно-полезного творчества, ибо в силу только этих аномальных или даже явно патологических особенностей, эти люди одарены, талантливы, гениальны и проявляют эту энергию одаренного творчества» [4].

Проблемным узлом в постановке проблемы творчества ученый называл невозможность четко определить критерии для правильной оценки одаренности, гениальности. Исследователь был убежден в специфичности каждой отдельной формы творческого вдохновения, а также в том, что любое творческое произведение отражает собой особый творческий экстаз, и может быть исследовано только с учетом многочисленных семиотических отсылок к личности автора. Ученый утверждал – ни один великий человек не был свободен от наследственной психиатрической отягощенности. При объяснении механизма актуализации творческого потенциала он использовал многочисленный биографический материал из жизни великих людей. К примеру, отцовская линия Гоголя из поколения в поколение генерировала скрытые задатки литературной одаренности, которые в полной мере проявились в самом писателе. Катализатором, по мнению Сегалина, явилось перекрещивание отцовской линии Гоголя с материнской, отмеченной психотизмом. В результате накопленная творческая энергия отцовской линии стала активной, в полной мере проявив себя в гениальности Гоголя. Г.В. Сегалин пришел к выводу, что гениальность – это особая форма психического заболевания, когда аккумулярованная родовая энергия одаренности разряжается при помощи психической диссонанции: «...биопатологический гений (или талант, замечательный чело-

век) является результатом скрещивания двух таких наследственно родовых компонентов, из которых каждый имеет свою особую квалификацию. Если один из этих двух компонентов составляется из родовой линии (отцовской или материнской), является линией носителей симптомов одаренности (в том или ином виде) и составляет, таким образом, линию аккумуляции одаренности, то другой компонент, составляемый из другой родовой линии (отцовской или материнской), является линией носителей симптомов психопатии (в той или иной форме)» [4, с. 28]. По Г.В. Сегалину, источник гениальности – в человеческой аномалии. Ученый утверждал, что великие люди рождаются в таких семейных обстоятельствах, где ближайшие предки или родственники – личности психопатического склада, но для него это не отрицательный, а положительный фактор. По мысли ученого, творческая деятельность не всегда осуществляется в конструктивной форме. Творчество многогранно в своих проявлениях, поэтому столь же многогранны, зачастую амбивалентны его последствия: «Творческая энергия даровитого человека есть такая же драгоценная энергия, как всякая другая. До сих пор перед этой энергией хоть и преклонялись, но мало ценили и бессмысленно хищнически эксплуатировали, а 99 % этой энергии гибло и пропадало. Уродливые явления по отношению к одаренному и талантливому человеку достаточно всем известны. Никогда анархия и эксплуатация в отношении людей искусства, людей научного, технического и другого творчества не достигала таких грандиозных размеров, как в последние десятилетия» [5].

К сожалению, сегодня можно констатировать, что по прошествии почти сотни лет, отношение общества к гениальным людям не только не изменилась, но в условиях глобализации постиндустриального общества процесс отчуждения представителей так называемой «массовой культуры» и творческой элиты приобрел угрожающий характер. Проблема в том, что для социального прогресса необходимо, чтобы талантливый человек был правильно оценен и использован, однако, на практике мы зачастую сталкиваемся с совершенно другим к нему отношением. Ведь творческие личности – это чаще всего категория людей, которые по существу обладают антисоциальными, то есть резко индивидуалистическими свойствами, подчас не дающими им возможности приспособиться ни к каким общественно-экономическим условиям. При подавлении этих индивидуальных способностей, зачастую невозможно само творчество, так как только в силу резких аномалий или даже патологических особенностей и проявляется энергия творческих людей. Да и сами критерии оценки творчества в большей степени сомнительны и условны, так как зачастую зависят от «конъюнктуры рынка» и господствующих в обществе шаблонов и догм. Зачастую, именно отклонения от норм, сознательное нежелание автора им следовать, делало продукт творчества гениальным. Ярким примером служит творчество Ф.М. Достоевского, которого современники часто упрекали за пренебрежение общепринятыми канонами, за «дурной

вкус» и отсутствие меры в художественной колористике. Но именно этим мы обязаны появлению в мировой литературе целой галереи ярких незабываемых персонажей и появлению самостоятельного художественного направления продолжателей традиций Достоевского, в полной мере реализовавших его совершенно «ненормативный» и «неканонический» стиль в литературе абсурда. Об особенностях в поведении великих личностей, позволяющих говорить об их девизных склонностях, написано немало работ. Известно, что люди творческих профессий подвержены особому суицидальному риску в силу повышенного невротицизма и особо болезненной восприимчивости действительности, к тому же у каждого гения были свои способы стимулирования творческого процесса.

Гений обладает не только природными предпосылками творчества, но и большой степенью проникновения в глобальные проблемы человеческой жизни, способностью видеть то, что еще только зарождалось в социальной и духовной жизни общества. И если художественный талант представляет собой неповторимую индивидуальность, которой присуща оригинальность художественного мышления, то гений – это выдающаяся личность, которая, в более широком социальном смысле, обладает способностью выйти за пределы интересов своей социальной группы или класса, а в ряде случаев – и противопоставить себя и свою деятельность им.

Именно поэтому гений часто бывает не сразу

признан современниками (талант же, как правило, сразу признается и поощряется), оказывается в драматической или трагической ситуации. Гению свойственна убежденность в правоте того дела, которым он занимается, поэтому и способен преодолеть трагические коллизии, и это делает его исключительной личностью.

Развитие творчества XXI века принципиально отличается от художественного процесса других эпох: старая парадигма личности претерпевает кризис, а творчество впервые в истории не предлагает новой актуальной концепции мира и личности. Современному творчеству присущи коллажность, ассоциативность, аллюзивность, эклектизм, утрата высоких идеалов и соединение несовместимого и утверждение надличностных целей человеческого существования. Это предоставляет почву для проявления амбивалентной природы творчества. Сегодня важной практической задачей для современного общества является проблема правильного использования творческих ресурсов людей, которые не укладываются в привычные шаблоны и стандарты. Современное общество потребления предъявляет повышенный спрос на гениев, мыслящих оригинально и не стандартно. Ведь именно они способны создать продукт, отличающийся новизной, оригинальностью, уникальностью. В условиях современной действительности именно такие характеристики чрезвычайно необходимы для продуктивного функционирования социальной системы.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ:

1. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. — СПб. : Азбука, 2000. — 416 с.
2. Кривцун О. А. Эстетика / О. А. Кривцун. — М. : Аспект Пресс, 1998. — 269 с.
3. Сегалин Г. В. Основные задачи эврико-патологии, как учения о патологии гениальности и патологии творчества / Г. В. Сегалин // Уральский врач. — 1922. — № 3. — С. 65.
4. Сегалин Г. В. Патогенез и биогенез великих и замечательных людей / Г. В. Сегалин // Клинический архив гениальности и одаренности (эвропатологии). — 1925. — Т. 1. — Вып. 1. — С. 26.
5. Сегалин Г. В. Сокращенный вариант доклада, прочитанного Г. В. Сегалиным на заседании медицинского факультета Уральского университета 18 февраля 1921 года. <http://pathografia.narod.ru>.
6. Сеницын Е., Сеницына О. Тайна творчества гениев www.s-genius.ru/vse_knigi/priznanie.htm
7. Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд; [пер. с нем.]. — М. : Просвещение, 1990 — 448 с.
8. Эфроимсон В. П. Загадка гениальности / В. П. Эфроимсон. — М. : Знание, 1991. — 45 с.

REFERENCES:

1. Vyigotskiy, L. S., 2000. Psihologiya iskusstva [Psychology of art]. Azbuka, SPb. 416 (in Russian).
2. Krivtsun, O. A., 1998. Estetika [Aesthetics]. Aspekt Press, Moscow. 269 (in Russian).
3. Segalin, G. V., 1922. Osnovnyie zadachi evriko-patologii, kak ucheniya o patologii genilnosti i patologii tvorchestva [The main objectives of eureka pathology, as a doctrine of pathology and pathology genilnosti creativity]. Uralskiy vrach. 3, 65 (in Russian).
4. Segalin, G. V., 1925. Patogenez i biogenez velikih i zamechatelnyih lyudey [Pathogenesis and biogenesis of the great and wonderful people]. Klinicheskiy arhiv genialnosti i odarennosti (evropatologii) 1; 1, 26 (in Russian).
5. Segalin, G. V. Sokraschennyiy variant doklada, pročitannogo G. V. Segalinyim na zasedanii meditsinskogo fakulteta Uralskogo universiteta 18 fevralya 1921 goda [An abbreviated version of a paper read by GV Segalinyim at a meeting of the Medical Faculty of the Ural University February 18, 1921]. Access: <http://pathografpa.narod.ru>.
6. E. Sinitysin, O.Sinitysina. (1990). Tayna tvorchestva geniev [The mystery of creative geniuses]. Access: www.s-genius.ru/vse_knigi/priznanie.htm
7. Freyd, Z., 1990. Psihologiya bessoznatelnogo [Psychology of the unconscious]. Prosveschenie, Moscow. 448 (in Russian).
8. Efroimson, V. P., 1991. Zagadka genialnosti [The mystery of genius]. Znanie, Moscow. 45 (in Russian).

УДК [130.2:572]:316.613.434

doi: 10.15421/171732

«Божественне» насилля як складова соціального насилля

В.М. Слюсар

vadmyksl@gmail.com

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
10008, Житомир, вул. В. Бердичівська, 40*

У статті досліджується одна з форм насилля, домінуюча на певному етапі соціальних трансформацій, – «божественне» насилля, яке ґрунтується на вірі та реалізується шляхом сакралізації насильницьких дій. Зазначається, що реалізація «божественного» насилля відбувається через віру в харизматичного лідера, віру у незмінність світу, віру у чудесний світ. Особлива увага присвячена складовим «божественного» насилля: магічному та ритуальному (або ритуально-символічному) мисленню. Роль магічного мислення у «божественному» насиллі – підбір правильної інтерпретації необхідності його здійснення, сакралізація жертв насилля через пояснення їх загибелі дією закону вищого замислу та випробуванням вищих сил. Утвердження «божественного» насилля позначається появою і включенням до культури певних символів, проведенням нових соціальних ритуалів, які у подальшому стають складовими і «раціонального» насилля. Задача соціального ритуалу – здійснити колективний акт непрямого насилля. Проведення соціальних ритуалів як складових соціальних трансформацій відбувається у момент, коли насилля проходить стадію пароксизму і утверджується у масовій свідомості ідея необхідності миру, порядку, злагоді. Визначено, що інструментом «божественного» насилля є встановлення нового відліку історичного часу.

Ключові слова: насилля; соціальне насилля; соціальні трансформації; магічне мислення; ритуальне мислення

«Divine violence as a form of social violence

V.M. Slyusar

vadmyksl@gmail.com

*Zhytomyr Ivan Franko state university,
40, Velyka Berdychivska St., Zhytomyr, 10008, Ukraine*

«Divine violence is a form of social violence, aimed at the integration of newly installed rules and regulations, implementation to the society on the basis of the categorical perception, which is based on faith and is carried out by the sacralization of violence. Faith allows designing the perfect future for each individual, creating on the one hand, the illusion of the simplicity, and on the other - the illusion of omnipotence. This forms in the mass consciousness the idea that every problem can be solved by conditions of «correctors» issue.

The main types of faith as the basis of the «divine violence are: faith in the immutability of the world, and the belief in fair world. Magical and ritual (or ritually symbolic) thinking is a part of «divine violence. Magical thinking, being a part of «divine violence in the process of social transformations, actualizes the faith in the possibility and the effectiveness of the changes happening.

«Divine violence is implemented through the magical thinking by choosing convincing interpretation of its necessity. Also it is implemented through the ritual one in the historic moment, when violence goes through the stage of paroxysm (increase of its power to the highest level, which is reflected in total discord, levelling and destruction), due to this the idea of the necessity of peace, order, harmony is being proven to the mass consciousness.

«Divine violence is implemented on the basis of leaderism, when the leader (chief) comes not only as the Fuhrer in its negative connotations as a tyrant, but as a leader of a nation, a prominent military commander, who has supernatural characteristics. Such characteristics are expressed as a strong belief in this by public consciousness. The principles of the implementation of the «divine violence have a number of common principles with religious cults' activity organization.

The basic principle is the association against the enemy. This principle is implemented through the creation and production of an image of a common enemy - Satan, government, «enlightened people of other faiths, and so on. This principle is social in its nature and is based on the desire of individuals to protect their own sense of identity through the division of everyone either to the allies or enemies. One of the tools of the «divine violence is the setting of a new historical time reference. It is carried out either by the setting of a new chronology or the determination of the sacral event. Its date becomes the conditional starting point of a new stage of development of society.

Keywords: violence; social violence; social transformation; magical thinking; ritual thinking

Цитування даної статті: Слюсар В.М. «Божественне» насилля як складова соціального насилля / В.М. Слюсар // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 2(142). – С. 97-102.

Citation of this article: Slyusar, V.M., 2017. «Bozhestvenne» nasyllia yak skladova sotsialnoho nasyllia [«Divine» violence as a form of social violence]. Scientific and theoretical almanac «Grani» 20; 2(142), 97-102. doi:10.15421/171732 (in Ukrainian).

Peer-reviewed; approved and placed: 19.12.2016

«Божественное» насиліе как составляющая социального насилія

В.Н. Слюсар

vadmyksl@gmail.com

*Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
10008, Житомир, ул. Б. Бердичевская, 40*

В статье исследуется одна из форм насилія, доминантная на определенном этапе социальных трансформаций – «божественное» насиліе, основанное на вере и реализуется путем сакрализации насильственных действий. Отмечается, что реализация «божественного» насилія происходит на основании веры в харизматичного лидера, веры в неизменность мира, веры в чудесный мир. Особое внимание уделено составляющим «божественного» насилія: магическому и ритуальному (или ритуально-символическому) мышлению. Роль магического мышления в «божественном» насиліи – подбор правильной интерпретации необходимости его осуществления, сакрализация жертв насилія через объяснение их гибели действием закона высшего замысла и испытанием высших сил. Утверждение «божественного» насилія сказывается появлением и включением в культуру определенных символов, проведением новых социальных ритуалов, которые в дальнейшем становятся составляющими и «рационального» насилія. Задача социального ритуала – осуществить коллективный акт непрямого насилія. Проведение социальных ритуалов как составляющих социальных трансформаций происходит в момент, когда насиліе проходит стадию пароксизма и утверждается в массовом сознании идея необходимости мира и порядка. Определено, что инструментом «божественного» насилія является установление нового отсчета исторического времени.

Ключевые слова: насиліе; социальное насиліе; социальные трансформации; магическое мышление; ритуальное мышление

Постановка проблеми. ХХ століття – період в історії людства, який по праву називають епохою «наднасилія». Соціальне насилія у цей період позначається як великою кількістю жертв дії його прямих форм, так і появою нових видів непрямих. На певних стадіях соціальних трансформацій домінує форма насилія, застосування якого пояснюється благородними, навіть сакральними цілями.

Аналіз досліджень і публікацій. Якщо взяти за основу світоглядні елементи, які домінують при поясненні необхідності застосування тих чи інших видів насилія, можна виокремити наступні його форми: «міфічна» (насилія ґрунтується на агресії, на односкладовій світовідчуттєвій міфологемі кращої альтернативи та спрощеному поясненні існуючої ситуації); «божественне» (на вірі, відбувається сакралізація насильницьких дій) та «раціональне» (раціональне усвідомлення об'єктами необхідності та невідворотності насилія). Кожна з цих форм має своє призначення відповідно до соціальних трансформаційних процесів: «міфічне» насилія спрямоване на заперечення конкретних соціальних норм та правил, «божественне» – на інтеграцію суспільства на основі безапеляційного сприйняття нововстановлених норм та правил, а «раціональне» – на їх підтримку легітимними засобами. Запропонована класифікація суттєво доповнює запропоновану В. Беньяміном [1: 11].

Мета дослідження – з'ясувати характер «божественного» насилія як соціального феномена.

Виклад основного матеріалу. Утвердження «божественного» насилія спричинене необхідністю утвердити нові соціальні норми та правила, утвердження яких після домінування «міфічного» зазнає незначного опору від індивідів. Засадничим елементом «божественного» насилія є віра.

Віра є важливою складовою соціального життя, вона є визначальним світоглядним орієнтиром для політичного життя. Незалежно від того, яким цілям

служить політик (національним чи загальнолюдським, соціальним і етичним чи культурним, мирським чи релігійним, або спиратися на глибоку віру в «прогрес»), чи він холодно відкидає цей сорт віри, а претендує на служіння «ідеї», чи має намір служити зовнішнім цілям повсякденного життя, принципово відхиляючи вищевказане домагання, – але будь-яка віра повинна бути в наявності завжди [5, с. 692]. Віра дозволяє проектувати ідеальне майбутнє для кожного індивіда.

Л. Гозман та О. Еткінд виокремлюють низку форм віри, притаманних тоталітарній свідомості, утім певною мірою ці форми властиві й «божественному» насилію». Розглянемо їх більш детально. Віра у простоту світу передбачає утвердження у суспільній свідомості одно- або двовимірної моделі картини світу, в якій випадкові і багатозначні зв'язки між соціальними явищами закріплюються довільно, але їх один варіант визначається як єдино правильний, у той час як усі інші – як девіації. Утім через відмову від раціонального пояснення необхідності утвердження нових норм та правил, що супроводжується виключенням науковців з процесів надання відповідних оцінок та прийняття соціально значимих рішень, створюється ілюзія простоти, яка формує водночас ілюзію всемогутності – будь-яка проблема може бути розв'язана, досить лише віддати правильні накази [6, с. 67]. Як правило, ця ілюзія проявляється на рівні суспільної свідомості в якості однозначних оцінок тим чи іншим соціальним явищам, але ці оцінки мають тенденцію швидко змінюватися на протилежні. Наприклад, у період соціальних трансформацій при домінуванні «божественного» насилія певні лідери можуть наділятися рисами харизми, їх діяльність оцінена як месіанська, але у доволі короткий проміжок часу вона може виявити незадоволеність очікуванням і отримати негативні оцінки.

Іншою формою віри є віра у незмінність світу.

Сакралізація «божественного» насилля здійснюється через утвердження у суспільній свідомості сакральних символів вічності: заміна портретів політичних лідерів на нових «вічно молодих», встановлення нових державних свят, початок монументального будівництва як господарських, так і культурно-мистецьких об'єктів. Також формою віри є віра у справедливий світ. Погодимося з Л. Гозманом та О. Еткіндом, що образ справедливого світу неминуче централізований, він передбачає наявність вищої інстанції, яка здійснює справедливість незалежно від особистої волі та зусиль конкретних осіб [6, с. 70]. Насилля, здійснюване цими інстанціями, відбувається в ім'я справедливості, набуває ознак сакральності, що позначається відсутністю співчуття до його жертв. Віра у справедливий світ має тенденцію отожднюватися з вірою у доброго царя, тобто наділення лідерів ризами харизми, заміщення особистої відповідальності колективною, яка виражається у турботі політичного лідера за народ.

Утвердження у суспільстві «божественного» насилля відбувається через сакралізацію насильницьких дій. Як зазначав Р. Жирар, «людське насилля завжди зображується як зовнішнє по відношенню до людини; тому воно і знаходить основу в священному і зливається з ним – з тими силами, які дійсно тяжіють над людиною ззовні: зі смертю, хворобою, природними феноменами...» [7, с. 112]. Сакральність насилля, здійснюваного задля утвердження нових правил, порядків та норм, найбільшою мірою проявляється у вірі в чудесний світ. Ця віра через заперечення домінування ролі причинно-наслідкових зв'язків у соціальних процесах проявляється у сприйнятті нововстановлених норм як чуда, що здійснюється на основі реалізації соціально-економічних проектів у терміни чи/та у масштабах, які здаються неймовірними. У цьому випадку насилля здійснюється як через примус, так і шляхом підтримки ентузіазму та ініціативи. Але ці проекти не обов'язково повинні мати обґрунтування економічної доцільності, а виконувати функцію соціального ритуалу, як, наприклад, будівництво монументальних споруд – Мавзолею у Москві чи Будинку Народу в Бухаресті (нинішня назва – Палац Парламенту).

Сакральне насилля протиставляється буденному. Як зазначає Дж. Агамбен, «нині ми можемо спостерігати, як людське життя стає об'єктом безпрецедентного насилля, яке зробилося частиною нашого повсякдення, залишаючись при цьому абсолютно профанним і тривіальним» [4, с. 148]. Утім, відзначимо, що буденність насилля і смерті як феномен соціального буття прослідковується протягом усієї історії людства. Це виражалось у вихованні воїнів, у принципах співжиття із кочівниками, у високому рівні смертності через хвороби і т. д. Тут радше варто акцентувати на тому, що за сучасних соціальних умов життя, коли зазначені фактори усунені, все одно спостерігається високий рівень смертності у зв'язку із аваріями, техногенними катастрофами, у результаті вчинення злочинів. Насилля і насильницька смерть залишаються невід'ємними складовими соціально-

го життя і сприймаються людьми як буденне явище. Сакралізація насилля заперечує як буденний характер його конкретних видів, так і визначає мету благородною, яка сприймається безпеліційно, безумовно, заради вищого замислу.

Складовою «божественного» насилля є магічне та ритуальне (або ритуально-символічне) мислення. Поняття «магічне мислення» набуло поширення у філософській та психологічній літературі на початку XX століття після виходу у світ праці З. Фрейда «Тотем і табу», в якій автор приходить до висновку, що «принцип, який панує в магії, в техніці анімістичного образу думок, полягає у «всемогутності думок» [12, с. 374]. Цей принцип ґрунтується, він у цьому погоджується з Е. Тайлором, на основі «помилкового прийняття ідеального взаємозв'язку за реальний» [12, с. 367]. Тобто магічне мислення визнає можливість словесним вираженням думок чи у формі ритуалів змінювати реальність.

Донині здійснюються спроби визначити та охарактеризувати основні риси магічного мислення. Так, М. Хатсон визначив наступні сім законів магічного мислення: об'єкти несуть есенцію; символи мають владу; дії мають віддалені наслідки; розум не знає меж; душа живе над усім; світ живий; все відбувається з певних причин [3]. Магічне мислення акцентує на нематеріальній природі пояснення суцього, при цьому воно спрямоване на вольовому, силовому характері перетворення світу. Власне, основне призначення магії дихотомічне: по-перше, захистити від ворогів та різного роду небезпек, а по-друге, надати сили для здійснення насилля над цими ворогами. Тобто сміливо можна визначити характерною рисою магічного мислення безпеліційну та безсумнівну ідентифікацію «ворога», що, у свою чергу, сакралізує насилля відносно нього. Встановлення нових соціальних норм та правил ворогом ідентифікує особи та соціальні групи і спільноти, які вимагають від суспільства раціонального осмислення новоутверджених норм. Як правило, ним виступає інтелектуальна еліта суспільства.

Т. Грютер здійснив спробу визначити основні аспекти вияву магічного мислення у світі. На його думку, воно впливає на медицину та науку, ускладнюючи їх прогрес; на економіку, сприяючи шахраям у продажу неефективних ліків та «магічних» об'єктів, створюючи ринок езотеричної літератури; на релігію, уможливаючи її існування взагалі; на суспільство через узаконення полювання на відьом [2, с. 283]. Магічне мислення, по суті, виходить за межі функціонування у релігійних інституціях і пронизує різні сфери соціального життя. Хоча німецький учений акцентує увагу передусім на деконструктивній ролі цього типу мислення, вважаємо таку позицію необґрунтованою, оскільки вона фактично проголошує магічне мислення рудиментом соціального організму. Логічно виникає питання збереження магічного мислення у сучасному світі, насамперед в інформаційному суспільстві та суспільстві знань.

Аналізуючи роль магічного мислення як складової «божественного» насилля у процесі соціальних

трансформацій, наголосимо, що воно актуалізує віру у можливість і результативність змін, що тривають. І. Латипов виділяє у складі магічного мислення віру у всезагальну зумовленість та взаємопов'язаність, віру в об'єктивність власного суб'єктивного досвіду та віру у здатність думок безпосередньо впливати на зовнішній світ. На основі цього формулюється головна ідея магічного мислення: цей світ керований і передбачуваний, людина – його значима частина, вона здатна управляти частиною цієї реальності через думки та ритуали, а у випадку нестачі ресурсів може звертатися до тих, хто володіє більшими силами [8, с. 100]. Таким чином, відбувається, з одного боку, сакралізація влади, яка упроваджує нові норми та правила, а з іншого – сакралізація насилля як форми спільної дії осіб, інтегрованих як практичною діяльністю, так і духовною (продукування думок та ідей, які виражають підтримку зазначених дій). Встановлення нових соціальних норм та правил завжди зустрічає опір певних соціальних груп та спільнот. Магічне мислення пояснює соціальні зміни, що відбуваються, вірою у всезагальну зумовленість та взаємопов'язаність. Якщо насилля маркується у суспільстві як небажане, то «божественне» насилля реалізується через магічне мислення шляхом підбору правильної інтерпретації його необхідності. Зокрема відбувається сакралізація жертв-суб'єктів насилля, їх загибель пояснюється, по-перше, дією закону вищого замислу, та, по-друге, випробуванням вищих сил. Також проявом магічного мислення є віра в особливу значимість символів і подій.

Утвердження «божественного» насилля позначається появою і включенням до культури певних символів, проведенням нових соціальних ритуалів, які у подальшому стають складовими і «раціонального» насилля. Ритуал у соціальному аспекті тлумачиться як соціально значима форма поведінки, яка постійно відтворюється у суспільстві, утворює і підтримує його соціальну структуру, тобто як поведінка він відіграється, але завжди однаково [14, с. 129]. Революції у Російській імперії та суспільні трансформації в ній у першій чверті ХХ століття позначаються появою нових символів, які отримують сакральне значення (державні символи (герб, прапор, серп та молот, п'ятикутна зірка), символи партії та громадських рухів (піонерський галстук, Красна площа). З'являються нові ритуали: паради на Красній площі, суботники, диспути і т. д. В. Шинкаренко виокремлює чотири групи основних елементарних соціальних ритуалів: довіри і недовіри; агресивності і байдужості; влади і згоди (покірності); поваги і неповаги, які є найбільш важливими для комунікації і відтворення соціальної структури суспільства [15, с. 93]. Насилля виявляється у всіх зазначених ритуалах. Первинно основною метою ритуалу довіри є демонстрація неворожого відношення до оточуючих. Враховуючи його довготривалість, можна віднести його дію до «раціонального» насилля. Утім, здійснення ритуалу довіри передбачає зближення індивідів, які беруть у ньому участь на доволі небезпечну один до одного відстань, а тому на перший план їх взаємовідносин виходить віра у його ефективність, сакраліза-

ція встановлених взаємозв'язків. У ритуал недовіри індивіди прагнуть у формі непрямого насилля зберегти дистанцію між собою на безпечному рівні. Що стосується ритуалу агресивності, то, на відміну від самої агресії у її соціальному вираженні як складової «міфічного» насилля, його ціль виразити публічно незгоду щодо неврахування інтересів того, хто його проводить. Можливі дії останніх гіперболізуються і демонізуються. Ритуал байдужості фактично є формою насилля в якості спонукання об'єкта до дії, утім він є ефективним за умов наявності рис харизми в його виконавців. Ритуал влади ґрунтується на примусі, який здійснюється не на основі раціонально осмислених компромісів, а на основі довіри, яка утверджується через підкорення. Ритуал згоди виражає небажання індивідів чинити опір владі, авторитету, тобто фіксує їх ірраціональний перехід до статусу об'єктів насилля. Ритуал поваги – це первинний акт сакралізації суб'єктів насилля, а неповаги – провокація їх до дії.

Нові ритуали, які утверджуються у період соціальних трансформацій, також спрямовані на сакралізацію влади, на неосмислене сприйняття утвердження нею нових законів, правил, норм. Завдання такого ритуалу – здійснити колективний акт непрямого насилля. З одного боку ритуал має добровільний характер, а з іншого – відмова особи від долучення до його проведення ідентифікує її як противника нових норм та правил. Власне у самому ритуалі наявне насилля, але воно за змістом вирізняється від «міфічного», яке домінувало на попередній стадії соціальних трансформацій. Абсолютна більшість жертвних ритуалів містять у собі певні форми насилля, вони за своєю відповідні значення, прямо пов'язані скоріше з самою жертвовною кризою, ніж з позбавленням від неї, оскільки ритуальне мислення прагне до повторення установчого механізму [7, с. 153]. Проведення соціальнозначимих ритуалів, які закріплюються в культурі, відбувається у момент, коли насилля проходить стадію пароксизму (посилення його дії до найвищого ступеня, яке виражається у тотальному розбраті, нівеляції та руйнуванні) і утверджується у масовій свідомості ідея необхідності миру, порядку, злагоди. Ритуал, по суті, актуалізує вираження однаковості у відході від «міфічного» насилля та переході до «божественного», яке засновується на ідеї миру та порядку як вищого соціального блага. Насилля у ритуалі прагне відновити самий повний світ, відомий громаді [7, с. 138]. Причому специфікою проведення соціальних ритуалів є їх масштабність, ініціатива щодо їх здійснення переходить від влади до агентів «божественного» насилля, утверджується буденна ритуалістика. Водночас через останню свідомість індивіда упізнає і підтверджує конституційовану сакральним прецедентом впорядковану картину світу, а постритуальні мотиви тут служать своєрідними опорними точками, знаковими верифікаціями безперервності й відтворюваності світового порядку в тому чи іншому його аспекті [10]. Ритуал утверджує нову сакралізовану картину світу, засновану на принципах миру, а насилля, яке застосовується у ритуалі, або проголошується ним, інтерпретується як насилля

заради соціального миру. Важливу роль у здійсненні «божественного» насилля відіграє харизматичний лідер, підкорення якому ґрунтується на вірі в нього, в його здібності та внутрішнє покликання, а не на звичаях чи настановах. «Божественне» насилля реалізується на принципах вождизму, в якому лідер (вождь) постає не стільки як фіорер у його негативних конотаціях як тиран, скільки як провідник, лідер нації, видатний воєначальник, наділений надприродними рисами, що виражається в якості переконаності у цьому в суспільній свідомості. Причому, як наголошує М. Вебер, «у двох найважливіших в минулому постах: з одного боку, мага і пророка, з іншого – обраного князя-воєначальника, ватажка банди, кондотьєра – вождизм як явище зустрічається в усі історичні епохи і в усіх регіонах» [5, с. 647-648]. Реалізація принципів вождизму полягає у конструюванні певного вигаданого світу, здатного конкурувати з реальним, світу несуперечливого вимислу [13, с. 171]. Саме розрив мас із реальним світом спричиняє актуалізацію їх схильності претендувати на божественну місію спокути гріхів і, навіть, спасіння людства. За таких умов проголошена вождем ідея (наприклад, ідея відродження величі нації чи держави) стає інструментом сакралізації насилля, адже будь-які насильницькі дії, які застосовуються проти опонентів її реалізації, визнаються не просто ворогами, а містичними ворогами, втіленням злих сил, які чинять опір усьому суспільству в його прогресі.

Принципи встановлення «божественного» насилля має низку спільних рис із принципами організації діяльності релігійних культів. Основним принципом є інтеграція проти ворога, тобто він реалізується шляхом створення і продукування образу спільного ворога – Сатани, уряду, «непросвітлених», представників інших конфесій і т. д. Цей принцип має соціальний характер і ґрунтується на прагненні особи захистити власне почуття самоідентичності, поділяючи усіх на союзників та ворогів. У процесі інтеграції у таких осіб формується «егоїзм переслідувача жертви», що виявляється у відсутності жалю переслідувача до своєї жертви, навіть якщо її страждання набагато перевищують той рівень страждань, яких зазнає сам переслідувач чи пов'язані із ним особи [9, с. 40]. Соціокультурне принесення жертви покликане долати страхи, спричинені «міфічним» насиллям, актуалізуючи віру як домінуючий спосіб сприйняття соціальної реальності, притаманного «божественному» насиллю.

Одним із інструментів «божественного» насилля є встановлення нового відліку історичного часу. Це здійснюється або шляхом встановлення нового літочислення, або визначення події, яка сакралізується,

а її дата стає умовною точкою відліку нового етапу розвитку суспільства. Нове літочислення знаменувало утвердження у суспільстві якісно іншої релігійної моралі: нульовий рік для християн, відліком якого слугує дата народження пророка Ісуса Христа, нульовий рік для мусульман за гіджрою – від переселення пророка Мухаммада до Ясрібу (Медини). Також в історії були спроби встановити новий календар, відліком для якого слугував прихід до влади певних політичних сил: упровадження 5 жовтня 1793 року Національним конвентом Франції революційного календаря знаменувало проголошення республіки, 1975 рік став нульовим для Демократичної Кампучії і знаменував собою прихід «червоних кхмерів» до влади, календар чучхе в КНДР (використовується з 1997 року) за відлік бере рік народження Кім Ір Сена, радянський революційний календар, запропонований у 1929 році фіксував нову систему організації праці (проіснував 10 років). Більшість календарів існують одночасно із григоріанським і носять радше сакральний, ніж прагматичний характер, фіксуючи «святість» нового етапу розвитку суспільства, підживлюючи віру членів суспільства в істинність нововстановлених соціальних норм та правил. Таку ж функцію виконують події, які стають знаковими для історичної пам'яті суспільства. Як правило, це прийняття декларації про незалежність та суверенітет, прийняття конституції, день громадянського примирення, чи день військової перемоги.

Висновки. «Божественне» насилля – це форма соціального насилля, спрямованого на інтеграцію суспільства на основі безапеляційного сприйняття нововстановлених норм та правил, яке ґрунтується на вірі і здійснюється шляхом сакралізації насильницьких дій. Віра дозволяє проектувати ідеальне майбутнє для кожного індивіда, створюючи, з одного боку, ілюзію простоти, а з іншого – ілюзію всемогутності, що формує у масовій свідомості думку, що будь-яка проблема може бути розв'язана за умов видання «правильних» наказів. Основними видами віри як підґрунтя «божественного» насилля є віра у незмінність світу, віра у справедливий світ. Складовою «божественного» насилля є магичне та ритуальне (або ритуально-символічне) мислення. Магічне мислення, як складова «божественного» насилля у процесі соціальних трансформацій, актуалізує віру у можливість і результативність змін, що тривають. «Божественне» насилля реалізується через магичне мислення шляхом підбору переконливої інтерпретації його необхідності. Також через ритуальне в історичний момент, коли насилля проходить стадію пароксизму, в результаті чого утверджується у масовій свідомості ідея необхідності миру, порядку, злагоди.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Benjamin W. *Metaphysisch-geschichtsphilosophische Studien. Zur Kritik der Gewalt* / Walter Benjamin // Benjamin W. *Gesammelte Schriften*. – Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1972 – . – Band. II. 1. – 1991. – S. 179 – 204.
2. Grüter T. *Magisches Denken: Wie es entsteht und wie es uns beeinflusst* / Thomas Grüter. – Bern: Scherz Verlag, 2010. – 320 S.
3. Hutson M. *The 7 Laws of Magical Thinking: How Irrational Beliefs Keep Us Happy, Healthy, and Sane* / Matthew Hutson. – New York: Plume, 2012. – 304 p.
4. Агамбен Дж. *Номо sacer. Суверенная власть и голая жизнь* / Джорджо Агамбен. – М.: Издательство «Европа», 2011. – 256 с.

5. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер // Вебер М. Избранные произведения; [пер. с немецкого сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко]. – М.: Прогресс, 1990. – С. 644 – 706.
6. Гозман Л. Культ власти / Леонід Гозман, Александр Еткінд // Часопис «Ї». – 2005. – № 37. – С. 60 – 77.
7. Жирар Р. Насилие и священное / Рене Жирар; [пер. с фр. Г. Дашевского; изд. 2-е, испр.]. – М.: Новое литературное обозрение, 2010. – 448 с.
8. Латыпов И. Магическое мышление / Илья Латыпов // Теория и практика психотерапии. – 2015. – № 4 (8). – С. 98 – 100.
9. Лукабо Р. Тероризм: психологічні і політичні аспекти / Роберт Лукабо, Г. Едвард Фукуа, Джозеф П. Кендземі, Казімір Ковальські // Часопис «Ї». – 2002. – № 25. – С. 32 – 48.
10. Пелипенко А. А. Ритуальное мышление / А. Пелипенко: электронный режим доступа <http://apelipenko.ru/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%B8/%D0%A2%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D1%8B/%D0%A0%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B5%D0%BC%D1%8B%D1%88%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5.aspx>
11. Слюсар В. М. Вальтер Беньямин про насилля як соціальний феномен / В. М. Слюсар // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2015. – № 3. – С. 143 – 148.
12. Фрейд З. Тотем и табу (Некоторые соответствия в душевной жизни дикарей и невротиков) // Фрейд З. Собрание сочинений в 10-ти томах / Зигмунд Фрейд. – М.: ООО «Фирма СТД», 2003 – 2008. – Т. 9 Вопросы общества. Происхождение религии. – 2008. – С. 287 – 444.
13. Хевеши М.А. Толпа, массы, политика: Историко-философский очерк. – М.: ЦОП Института философии РАН, 2001. – 223 с.
14. Шинкаренко В. Д. Смысловая структура социокультурного пространства (игра, ритуал и магия) / В. Д. Шинкаренко. – М.: КомКнига, 2005. – 232 с.
15. Шинкаренко В. Д. Элементарные социальные ритуалы / В. Д. Шинкаренко // Грани. – 2014. – № 4. – С. 91 – 97.

REFERENCES:

1. Benjamin, W., 1991. Gesammelte Schriften. Suhrkamp, Frankfurt am Main (in German)
2. Grüter, T., 2010. Magisches Denken: Wie es entsteht und wie es uns beeinflusst. Scherz Verlag, Bern (in German)
3. Hutson, M., 2012. The 7 Laws of Magical Thinking: How Irrational Beliefs Keep Us Happy, Healthy, and Sane. Plume, New York (in English)
4. Agamben, Dzh., 2011. Homo sacer. Suverennaja vlast' i golaja zhizn' [Homo sacer. Sovereign Power and Bare Life]. Izdatel'stvo «Evropa», Moscow (in Russian)
5. Veber, M., 1990. Izbrannye proizvedenija [Favourites Works]. Progress, Moscow (in Russian)
6. G'ozman, L., Etkind, A., 2005. Kul't vlady' [The Cult of Power]. Chasopy's «Yi». 37, 60–77 (in Ukrainian)
7. Zhirar, R., 2010. Nasilie i svjashhenoe [Violence and the Sacred]. Novoe literaturnoe obozrenie, Moscow (in Russian)
8. Latypov, I., 2015. Magicheskoe myshlenie [Magical Thinking]. Teorija i praktika psihoterapii № 4 (8), 98–100 (in Russian).
9. Lukabo, R., Fukua, G. E., Kendzheimi, Dz. P., Koval'ski, K., 2002. Terory`zm: psy`xologichni i polity`chni aspekty` [Terrorism: Psychological and Political Aspects]. Chasopy's «Yi25, 32–48 (in Ukrainian)
10. Pelipenko, A. A., Ritual'noe myshlenie [Ritual Thinking]. Retrieved from URL <http://apelipenko.ru/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%B8/%D0%A2%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D1%8B/%D0%A0%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B5%D0%BC%D1%8B%D1%88%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5.aspx> (in Russian)
11. Slyusar, V. M., 2015. Val'ter Ben'yamin pro nasy`llya yak social`ny`j fenomen [Walter Benjamin about Violence as a Social Phenomenon]. Aktual'ni problemy` filosofiyi ta sociologiyi 3, 143–148 (in Ukrainian)
12. Frejd, Z., 2008. Sbranie sochinenij v 10-ti tomah [Collected Works in 10 Volumes]. ООО «Фирма СТД», Moscow (in Russian)
13. Heveshi, M. A., 2001. Tolpa, massy, politika: Istoriko-filosofskij ocherk [Crowd, Masses, politics: Historical and Philosophical Essay]. COP Instituta filosofii RAN, Moscow (in Russian)
14. Shinkarenko, V. D., 2005. Smyslovaja struktura sociokul'turnogo prostranstva (igra, ritual i magija) [The Semantic Structure of the Social and Cultural Space (a Game, a Ritual and Magic)]. KomKniga, Moscow (in Russian)
15. Shinkarenko, V. D., 2014. Jelementarnye social`nye ritualy [Elementary Social Rituals]. Grani 4, 91–97 (in Russian)

УДК: 291.7

doi: 10.15421/1717320

Релігійні конфлікти в Європі перших десятиліть XXI ст.: цивілізаційний аспект

Несправа М. В.

n.nesprava@gmail.com

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26

Застосування концепту «виклику та відповіді» А. Тойнбі до аналізу специфіки сучасної міграції мусульманського населення в Європу дозволило обґрунтувати, що дана специфіка є «відповіддю» стосовно «виклику» попередньої колонізації мусульманських країн європейськими метрополіями. Було встановлено, що складовими цієї «відповіді» є, по-перше, масовий характер міграції мусульманського населення на європейські терени; по-друге, надвисокі темпи зростання мусульманського населення в Європі як запорука майбутнього домінування; по-третє, хвиля насилля, в тому числі релігійного тероризму, яка не вщухає останні десятиліття. З'ясовано, що поява всередині європейських країн анклавів Ісламської цивілізації створює конфліктогенні осередки всередині Західної цивілізації. Також було показано, що за підсумками перших двох десятиліть XXI століття в Європі стали наявними всі елементи для розгортання масштабного цивілізаційно-релігійного конфлікту, зокрема, діють не лише релігійні терористи ісламістського спрямування, але і з'явилися терористи, котрі спрямовують свої дії щодо представників Ісламської цивілізації, а також у країнах Європи активно поширюється ісламофобія. Отже, конфліктна ситуація, яка склалася в сучасній Європі у сфері стосунків представників Західної та Ісламської цивілізації потребує негайних пошуків засобів свого вирішення.

Ключові слова: Іслам; християнство; Ісламська цивілізація; Західна цивілізація; ісламофобія; релігійний тероризм

Civilization aspect of religious conflicts in the first decades of 21st century Europe

Nesprava M. V.

n.nesprava@gmail.com

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin ave., 49005, Dnipro

In the first decades of the 21st century in Europe there is a real outbreak of conflicts, which is based on religious issues. These events require a thorough understanding, as they can lead to catastrophic consequences. One of the methodological tools for this reflection can be a civilization analysis approach that can effectively help to understand the essence of religious conflicts in modern Europe. The study applied Arnold Toynbee's concept 'Challenge and response' to the current situation of Muslim migration to Europe. As a result we demonstrated that this situation is the 'response' to the 'challenge' of the previous colonisation of Muslim countries by the European states. We found three components of this 'response'. Firstly, there is the mass character of the migration of the Muslim population to European lands. Secondly, we mean fertility of the Muslim population in Europe as a background of future domination. Thirdly, there is a wave of violence in many lands with Muslim population during the last decades. Moreover, we argue that an emergence of enclaves of Islamic civilization within the European countries creates conflictogenic centres in the Western civilization. We reveal a mechanism of increasing the number of religious fanatics among Muslim migrants. Feeling the impossibility of providing the Islamic-style political and legal conditions of life in Europe, representatives of Islamic civilization are looking for compensation in the subjective spiritual sphere of Muslim religion, where positions of radical Islam are strong. This process is activated, firstly, by the fact that religion is one of the main means of self-identification for any migrants; secondly, by the fact of disappointment in secular government of Western society. We showed that all elements for appearing a massive civilization conflict are available in Europe in the first two decades of the 21st century. In particular, there are not only religious terrorists of Islamist orientation, but terrorists who direct their actions towards representatives of Islamic civilization act too. Islamophobia that is widely spread in Europe now could be a trigger of flaming this conflict up. Consequently, we state that the conflict situation that has developed in the modern Europe in the field of relations between the representatives of Western and Islamic civilizations requires immediate search for solutions.

Keywords: Islam; Christianity; Islamic civilization; Western civilization; Islamophobia; religious terrorism

Цитування даної статті: Несправа М. В. Релігійні конфлікти в Європі перших десятиліть ххї ст.: цивілізаційний аспект / М. В. Несправа // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 2(142). – С. 103-108.

Citation of this article: Nesprava, M.V. (2017). Relihiini konflikty v yevropi pershykh desiatylyt khkhi st.: tsyvilizatsiinyi aspekt [Religious conflicts in Europe in the first decades of the twentieth century: the civilization aspect]. Scientific and theoretical almanac «Grani», 20 (2), 103-108.

Peer-reviewed; approved and placed: 20.12.2016

Религиозные конфликты в европе первых десятилетий XXI в. : цивилизационный аспект*Несправа Н. В.**n.nesprava@gmail.com**Днепропетровский государственный университет внутренних дел
49005, г. Днепро, проспект Гагарина, 26*

Применение концепции «вызова и ответа» А. Тойнби к анализу специфики современной миграции мусульманского населения в Европу позволило обосновать, что данная специфика является «ответом» относительно «вызова» предшествующей колонизации мусульманских стран европейскими метрополиями. Было установлено, что составляющими этого «ответа» являются, во-первых, массовый характер миграции мусульманского населения на европейские земли; во-вторых, чрезвычайно высокие темпы роста мусульманского населения в Европе как залог будущего доминирования; в-третьих, волна насилия, в том числе религиозного терроризма, которая не утихает последние десятилетия. Установлено, что появление внутри европейских стран анклавов Исламской цивилизации создаёт конфликтогенные очаги внутри Западной цивилизации. Также было показано, что по итогам первых двух десятилетий XXI века в Европе наличествуют все элементы для разворачивания масштабного цивилизационно-религиозного конфликта, в частности, действуют не только исламистские террористы, но и проявились террористы, которые направляют свои действия на представителей Исламской цивилизации, а также в странах Европы активно распространяется исламофобия. Таким образом, конфликтная ситуация, которая сложилась в современной Европе в сфере отношений представителей Западной и Исламской цивилизации требует немедленных поисков средств для своего решения.

Ключевые слова: Ислам; христианство; Исламская цивилизация; Западная цивилизация; исламофобия; религиозный терроризм

Постановка проблеми. У Європі перших десятиліть XXI століття можна спостерігати справжній спалах конфліктів, в основі яких лежить релігійна проблематика. Ці події потребують глибокого осмислення, адже вони можуть призвести до катастрофічних наслідків. Одним з методологічних інструментів цього осмислення може бути цивілізаційний підхід, котрий здатен ефективно допомогти осягнути сутність релігійних конфліктів у сучасній Європі.

Аналіз досліджень і публікацій. Концентрували свою увагу на дослідженні цивілізаційних аспектів соціальної динаміки такі автори, які вже стали класиками у гуманітарних та соціальних науках, як О. Шпенглер [6], А. Тойнбі [4] та С. Гантінгтон [5]. Зазначимо, що в суто релігійнознавчих дослідженнях цивілізаційний підхід також успішно застосовується: серед зарубіжних дослідників можна відмітити таких вчених, як М. Перрі та Г. Негрін [11], Дж. Харріс [9] та ін.; щодо вітчизняних дослідників необхідно назвати С.Б. Кримського та Ю.Б. Павленко [3], А. В. Арістову [2] та ін. Наукові праці наведених вище авторів є, безперечно, глибокими та цікавими дослідженнями, втім, вони не охоплюють події, які сталися в останні роки. Новизна нашого дослідження забезпечується тим, що ми залучаємо напрацювання представників цивілізаційного підходу до аналізу поточної ситуації в царині релігійних конфліктів у Європі станом на 2017 рік, тобто, до аналізу тих подій, які ще не отримали повноцінного осмислення в наявній літературі.

Мета дослідження. У цьому дослідженні ми прагнемо продемонструвати евристичні можливості застосування цивілізаційного підходу до питання наявності в перші два десятиліття XXI століття релігійних конфліктів в Європі.

Виклад основного матеріалу. В дослідницькій літературі є відомими різні тлумачення терміну «цивілізація», тому на початку нашого дослідження ми вважаємо за потрібне пояснити, що саме розуміємо під даним поняттям.

Термін «цивілізація» ми застосовуємо у значенні, яке було наведено С. Гантінгтоном в його праці «Зіткнення цивілізацій». Він визначає цивілізацію як культурну спільність найвищого рангу, як найширший рівень культурної ідентичності людей [5]. Гантінгтон вказує, що цивілізації визначаються наявністю таких спільних рис, як мова, історія, релігія тощо, а також суб'єктивною самоідентифікацією людей. Дане тлумачення ми залучаємо до нашого дослідження з уточненням, яке наводить вітчизняний релігієзнавець А. В. Арістова, яка зазначає, що домінуючими в наявній літературі є підходи до класифікації цивілізацій за їх стрижневим релігійним комплексом. На переконання А.В. Арістової, з яким ми цілком погоджуємось, однією з найглибших і найістотніших підвалин внутрішньої соціокультурної цілісності цивілізації виступає релігія, адже «Саме релігія висуває та сакралізує ті ціннісні парадигми, навколо яких виростають цивілізації (принаймні ті з них, що народилися в минулі історичні епохи); релігія генерує ідеї і символи, здатні виступити цементуючою силою цивілізаційних ойкумен; релігія функціонує як ефективний суспільний чинник, що інтегрує індивідів у стійкі, ієрархічно зорганізовані спільноти» [2, с. 15].

Досліджуючи релігійні конфлікти в Європі останніх двох десятиліть, кидається в очі, що значна частина з них пов'язана з мусульманськими мігрантами. У першу чергу це трагічні події, коли фанатичні ісламісти вбивають себе та випадкових людей в метро, автобусах, потягах, на площах, вигукуючи при цьому гасла про священну війну з «невірними». Ці події цілком підпадають під визначення релігійного тероризму, яке пропонує Марк Юргенсмайер: «публічні акти насилля, для яких релігія надала мотивацію, виправдання, організацію та відповідний світогляд» [10, с. 7].

Звісно, європейці намагаються протидіяти поширенню на терени Європи ісламістських проявів. Європейські уряди посилюють війська в далекі країни, щоб боротися з режимами, які готують та фінан-

сують релігійних терористів; служби безпеки та поліція висилають з ЄС представників екстремістських поглядів або ув'язнюють їх; в Іспанії був винесений судовий вирок щодо книжки, в якій мусульманський імам розповідав як чоловікам бити дружин [1, с. 24]; у Франції накладають заборони на ношення жінками тих різновидів одягу, які їм нав'язують мусульманські фундаменталісти тощо. Цей перелік можна було б довго продовжувати, але в цьому немає особливої потреби, адже ці та подібні дії, якими суспільства Заходу прагнуть захистити себе від мусульманських радикалів, нажаль, не ведуть до вирішення проблеми, а, навпаки, викликають з протилежного боку все нові та нові спалахи релігійного фанатизму.

Постає закономірне питання: в Європі багато мігрантів з усього світу, але чому там немає, скажімо, терористів-православних чи терористів-китайців, але дуже часто доводиться чути саме про ісламістських терористів? Відповідь не це питання може дати саме цивілізаційний підхід.

С. Гантінгтон пише, що конфлікт вздовж лінії розламу між Західною та Ісламською цивілізацією тягнеться вже 13 століть. Звісно, в цьому повинні правителі не тільки мусульманських, але й християнських країн. Однак, у Європі багато хто вважає, що старі конфлікти вже забуті і можна все розпочати, як-то кажуть, «з нового аркушу». Втім, у мусульманському світі навіть події тисячолітньої давнини забувати не збираються: у 2004 році після терактів в Іспанії, які унесли життя 191 особи та залишили пораненими 2050 чоловік, була оприлюднена заява від імені «Бригад Абу-Хафса аль-Місрі», в якій йшлося крім іншого і про те, що ці теракти - «частина у вирішенні давніх рахунків з хрестоносною Іспанією» [1, с. 33].

Багато століть іслам та християнство були суперниками. Народжені на основі цих релігій цивілізації – Ісламська та Західна - є суттєво різними. Як переконливо довів Освальд Шпенглер, ці розбіжності стосуються найширшого кола питань, які охоплюють і найфундаментальніші, і буденні речі [6]. Не варто забувати також добре аргументовану думку Арнольда Тойнбі щодо того, що «іслам народився як свідомість та продумана реакція на християнство» [4]. Представники цих двох релігій протягом дуже тривалого часу розглядали один одного як ворогів. Звісно, були і періоди перемир'я між ісламом та християнством, у тому числі і в Європі, і варто вивчати цей досвід, щоб відшукати можливості мирного співжиття у подальшому. Але зараз, судячи з постійних терактів у європейських столицях, - не мирні часи.

Як пише А.В. Арістова, ісламська цивілізація в своєму розвитку пройшла чотири етапи і зараз знаходиться на п'ятому етапі «цивілізаційного відродження і формування національно-державної структурованості мусульманського світу, втягнення у глобалізаційні процеси» [2, с. 16]. На наш погляд, до цієї схеми можна було б застосувати цивілізаційну теорію «виклику-та-відповіді» А. Тойнбі, та, розглянувши наявні факти, переконатися, що особливості поточного розвитку Ісламської цивілізації багато в чому визначені її реакцією на попередній етап - етап

колонізації мусульманських країн європейськими метрополіями. Нагадаємо, А. Тойнбі запропонував свого часу концепцію про те, що історична ситуація чи природні фактори здатні поставити перед суспільством проблему, тобто «виклик», через що подальший розвиток даного суспільства буде визначатися вибором варіанту вирішення цієї проблеми («відповіддю») [4].

Ми вважаємо, що європейська колонізація, яка здійснювалось протягом століть, і стала тим «викликом», на який Ісламська цивілізація зараз відповідає так, як здатна відповісти. На нашу думку, ця «відповідь» включає багато аспектів, але зараз ми виділимо в ній тільки ті три аспекти, які важливі в контексті нашого дослідження.

Перша складова «відповіді» Ісламської цивілізації, - це поширення мусульманського населення на все нові і нові терени. Ще Освальд Шпенглер констатував, що для мусульманської нації «сутністю є існування, яке полягає у поширенні, яке відбувається в лихоманному темпі, який яскраво відрізняє цю культуру від усіх інших» [6, с. 269]. На сучасному етапі розвитку мусульманської цивілізації ця здатність реалізується в повній мірі. Звернемо увагу на факти. Наприклад, в Іспанії в 1980 році проживало 6,8 тисяч мусульман, але в 2004 там їх було вже майже мільйон [1, с. 7]. За даними на 2010 рік в Європі в цілому жило близько 44 мільйони мусульман, включаючи 19 мільйонів мусульман у ЄС [13]. Зараз ці цифри значно вище через вибухове зростання міграції мусульман в останні роки через трагічні події на Близькому Сході. Кожного року мусульмани прибувають у величезній кількості навіть на такі географічно та культурно далекі від них землі, як країни Північної Європи.

Другою складовою цієї «відповіді» є надвисокі темпи зростання мусульманського населення. Достеменно невідомо кого буде більше серед цих мільйонів народжених у XXI столітті мусульман - воїнів чи мирних людей, але вже цілком ясно, що за демографічними показниками європейські нації у довгостроковій перспективі програють гонитву на виживання мусульманським народам, зокрема, тим віруючим в Аллаха емігрантам, які переїхали жити на європейський континент. Статистично відомо, що показники народження дітей серед мусульманського населення Європи вище, ніж серед християнського населення Європи. Так, мусульмани у Європі в середньому народжують більше дітей, ніж християни. За цим показником перевершують християн як ті мусульмани, чії спільноти давно живуть в Європі, так і ті, які мігрували в Європу в останні роки. Причому, статистичні дані вказують, що серед новітніх мусульман-емігрантів показники народження дітей значно вище, ніж у тих мусульман, громади яких традиційно проживають в Європі (наприклад, в Болгарії) [12]. Тобто в Європі майбутнє не за вихідцями зі «старих» європейських мусульманських громад, а за вихідцями з теперішніх гарячих точок арабського світу.

Третя складова вищезазваної «відповіді» Ісламської цивілізації на «виклик» колонізації європейськими метрополіями - це хвиля насилля, яка не

вщухає останні десятиліття. Це насилля відбувається, звісно, далеко не тільки щодо представників колишніх колонізаторів. Ісламський світ в особі багатьох своїх країн (хоча, звісно, не всіх) «воює» і сам з собою і зі значною кількістю оточуючих держав також.

На Заході вже звикли до сумних новин про те, що у мусульманських країнах кожного дня відбуваються жакливі події на кшталт терактів, війн, випадків масової різанини населення фанатиками. Раніше це сприймалося як щось таке, що відбувається далеко, однак зараз кордони ісламського світу разом з мігрантами переміщуються всередину Європи. Мусульманські мігранти везуть с собою в Європу не тільки свої родини, але й свою долю, уявлення про те, як годиться жити, як варто ставитися до інших та свої уявлення про справедливість. Більшість цих мігрантів – це люди, які багато страждали та хочуть тільки миру і спокою, однак, серед них є й ті, хто є причиною їхніх страждань – люди, які вважають насилля своєю рідною стихією. Ці останні ідуть зовсім не для того, щоб мирно працювати. Як пишуть М. Перрі та Г. Негрін, «джихадісти, багато з яких живуть у Європі, гребують Західною цивілізацією, яку вони вважають матеріалістичною, гедоністичною та безбожною» [11, с. 1]. Чого ж хочуть в Європі ісламісти? Як констатують автори, вони розглядають себе в якості учасників священної війни, кінцевою метою якої є руйнація Західної цивілізації, перезаснування мусульманської влади та поширення релігійного права, шаріату, скрізь, де правлять мусульмани [11, с. 3].

Надії частини західних інтелектуалів на те, що цінності ліберальної демократії є універсальними і рано чи пізно вони приваблять усіх мешканців планети, все більше демонструють, що дані ідеї є утопією. Від ідеї «кінця історії» відмовився вже навіть її творець – Ф. Фукуяма. Ісламська цивілізація не прагне стати покірним учнем цивілізації Заходу, вона прагне зберегти та захищати свою власну ідентичність. І для цього Ісламська цивілізація має всі необхідні можливості, як можна побачити з наступної характеристики, яку наводить А. В. Арістова: «Ісламська цивілізація - це історично реальна, відносно автономна соціокультурна система (цілісність), здатна до самоорганізації й саморозвитку, що має власні просторові й часові, статичні й динамічні параметри, сформована базовими духовно-культурними цінностями (архетипами, прафеноменами), є внутрішньо гетерогенною і водночас генетично й структурно взаємопов'язаною, виробляє відносно стійкі та ієрархічно упорядковані мережі економічних, суспільно-політичних і культурних зв'язків» [2, с. 14].

Як показують цифри, мусульманські мігранти останньої хвилі в значній своїй частині не інтегруються в європейське суспільство. Більше того, вони не відчують в цьому потреби. Всередині цивілізації Заходу виникають анклавні ісламського світу, з усіма його особливостями. І тут варто згадати слова С. Гантінгтона про те, що «кордони ісламського світу скрізь та всюди залиті кров'ю» [5]. Тепер ці кровоточиві кордони не ззовні, а всередині Європи. І трагічні новини з цих анклавів представникам Західного світу вже не вдасться ігнорувати.

Українські вчені С.Б. Кримський та Ю.Б. Павленко розробили концепцію двох основних форм самореалізації особистостей людей Сходу (під Сходом ці автори розуміють мусульманську та азійські цивілізації). Вони пишуть, що перша з цих форм – це суспільно-державна, об'єктивована, підпорядкована зовнішнім щодо людини цілям. Друга - це індивідуально-духовна, суб'єктивована, підпорядкована внутрішнім потребам творчого зростання [3, с. 118]. Якщо подивитися на те, як реалізуються ці дві форми у мусульман в сучасній Європі, можна спостерігати цікаві тенденції.

Звісно, життя в анклавах Ісламської цивілізації на теренах, що політично належать Західній цивілізації, не може бути повноцінним з точки зору політичних та правових звичаїв Ісламського світу, тобто, в розрізі першої з вище названих форм самореалізації. Усі спроби жити за шаріатом чи за близькими до нього нормами не сумісні з європейською політико-правовою системою, яка побудована на західних уявленнях про права людини, толерантність та демократію. Оскільки в рамках європейського суспільства анклавні мусульманської цивілізації не можуть реалізувати себе в об'єктивованій політичній та юридичній сфері, носії цієї цивілізації будуть шукати компенсації в суб'єктивній духовній сфері. А це сфера духовно-релігійних пошуків, в якій в мусульманстві сильні позиції має саме радикальний ісламізм.

Також є певні фактори, які активізують зазначені вище процеси всередині мусульманських анклавів у Європі. По-перше, відомо, що для будь-яких мігрантів релігія стає одним з основних засобів самоідентифікації. По-друге, сучасний етап розвитку Західної цивілізації привів до глобальної девальвації секулярної влади в очах значної частини населення та до появи наявної потреби в альтернативних ідеологіях суспільного порядку [10, с. 15]. Як цілком справедливо пише М. Юргенсмайер, даний історичний момент забезпечив можливість для релігії з усіма її образами та ідеями відновитися в якості потужної суспільної сили [10, с. 15].

Коли йдеться про зіткнення цивілізацій, то, звісно, важливо усвідомлювати, що в ньому беруть участь представники обох сторін. І це вже відбувається в сучасній Європі. Найбільш відомий приклад тероризму, так би мовити «з протилежного боку», - це два теракти норвежця Андерса Брейвіка, внаслідок яких у 2011 році було вбито 77 людей та поранено ще 151 особи. Нагадаємо, Брейвік позиціонував себе саме як борця за «білу, християнську європейську цивілізацію» [7]. Теракти Брейвіка – це лише найбільш жакливий приклад з-поміж великої кількості проявів ісламофобії, яка зараз поширюється Європою.

Уперше термін «ісламофобія» був використаний в англійському академічному контексті у 1985 році [7], але після хвилі ісламістських терактів в західному світі, ісламофобія стала справді поширеним явищем на європейському континенті. Кількість фактів її прояву настільки велика, що виникла потреба у виданні спеціального щорічника «European Islamophobia Report». Відповідне видання за 2015 рік, наприклад, містить 582 сторінки, узагальнюючи інформацію з 24 країн Європи [8].

Цікаво, що в якості заходів боротьби з ісламофобією укладачі «European Islamophobia Report 2015» Фарід Хавез і Енез Бейракли рекомендують визнати ісламофобію як таку злочином [8, с. 8]. Але чи буде це достатнім засобом для вирішення наявних проблем в Європі? Наприклад, радикальний ісламізм є під заборонаю в Європі, але це не надто заважає його представникам вчиняти свої теракти. Мабуть, для ефективного вирішення даної проблеми необхідні комплексні та масштабні заходи, які б враховували цивілізаційну ситуацію в Європі, яка опинилася роздертою всередині між Західною цивілізацією та новоутвореними анклавами Ісламської цивілізації.

Наявні проблеми необхідно вирішувати і робити це варто негайно. Дослідники пишуть, що ситуація в Європі наразі є критичною. Там може розгорнутися повномасштабний цивілізаційно-релігійний конфлікт: «Важко сказати, скільки ще часу буде тривати мирне співжиття, але очевидно те, що будь-яка випадкова подія може підірвати ситуацію. В принципі ситуація вже дозріла. В будь-який момент можуть розпочатися масові бунти» [1, с. 630].

Висновки. Отже, значна частка релігійних конфліктів в Європі перших двох десятиліть XXI століття є продовженням протистояння між Західною цивілізацією та Ісламською цивілізацією, яке триває з невеличкими періодами відносного затишшя, вже 13 століть поспіль.

Сучасні події, що пов'язані з мусульманською міграцією в Європу можна трактувати в якості «відповіді» Ісламської цивілізації на «виклик» колонізацій мусульманських країн європейськими метрополіями, яка тривала протягом останніх декількох століть. Серед складових цієї «відповіді» ми виділили наступні три аспекти: масова міграція мусульманського населення на європейські терени; надвисокі темпи зрос-

тання мусульманського населення в Європі як запорука майбутнього домінування; хвиля насилля, яка не вщухає останні десятиліття на багатьох землях, де є мусульманське населення. Мігруючи на Захід, мусульмани створюють всередині європейських країн анклавів Ісламської цивілізації, які прагнуть зберегти власну ідентичність, що створює конфліктногенні осередки всередині Західної цивілізації.

Відчуваючи неможливість забезпечити в рамках європейського простору звичні політико-правові умови життя, представники Ісламської цивілізації шукають компенсації в суб'єктивній духовній сфері мусульманської релігії, де сильні позиції має радикальний ісламізм. Процес рекрутування радикальними ісламістами релігійних фанатиків з-поміж мігрантів до Європи активізується також наступними двома факторами. По-перше, для будь-яких мігрантів релігія стає одним з основних засобів самоідентифікації; по-друге, у сучасному Західному суспільстві наявні проблеми з девальвацією в очах населення секулярної влади.

В рамках перших десятиліть XXI століття в Європі цивілізаційний конфлікт між представниками Ісламської та Західної цивілізації отримав активних учасників не тільки з боку радикальних ісламістів. Теракти Андерса Брейвіка – дзеркальний приклад тероризму з протилежного боку в даному протистоянні. В останні роки Європою активно поширюється ісламофобія, яка приймає все більш загрозливі форми для мусульманських мігрантів.

Конфліктна ситуація, яка склалася в сучасній Європі в царині стосунків представників Західної та Ісламської цивілізації потребує негайних пошуків засобів свого вирішення, оскільки наявні ознаки того, що ця ситуація здатна призвести до розгортання повномасштабного та кровопролитного цивілізаційного конфлікту.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Архимандрит Августин (Никитин), 2009. Ислам в Европе. СПб, ЦСО.
2. Исламські процеси у світі та в Україні: реалії і прогнози. Колективна монографія, 2011. Українське релігієзнавство. Київ, УАР, 57, відп. ред. А. В. Арістова.
3. Кримський, С.Б., Павленко, Ю.Б., 2007. Цивілізаційний розвиток людства. Київ, Фенікс.
4. Тойнбі, А., 2002. Постигжение истории. Москва, Айрис-Пресс.
5. Хантингтон, С., 1994. Столкновение цивилизаций? Полис. 1: 33-48.
6. Шпенглер, О., 1998. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 2 том. Всемирно-исторические перспективы. Москва, Мысль.
7. Bangstad, S., 2014. Anders Breivik and the Rise of Islamophobia. Zed Books Ltd.
8. Bayrakli, E., Hafez F., 2016. European Islamophobia Report 2015. SETA.
9. Harris, J., 2014. The Determinants of Religious Conflict: a Cross-National Examination of Conflict Manifestation. A Dissertation in Sociology. Retrieved from URL https://etda.libraries.psu.edu/files/final_submissions/9349
10. Juergensmeyer, M., 2003. Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence. University of California Press.
11. Pery, M., Negrin, H., 2008. Introduction. The Theory and Practice of Islamic Terrorism: An Anthology. Springer, 2008: 1-10.
12. Stonawski, M., Potančoková, M., Skirbekk, V., 2016. Fertility Patterns of Native and Migrant Muslims in Europe. Popul. Space Place, 22: 552–567. doi: 10.1002/psp.1941.
13. The future of the global Muslim population – Europe. Pew Research Center. January 27, 2011. Retrieved from URL <http://www.pewforum.org/2011/01/27/future-of-the-global-muslim-population-regional-europe/>

REFERENCES:

1. Arhimandrit Avgustin (Nikitin), (2009). Islam v Evrope. Saint Petersburg, CSO (in Russian).
2. Islams'ki procesy u sviti ta v Ukraïni: realii i prognozy. Kolektyvna monografija, (2011). Ukraïns'ke religieznavstvo. Kiïv, UAR, 57, vidp. red. A. V. Aristova (in Ukrainian).
3. Kryms'kij, S.B., Pavlenko, Ju.B., (2007). Civilizacijnij rozvytok ljudstva. Kiïv, Feniks (in Ukrainian).
4. Toynbee, A., (2002). Postizhenie istorii. Moskva, Ajris-Press (in Russian).
5. Huntington, S., (1994). Stolknovenie civilizacij? Polis. 1: 33-48 (in Russian).
6. Spengler, O., (1998). Zakat Evropy. Oчерki morfologii mirovoj istorii. 2 tom. Vsemirno-istoricheskie perspektivy. Moskva, Mysl' (in Russian).
7. Bangstad, S., (2014). Anders Breivik and the Rise of Islamophobia. Zed Books Ltd.
8. Bayrakli, E., Hafez F., (2016). European Islamophobia Report 2015. SETA.
9. Harris, J., (2014). The Determinants of Religious Conflict: a Cross-National Examination of Conflict Manifestation. A Dissertation in Sociology. Retrieved from URL https://etda.libraries.psu.edu/files/final_submissions/9349
10. Juergensmeyer, M., (2003). Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence. University of California Press.
11. Perry, M., Negrin, H., (2008). Introduction. The Theory and Practice of Islamic Terrorism: An Anthology. Springer, 2008: 1-10.
12. Stonawski, M., Potančoková, M., Skirbekk, V., (2016). Fertility Patterns of Native and Migrant Muslims in Europe. Popul. Space Place, 22: 552–567. doi: 10.1002/psp.1941.
13. The future of the global Muslim population – Europe. Pew Research Center. January 27, 2011. Retrieved from URL <http://www.pew-forum.org/2011/01/27/future-of-the-global-muslim-population-regional-europe/>